

НАСТАВА ПО МОДЕРНАТА ИСТОРИЈА НА ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА
АЛТЕРНАТИВНИ НАСТАВНИ МАТЕРИЈАЛИ

Балканските војни

Издавачи: Фондација институт отворено општество Македонија, Скопје и Центар за демократија и помирување во Југоисточна Европа, Солун.
За издавачите: Владимир Милчин и Ненад Шебек
Уредничка на македонското издание: Ирена Стефоска
Наслов на оригиналот: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials
Workbook 3, The Balkan Wars, Thessaloniki 2005.

Превод од англиски: Анета Маркоска-Чубриновска
Лектура: Елка Јачева-Улчар
Коректура: Маја Бојаџиевска
Подготовка и печат: "Bato&Divajn"
Тираж: 1500

CDRSEE Rapporteur to the Board for the Joint History Project: Costa Carras
Executive Director: Nenad Šebek
Director of Programmes: Corinna Noack-Aetopoulos
Project Co-ordinators: George Georgoudis and Biljana Meškowska

Центарот за демократија и помирување во Југоисточна Европа и Фондацијата институт отворено општество Македонија би сакале да ја искажат својата благодарност до Европската унија затоа што преку Европската агенција за реконструкција финасиски го помогна преводот и печатењето на оваа книга.

Изданието е финансиски поддржано и од:

Фондација институт отворено општество Македонија

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)
Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece
Tel.: +30 2310 960820-1, fax: +30 2310 960822
Email: info@cdsee.org, web: www.cdsee.org

ISBN: 978-9989-185-43-4

НАСТАВА ПО МОДЕРНАТА ИСТОРИЈА НА ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА
А л т е р н а т и в н и н а с т а в н и м а т е р и ј а л и

ИСТОРИСКА ЧИТАНКА 3

БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ

Приредиле: ВАЛЕРИ КОЛЕВ и ХРИСТИНА КУЛУРИ

Уредничка на серијата: ХРИСТИНА КУЛУРИ

Уредничка на македонското издание на серијата: ИРЕНА СТЕФОСКА

Скопје 2007

Содржина

Увод	12
Хронологија	16
ПРВО ПОГЛАВЈЕ: Економиите и општествата	22
Ia. Народот	23
Таб. 1: Пораст на населението на Балканот, 1878-1912	23
сл. 1 Битола/Манастир	23
Таб. 2: Населението во помалите и поголемите градови во балканските нации-држави, 1860-1910	24
сл. 2 Жени во Костур/Касторија, ран XX век	24
Таб. 3: Проценки за бројот на населението во европските покраини на Османлиската Империја во 1911 година	25
сл. 3 Секојдневниот живот во пазарните квартави, Солун	25
сл. 4 Овчи пазар во Истанбул/Цариград	26
Таб. 4: Етничката дистрибуција на населението во Цариград, 1897	26
сл. 5 Овчари во Епир, 1912	27
Таб. 5: Прекуокеанска миграција од балканските нации-држави, 1876-1915	27
I-1. Стив Хаџис, грчки емигрант во САД, говори за своето искуство	28
Iб. Економијата	29
Таб. 6: Буџетите на балканските држави, 1898-1912	29
Таб. 7: Структурата на државната потрошувачка per capita во 1911	29
I-2. Земјоделството во османлиска Македонија, во почетокот на XX век	30
сл. 6 Мелницата на браќата Сајас во Солун	30
Таб. 8а: Балканскиот извоз, 1901-1911	31
Таб. 8б: Балканскиот увоз, 1901-1911	31
сл. 7 Превозните средства во почетокот на XX век во Албанија	32
Таб. 9: Балканските железнички линии во служба, 1870-1912	33
I-3. Анализа на бугарскиот железнички систем од началникот на Генералштабот на Бугарската армија, генерал Фичев	33
Таб. 10: Телеграфите во 1910	34
сл. 8 Вилата Алатини во Солун, 1913	34
Iв. Културата	35
сл. 9 Час по историја во една женска гимназија, Атина 1911	35
I-4. Едно Еврејче ги опишува своите училишни денови во Солун, 1904	36
Таб. 11: Неписменоста на почетокот на XX век (проценти на неписмени)	37
Таб. 12: Основни училишта и ученици во Европа (крај на XIX - почеток на XX век)	37
сл. 10 Еврејки танцуваат, Солун	38
сл. 11 Ткајачки, Авдела 1907 - Првиот балкански филм	38

ВТОРО ПОГЛАВЈЕ: Политиката	39
IIa. Мобилизирачки идеологии	40
Карта 1: Националните аспирации на балканските земји	40
сл. 12 Романски ѓон - романска карикатура, 1913.....	41
Таб. 13: Конкурентска статистика за Македонија	41
II-1. Очекувањата на српскиот војник.....	42
II-2. Идеологијата на жртвување, од еден романски војник	42
II-3. Турците и османлиството	42
II-4. Чувствата на христијанските селани спрема младотурците во османлиска Македонија	43
сл. 13 Комитации во Костурско, ран XX век	44
II-5. Идејата за Балканска унија според бугарскиот поет Иван Вазов	44
II-6. Балканската унија според Српската Социјалдемократска партија	45
A. Од говорот на лидерот на Српската Социјалдемократска партија, Димитрие Туцовиќ, на антивоениот протестен марш во 1912.....	45
B. Од говорот на заменикот на лидерот на српската Социјалдемократска партија (Д. Лапчевиќ) во Националното собрание на 7 (20) октомври 1912	45
II-7. Извештај на Централниот комитет на бугарската Работничка социјалдемократска партија (левото крило) до МСБ.....	45
II-8. Извештај на „Социјалистичката федерација на Солун“ испратен до МСБ, 1913	46
Таб. 14: Човечките ресурси за време на Балканските војни 1912-1913	47
II-9. Весникот на владејачката партија во Бугарија, за српско-бугарскиот судир околу Македонија, 1913	47
сл. 14 Албанија ги брани Скадар и Јанина од мајмуноот Црна Гора, тигарот Грција и змијата Србија	48
сл. 15 Романија прикажана како носител на мандатот на европската цивилизација.....	49
II-10. Објаснување на романските интереси од еден професионален историчар, непосредно по Балканските војни	50
IIб. Источното прашање	50
II-11. Опис на Источното прашање, од еден француски историчар, 1898.....	50
A. Исламот наспроти христијанството	50
B. Османлиската Империја и балканските народи	51
B. Европскиот концерт.....	51
сл. 16 Прекрасно страшило, карикатура на Е. Муановиќ (Белград, 1912).....	52
сл. 17 Крава за молзење (османлиска карикатура, 1909).	53
II-12. Улогата на Големите сили, според еден македонски револуционер од Велес.....	53
II-13. Циркуларно писмо од рускиот министер за надворешни работи Сазонов до руските дипломатски претставништва во странство, 18 октомври 1912	53
II-14. „Добар монарх“	54
II-15. Напис во еден романски весник, 16 јуни 1913 - денот на бугарскиот напад на Србија	54
II-16. Извадок од книгата на еден романски политичар	54
II-17. Распределба на воениот плен	55
сл. 18 Европа и бесните деца (романска карикатура, 1913).....	55

II. Искупување и објава на војната	56	
II-18.	Не очекувајќи ја војната во Османлиската Империја	56
II-19.	Објавата на Џорџ Први на војната против Османлиската Империја, 5 октомври 1912	56
II-20.	Бугарскиот крал Фердинанд објавува војна	56
сл. 19	Туристичко патување (османлиска карикатура, 5 октомври 1912)	57
II-21.	Објава од командантот на Источната турска армија, Абдула-паша до војниците	58
сл. 20	Балканот против тиранот, 5 октомври 1912 (грчка литографија)	58
II-22.	Очекувајќи ја војната во Србија, 8 октомври 1912	58
II-23.	Еден Бугарин го опишува расположението на народот пред Војната	59
II-24.	Извадоци од два весника што излегувале на албански јазик во странство, во кои се изложени два различни става спрема Првата балканска војна	59
A.	Од еден весник објавен во Бостон	59
B.	Од еден весник објавен во Софија	60
сл. 21	Збогување - Во Софија и во Цариград	60
II-25.	Извадоци од Договорот за сојуз меѓу кралствата на Грција и Србија, потпишан на 19 мај (1 јуни) 1913	61
сл. 22	Црногорците ја поздравуваат објавата на војната, 1912	61
II-26.	Објавата на црногорскиот крал Никола, 27 јули 1913	61
II-27.	Објавата на грчкиот крал Константин, 21 јуни 1913	61
II-28.	Весниците и јавното мислење во Романија во предвечерјето на романската инвазија на Бугарија во Втората балканска војна	62
A.	Сакаме војна	62
B.	Толпата беше огромна	62
сл. 23	Хора - традиционално романско оро во кое се фатени романски војници на пат кон Бугарија	63
II-29.	Напис во еден романски весник, за причините и целите на романската инвазија на Бугарија	63
II-30.	Декларација на бугарскиот премиер Ст. Данев за романската инвазија на Бугарија	63
ТРЕТО ПОГЛАВЈЕ: Општествата во војна	65	
III. Воените фронтови	66	
сл. 24	Бугарската војска	66
III-1.	Како српската војска ја доби Кумановската битка	67
сл. 25	Последен поздрав (Кумановската битка)	67
III-2.	Заземањето на Солун од страна на грчката војска	67
сл. 26	Грчкиот принц-престолонаследник влегува во Солун	68
сл. 27	Бугарскиот крал Фердинанд на урнатините на тврдината Кавала	69
сл. 28	Грчко-бугарско „братство“	70
III-3.	Српскиот војник им помага на турските деца	70
сл. 29	Турски деца им салутираат на српските војници, 1912	71
III-4.	Риза Нур ги објаснува причините за османлискиот пораз	71
III-5.	Мајорот Милован Гавриловиќ раскажува како го фатил Шукри-паша	72
III-6.	Извештај на француското воено аташе во Софија, во кој се вели дека тврдината Едрене е заземена од бугарската војска	73
III-7.	Едрене падна - статија во еден романски весник	73
сл. 30	Смирувањето на турско-бугарскиот судир, романска карикатура, 1913	74

IIIб. Животот на фронтот	75
III-8. <i>Од планината Старац до Битола: Дневникот на еден воен оберзник во Дунавската санитарска единица (Кумановската битка), кој ја илустрира состојбата во српската војска</i>	75
III-9. Страдањето на коњите, пренесено од еден турски поручник	75
сл. 31 Пренесување на ранети војници од пристаништето во Солун	76
III-10. Состојбата на бугарската војска во Тракија, опишана од еден Французин	76
сл. 32 Чешкиот лекар д-р Јан Левит, во кругот на болницата на Српските сестри.....	76
III-11. Еден хрватски доктор ги пренесува своите чувства по посетата на бојното поле крај реката Марица	77
III-12. Изет Фуад-паша раскажува како дошло до тоа турските војници да немаат леб	78
III-13. Извадок од мемоарите на еден романски војник	78
сл. 33 Грчки логор во близината на Ксанти.....	79
III-14. Извадоци од дневникот на грчкиот доброволец Василеос Сурапас.....	79
III-15. Моралот во бугарската војска, според анализата на бугарскиот началник на Генералштабот, направена повеќе години по Војната	79
III-16. Од мемоарите на еден романски офицер, за преминувањето на специјалниот понтонски воен мост преку Дунав кај Корабија	80
III-17. Средба на турските и црногорските војници во Скутари/Скадар, откако градот се предал	80
IIIв. Паралелната војна	81
III-18. Писмо од Хипократ Папавасилиу до неговата жена Александра	81
III-19. Карнегиевата комисија за меѓународен мир ги коментира „паралелните“ загуби од опожарувањето на селата и егзодусот на луѓето	81
сл. 34 Урнатините на Серез	82
III-20. Бегството на муслиманите, октомври 1912.....	83
III-21. Бугарската егзархија се обидува да ги покрсти муслиманите кои зборуваат бугарски..	83
сл. 35 Конвој на бугарскиот Црвен крст.....	83
III-22. Бугарскиот генералштаб официјално го осудува насилничкото однесување	84
III-23. Воените уништувања по селата во близината на Скадар и агонијата на луѓето кои бараат „оправдана“ причина за нивната несреќа - сеќавање на Мери Едит Дурам.....	84
сл. 36 Сиромашните и гладни луѓе ја опседнале градината на Италијанскиот конзулат, Скадар (средината на јануари 1913)	85
сл. 37 Бугарите им делат леб на гладните луѓе на Адријанопол/Едрене, април 1913.....	85
IIIг. Зад фронтот	86
III-24. Опис на Белград од еден хрватски новински дописник	86
III-25. Опис на Цариград од еден француски новинар	87
сл. 38 Распределба на помош на семејствата на војниците мобилизирани во Романско-бугарската војна, 1913	88
III-26. Ситуацијата во Скадар за време на неговата опсада, опишана од еден италијански новинар	89
сл. 39 Во Цетиње - жени, деца и ранети војници	89
III-27. „Српската жена“	90
III-28. Една Гркинка од повисоката класа ја нуди својата помош како болничарка и ги забележува своите доживувања.....	90

сл. 40	Србинки вежбаат пукање со пушки, 1912	91
сл. 41	Болничарка со воени пациенти, околу 1913	91
сл. 42	Турчинки ја нудат својата помош како болничарки во Истанбул	91
III-29.	Инцидент меѓу бугарски граѓани и романски војници во една бугарска меана, според кажувањето на еден романски офицер	91
III-30.	Турците и Евреите во Белград за време на Првата балканска војна	92
III-31.	Деца си играат војна во Белград	92
сл. 43	Деца си играат војна во Врање, Србија	93
сл. 44	Деца како болничарки и болничари во Подгорица	93
сл. 45	Српскиот женски комитет на Црвениот крст во Њујорк, организиран со цел собирање помош за ранетите	94
III-32.	Акции за собирање пари за „јужнословенските браќа“ во Хрватска	94
сл. 46	Кипарски доброволец во Балканските војни	94
III-33.	Доброволци и помош во пари од Кипар	95
III-34.	Бугарски млекар во Цариград	95
сл. 47	Реклама за млеко во Грција	96
ЧЕТВРТО ПОГЛАВЈЕ: Воените полиња и набљудувачите		98
IVа. Балканските покраини на Османлиската Империја		98
IV-1.	Одлуки за ставот што треба да го имаат Албанците во случај на балканска војна - Скопје, 14 октомври 1912	99
IV-2.	Херберт Адамс Гибонс, млад студент по историја, кој патувал по Балканот работејќи за Црвениот крст за време на Балканските војни, пишува за албанската одбрана на Скадар	99
сл. 48	Пред заминување од Скадар: црногорска мајка и нејзиниот син пред гробот на неговиот татко, мај 1913	99
сл. 49	Албанските бунтовници од Мирдита подготвени да одат во војна против турската војска, 1912 (пред Балканската војна)	100
IV-3.	Телеграма од претседателот на албанската привремена влада, испратена до министрите за надворешни работи на Црна Гора, Србија, Бугарија и Грција, 29 ноември 1912	100
IV-4.	Официјална порака од австроунгарскиот конзул до министерството за надворешни работи на Австроунгарската монархија, Валона, 30 ноември 1912	100
IV-5.	Опасностите од поделбата на Албанија за европскиот мир - француско видување	101
IV-6.	Меморандум од група македонски интелектуалци кои живеат во Санкт Петербург, од 7 јуни 1913 година, адресиран „До владите и општествата на сојузните балкански држави“	101
IV-7.	Еден француски новинар ја преиспитува идејата за автономна Македонија, август 1912	102
сл. 50.	Грчки и српски дипломати и воени претставници на планината Кајмакчалан го дискутираат утврдувањето на границите за поделбата на Македонија.	102
IVб. Балканските територии на Австро-Унгарија		103
IV-8.	Издаоци од книгата <i>Војната на Балканот 1912-1913</i> , објавена 1914 година во Љубљана, Словенија	103
IV-9.	Словенечко видување на ситуацијата во Македонија	104
IV-10.	<i>Обзор (Хоризонт)</i> , загребски дневен весник, 10 октомври 1912	104
сл. 51	Хрватска карикатура, 1912	105

IV-11.	Покраинската хабсбуршка власт донесе специјални мерки во Босна и Херцеговина .	105
IV-12.	Ограничување на доброволното движење во Босна и Херцеговина	106
IV-13.	Српските доброволци во Босна и Херцеговина	106
ПЕТТО ПОГЛАВЈЕ: По војната		107
Va. Политичките последици		107
Таб. 15:	Површина и бројност на населението во балканските држави пред и по војната	107
Карта 2 и 3:	Територијалните модификации на Балканот. Договорот од Лондон и договорот од Букурешт	108
V-1.	<i>Finis Turquiae?</i> - Коментар на еден француски новинар, февруари 1913	109
V-2.	Извадок од еден напис во бугарски весник, 26 јули 1913	109
V-3.	Од говорот на Јован Скерлиќ, писател и народен пратеник во Народното собрание на Србија, 18 октомври 1913	109
сл. 52	Ослободувањето на поробена Грција	110
сл. 53	Букурешката мировна конференција - романска карикатура	111
V-4.	Последиците од Балканските војни за Романија, според романскиот историчар Константин Киритеску	111
сл. 54	Знамињата на Големите сили над тврдината Скадар, мај 1913	111
сл. 55	Српската војска во Битола	112
V-5.	Сеќавањата на Мартулков за првите контакти на српската војска и граѓаните на неговиот роден град Велес во есента 1912	112
сл. 56	Промени на имињата: од Ускуп во Скопје	112
V-6.	Српскиот крал Петар ветува еднакви права на сите народи со различно етничко потекло кои живеат на териториите присвоени кон Србија	113
V-7.	Напис во еден романски весник, за реакциите на народот во новоприсвоената Јужна Добруџа како резултат од Втората балканска војна	113
V-8.	Бугарските национални интереси	113
Vб. Општествено-економските резултати		114
Таб. 16:	Жртви (загуби) во Балканските војни	114
сл. 57	Апотеоза на Балканската војна - романска карикатура	115
V-9.	Загубите на српската војска во Балканските војни	116
V-10.	Првата светска војна: една поинаква војна	116
V-11.	Новите краишта - резултати од пописот на населението во областите присвоени кон Србија	116
V-12.	Бројот и сместувањето на бегалците во Бугарија, според Извештајот на премиерот В. Радославов до 17-тото национално собрание	117
V-13.	Муслиманските бегалци во Солун	117
сл. 58 и сл. 59	Бегалци	118
V-14.	Економските последици за Солун, според описот на „Социјалистичката федерација на Солун“, 1913	118
Таб. 17:	Балканските доселеници во Турција (главно од Тракија и Македонија)	119
Vв. Идеолошките последици		119
V-15.	Од една читанка за петто одделение во основните училишта, 1914	119
сл. 60	Насловна страна на една читанка за петто одделение во основните училишта	120

V-16.	Критички коментар во Извештајот за школските учебници во Грција, напишан во 1926 година од Д. Глинос, педагог и застапник за народниот (говорен) јазик	120
V-17.	Радикализацијата на националните чувства во Бугарија, по појавувањето на песните на Иван Вазов	121
V-18.	Извадок од мемоарите на Михаил Маџаров, бугарски политичар од Народната партија, кој ја искажува својата жал поради смртта на сина си	122
V-19.	Познатиот хрватски писател Антун Густав Матош во почетокот на Првата светска војна напишал коментар, во кој жалењето по неговите српски пријатели загинати во војната е измешано со неговите крајно идеолошки погледи	122
V-20.	Резултатите од војните, видување на Меѓународната комисија за испитување на причините и водењето на Балканските војни	123
V-21.	Кукушко по Балканските војни	124
	А. Чувствата на еден Турчин, Ибош-ага.....	124
	Б. Средба со еден Бугарин	124
V-22.	<i>Стравот, роман на Неџати Кумали за наследството на Балканските војни</i>	125
	Карта 4: Југоисточна Европа по Балканските војни	127
	Библиографија	129

Балканските војни од 1912-1913 година се настан од големо значење во историјата на Југоисточна Европа од XX век. Нивните долготрајни последици со децении влијаеле врз политичкиот, општествено-економскиот и културниот развој на регионот, а некои од нивните ефекти, сè уште, претставуваат предмет на научни, па дури и јавни дискусии. Историографиите на државите што биле вклучени во овие војни нудат спротивставени толкувања кои варираат не само меѓу земјите, туку и внатре во нив. Во земјите како Бугарија и Турција, траумата од поразот поттикнала барање на „одговорност“, а идентификувањето на „причините“ за војната имало политичка заднина. Во Србија и во Грција како „победнички“, Балканските војни се интегрирани во пошироки рамки, но во двете земји тоа има различни причини, во првиот случај тие ја вклучуваат и Првата светска војна, а во вториот Малоазиската војна.

Корените на Балканските војни допираат во минатото до последиците од Руско-турската војна од 1877-1878 година, која го означува крајот на Источната криза од 1875-1878 година, една од најтешките кризи во историјата на таканареченото Источно прашање. Прашањето се состоело од три главни елементи: дипломатските битки меѓу Големите сили за влијание во османлиските територии, постепеното пропаѓање на Султановата Империја и националните движења на балканските народи со цел да воспостават своја нација-држава. Кризата од 1875-1878 година ја решаваат Големите сили на Конгресот во Берлин. На него се прогласени независноста на Црна Гора, Романија и Србија кои, исто како и Грција, се здобиле со нови територии, по што биле создадени Кнежевството Бугарија и автономната област на Источна Румелија. Требало да се спроведат реформи и автономија и во другите земји на Високата порта: Албанија, Македонија, Епир и др. Кипар бил предаден на британско управување, а Австро-Унгарија ги окупира Босна и Херцеговина и Нови Пазар.

Но и покрај сето тоа, Берлинскиот договор создал многу судири и напнатост меѓу балканските нации, пред сè затоа што кога ги создавал новите граници не го следел модерниот принцип на националноста. На многу места тој принцип не бил применлив затоа што таму со векови живееле различни националности едни покрај други. Ниедна балканска нација не го постигнала своето национално обединување во рамките на една држава, и тоа обединување им станало главната цел во надворешната политика. Таа потреба резултирала со неколку кризни настани: обединувањето на Источна Румелија со Бугарија и Српско-бугарската војна во 1885 година што произлегла од него, Грчко-турската војна од 1897 година, востанието во Македонија во 1903 година, анексијата на Босна и Херцеговина од страна на Австро-Унгарија и прогласувањето на бугарската независност во 1908, албанското востание од 1910-1912 година и уште некои помали напнатости.

Како и да е, главната тенденција во историјата на балканските земји ја одликуваат мирниот развој и модернизацијата. Вложени се напори кон воспоставување модерни либерални уставни институции и политички системи, создавање широки комуникациски мрежи со акцент врз изградбата на железница и патишта, индустрија и активни внатрешни и надворешни трговски врски. Балканските земји во секој поглед го планираат своето интегрирање во европскиот свет. Тоа ќе создаде дух на натпревар и прогрес. Развојот на националната култура е едно од главните полиња за модернизација и натпревар, во кое државата дејствува како клучен градител на националниот идентитет. Сите балкански нации си ги создаваат своите нации-држави, но

крајно време е државите да ги консолидираат своите нации. Средствата што се користат притоа се: јавното образование, националните празници и прослави, воената служба, националните цркви. Во секој настан и процес доминирал духот на национализмот.

Истовремено, сите балкански земји се обидуваат да ја консолидираат својата егзистенција, создавајќи перспективи за натамошни територијални добивки на сметка на соседите и, пред сè, на сметка на Османлиската Империја. Мотивите за ова варираат од етнографската, геополитичката и економската реалност до историските и културните права. Најефикасните инструменти на оваа политика, на државен национализам, се „милетските“ школи и комуналните структури во европските османлиски покраини и судирот меѓу Вселенската патријаршија и Бугарската егзархија. Тие добиваат поддршка од најразновидни граѓански и иредентистички иницијативи.

Ситуацијата во Европа во првата деценија на XX век го поттикнала ваквиот развој. Воспоставувањето на двата антагонистички воени блока, Антантата и Централните сили, извршиле длабоко влијание врз меѓусебните односи на Балканот. Трката во вооружување и милитаризмот стануваат карактеристични одлики и на општествата во Југоисточна Европа. Воените буџети на нивните влади достигнуваат една третина од државните трошоци, војските двојно растат, а од Европа се купува ново оружје. Сè е подготвено за војна. Под постојаниот притисок на Антантата и првенствено на Русија, мошне популарна станува идејата за создавање балканска унија која преку соработка ќе ги реши заедничките проблеми на балканските држави. Италијанско-османлиската војна во 1911-1912 година, која резултира со италијанското заземање на Либија и Додеканезите, и постојаната нестабилност на европските османлиски територии сè повеќе ги притиска балканските политичари.

Дезинтеграцијата на Османлиската Империја се забрзува по Младотурската револуција од 1908 година. Турскиот национализам на Комитетот за унија и прогрес ја зголемува христијанската омраза, отуѓувајќи го истовремено и единствениот народ кој традиционално му е лојален на режимот, имено Албанците. Албанскиот бунт во 1911 година, навестува радикални промени во рамнотежата на силите на Балканот. Големите сили, особено Италија и Австро-Унгарија, се загрижени за судбината на Албанија, а соседните балкански држави имаат територијални аспирации кон тој регион. Албанските лидери, соочени со стравот од распарчување на нивната територија меѓу соседите - што било веројатното сценарио во случај на османлискиот пораз во Италијанско-османлиската војна - се решаваат за тотално востание, со цел да си ја обезбедат автономната позиција. Во средината на јули 1912 година, албанските бунтовници извојуваат победа над турската војска и на 30 јули бараат Османлискиот парламент да биде распуштен во рок од 48 часа.

Во февруари 1912 година, е потпишан сојузнички пакт помеѓу Србија и Бугарија, а во мај истата година сличен пакт потпишуваат и Грција и Бугарија. Во август 1912 година, Бугарија и Црна Гора постигнуваат устен договор. Обидите во Балканската лига да се вклучи и Романија остануваат без плод. Сојузот е изграден под непосреден надзор на Антантата и се планира тој да се искористи во претстојната Светска војна, но интересите на Балканските сојузници ги менуваат овие планови. Тие започнуваат да вршат притисок врз османлиската власт за реформи и автономија во Албанија и Македонија. Откако Портата ќе ги отфрли ваквите иницијативи, во почетокот на октомври 1912 година, започнува војната, и покрај напорите на Големите сили да ја одложат.

Сè до почетокот на ноември, кога ќе заврши првата фаза на војната, балканските сојузници се победници. Бугарската војска се доближува до Истанбул/Цариград и Солун, грчката војска влегува во Солун и воспоставува контрола врз Епир и дел од Македонија, српската и црногорската војска ги заземаат Косово, Нови Пазар, Северна Албанија и дел од Македонија. Грчката

морнарица ги парализира османлиските комуникации во Егејското Море, а бугарската морнарица го постигнува истото на Црно Море. Кон крајот на ноември е потпишано примирје, но Грција не се приклучува кон него и ја продолжува војната, преземајќи ги источноегејските острови Лемнос, Лезбос, Хиос и Самос и напредувајќи кон Јужна Албанија.

Мировните преговори започнуваат во почетокот на декември 1912 година во Лондон, каде што заседаваат амбасадорите на Големите сили, разработувајќи ги условите за мир. Балканските сојузници се обидуваат да ги добијат сите европски османлиски територии западно од линијата Мидија-Родосто и егејските острови, вклучително со Крит. Портата им нуди да им даде автономија на Македонија и Албанија, но да не загуби територии. Договорот, предложен од Големите сили, е сличен на предлогот на сојузниците. Тоа генерира *coup d'état* во Цариград и новата влада ги прекинува преговорите, обновувајќи ги непријателските дејства кон средината на јануари 1913 година.

Втората фаза на војната трае безмалку три месеци. Османлиските противнапади во Источна Тракија се одбиени од бугарската војска, црногорската војска ја зазема тврдината Шкодра/Скадар, Грците ја заземаат тврдината Јанина и бугарската војска го зазема Адријанопол/Едрене.

Мировните преговори во Лондон продолжуваат, а на 17 мај 1913 година е потпишан мир. Сојузниците ги добиваат сите османлиски земји во Европа, западно од линијата Мидија-Енос, а исто така и Крит. Тие треба да ги распределат добивките меѓу себе и тој клучен проблем ќе доведе до растурање на Балканската лига. Во меѓувреме Романија ќе побара компензација во Јужна Добруџа. Отпрво Бугарија го одбива барањето, но подоцна, во Април 1913 година, на Конференцијата во Санкт Петербург, го отстапува градот Силистра. Вистинската распределба на воениот плен, сè уште, претстои.

Сите балкански државници, вооружени со секакви можни видови аргументи, бараат повеќе територии. „Јаболко на раздорот“ е Македонија во која утврдувањето на границите се покажува дека е, речиси, нерешлив проблем. Додека поделбата меѓу Србија и Грција е полесна, аспирациите на Бугарија, хоризонтално и попречно, ги сечат грчките и српските окупирани зони. Опозициските партии во балканските држави се крајно радикални, залагајќи се за нова војна, но овојпат против бившите сојузници. Иредентистичките организации им се закануваат на своите министри со смрт во случај на отстапки. И покрај сето тоа, владите се обидуваат да дојдат до согласност за демаркација меѓу војските и во голема мера се успешни. Растечката напнатост се манифестира со помали судири и инциденти меѓу сојузниците.

На 19 мај 1913 година, Грција и Србија потпишуваат сојузнички пакт и широк територијален договор. Рускиот обид за одржување нова конференција на балканските премиери во Санкт Петербург, со цел да се реши територијалниот спор е со задоцнување и неефикасен. На 16 јуни 1913 година, кралот Фердинанд му наредува на генералот Савов да ги нападне српските и грчките редови во Македонија. Започнува Втората балканска (меѓусојузничка) војна. Грција, Србија и Црна Гора, поддржани од Романија, ѝ објавуваат војна на Бугарија. Османлиската Империја, исто така, ја праќа својата војска против Бугарија. По нешто повеќе од еден месец жестоко војување, Големите сили повторно интервенираат и ги запираат воените дејства. Договорите од Букурешт и Истанбул го поставуваат новиот територијален поредок во Југоисточна Европа. Романија ја зема Јужна Добруџа, Србија ги добива Косово, Нови Пазар и Вардарска Македонија. Грција ги добива Епир и Егејска Македонија. Црна Гора анектира извесен број соседни територии. Бугарија ги зема Пиринска Македонија и Западна Тракија. На Османлиската Империја ѝ е вратена Источна Тракија. Албанија е прогласена за независна држава.

Балканските војни создаваат нова ситуација на полуостровот. Ниедна од земјите не е целосно задоволна со новите граници, иако несогласувањето е поголемо во Османлиската Империја, Бугарија и Албанија. Грција ги бара егејските острови, Србија посакува излез на море и кон Босна

и Херцеговина, Црна Гора го сака Скадар, а Романија е заинтересирана за Трансилванија и Бесарабија. Овие аспирации ги обликуваат политиките на балканските држави во предвечерјето на Првата светска војна, која започнува на Балканот, и која многу современици ја гледаат како нова балканска војна во која овојпат учествуваат и Големите сили.

Во истовреме, Балканските војни создаваат омраза, сомничавост и страв меѓу балканските народи. Националните митологии ги засенуваат личните сеќавања и заедничките верувања и ги отсликуваат соседните народи како непријатели. Психолошката траума од војните, која со години пред тоа постои во секоја од завојуваните земји, се спојува со новата траума предизвикана од Првата светска војна, и е особено изразена во Османлиската Империја и во Бугарија. Со неа со децении ќе бидат обземени семејствата на бегалците и таа ќе изврши длабоко влијание врз колективното сеќавање на секоја балканска нација поединечно. Врз таа основа војните ќе ги зајакнат националните чувства и националниот идентитет, поттикнувајќи ја идејата за национална солидарност и заедничка судбина.

Цел на оваа Читанка е да отстапи од традиционалниот начин на прикажување на Балканските војни, во училиштата и универзитетите, како првенствено политички настан во кој главни ликови се кралевите, министрите и генералите. Тие, секако, играат значајна улога, но воените дејства ги спроведуваат обичните војници, луѓето кои во обичниот живот се цивили, а војните влијаат врз секојдневниот живот на целото општество. Вообичаеното поимање на војната како нешто што се состои само од битки, победи и порази нема многу допирни точки со реалноста во која и луѓето што не се во првите редови на војната живеат во страв дека ќе ги изгубат своите најблиски. Во тие тешки времиња има суровост и сверства, но има и постапки на хуманост и солидарност. Дури и во рововите и за време на примирјата, заедничките страдања ги принудуваат луѓето да градат заемни односи преку борбените линии.

Нашата идеја е паралелно да ги покажеме различните аспекти на војните и како на нив гледаат различните групи луѓе низ Југоисточна Европа. Компаративниот пристап ќе ни овозможи да ја разбереме мултиперспективноста на историските процеси, при што не само што ги земаме предвид различните позиции на државите и нациите, туку ги следиме и различните трендови во рамките на едно општество, кое инаку по дефиниција се смета дека е „хомогено“. Споредувајќи ги различните современи и модерни перспективи, ќе ја одбегнеме илузијата за „монолитна“ историја каде што релативноста на „вистината“ се гледа како пречка за разбирањето на минатото.

Оваа читанка треба да се чита во споредба и паралелно со другите три читанки. Прво, таа е комплементарна на Првата читанка која го опишува распадот на Османлиската Империја. Второ, таа се совпаѓа со Втората читанка која го следи процесот на изградбата на нациите во Југоисточна Европа. Балканските војни се значајна епизода во консолидирањето на балканските нации-држави и во кулмирањето на антагонистичките национализми. И на крајот, Четвртата читанка која ја покрива Втората светска војна може да се земе како пресечна референтна точка, со цел подобро да се разбере феноменот на војната и военото искуство во XX век.

Хронологија

Година	Месец	Настан
1911	летото	Активирање на албанското национално движење
	средината на јули	Напад на Внатрешната македонска револуционерна организација (ВМРО) во Штип, Македонија. Османлиската одмазда го забрзува започнувањето на разговорите меѓу Бугарија и Србија.
	16 септември	Италија ѝ објавува војна на Османлиската Империја за приспојувањето на Либија
1912	16 мај	Таен бугарско-грчки договор за одбранбен сојуз
	21-27 мај	Италија ги презема Додеканеските Острови
	19 јули	Напад на ВМРО во Кожани, Македонија. Османлиската одмазда ги разгневува балканските христијански држави
	30 јули	Албанските бунтовници бараат во рок од 48 часа да се распушти Османлискиот парламент и ги објавуваат конкретните барања за автономија: (вилаетите Скутари/Скадар, Косово, Јанина и Монастир/Битола да бидат обединети во една област; албанските војници да служат само во таа област; албанскиот јазик да биде јазикот на администрацијата и образованието; сите Албанци да имаат право да носат оружје)
	15 август (приближно)	Устен договор меѓу Бугарија, Србија и Црна Гора: Бугарија ѝ дава воен заем на Црна Гора и ја плаќа црногорската војска во време на војна. Црна Гора се согласува да ја нападне Портата без провокација
	15 септември	Српската влада ја издава тајната директива бр. 5669 до своите амбасади да дејствуваат во правец на приклучување на Охрид и Прилеп кон Србија
	17 септември	Ултиматум од Балканската лига (Бугарија, Грција, Црна Гора, Србија) до Портата: итна автономија за Македонија според Берлинскиот договор. Во Турција и во балканските земји (18 септември) е прогласена вонредна состојба и општа мобилизација
	18 септември	Формирање на 70 мали чети, од членови на ВМРО, во Софија за прибирање информации и саботажии во Македонија и Тракија
	22 септември	Таен воен пакт меѓу Бугарија и Грција
	23 септември	Формирање на македонско-одрински ДО-и (доброволни одреди) од бегалци на генералот Петар Дарвингов - околу 14 600 учесници

Година	Месец	Настан
1912	26 септември	Црногорската војска ја напаѓа Портата
	2 октомври	Италија и Османлиската Империја потпишуваат мировен договор во Уши
	3 октомври	Портата го отфрла ултиматумот и ги прекинува дипломатските односи со Бугарија, Црна Гора и Србија, но се обидува да ги подобри односите со Грција
	4 октомври	Османлиската Империја им објавува војна на Сојузниците. Наредниот ден Бугарија, Грција, Црна Гора и Србија (7 октомври) ѝ објавуваат војна на Портата. Започнуваат воените дејства. Романија прогласува неутралност
	7-15 октомври	Бугарската војска ги презема Источните Родопи и ја запира османлиската контраофанзива (15-25 октомври)
	8-13 октомври	1-та и 3-та Бугарска армија ја пробиваат првата османлиска одбранбена линија крај Ескиполос-Петра, го земаат Лозенград и 2-та Бугарска армија го опколува Едрене. На 13 октомври српската војска во Македонија ги освојува Скопје, Куманово, Велес и Штип
	9-10 октомври	Грчката војска ја добива битката крај Сарантапоро
	15 октомври	Имплементација на српскиот административен систем на новите територии во Македонија и Косово
	16 октомври	Првото воздушно бомбардирање во воената историја - на едринските ѕидини од страна на бугарското воздухопловство
	17-20 октомври	1-та и 3-та бугарска армија ја пробиваат втората османлиска одбранбена линија крај Љуле Бургас-Бунархисар
	19-20 октомври	Грчката војска ја добива битката за Јаница
	27 октомври	Во Романија е формирана нова влада на чело со Титу Мајореску
	28 октомври	Грчката војска влегува во Солун (опколен на 27 октомври) утрото, а бугарските рилски одреди влегуваат попладнето. Почеток на солунскиот спор
	29 октомври	Портата бара прекин на огнот во Софија, но бугарската влада, присилена од кралот Фердинанд Први, го игнорира предлогот и го крие од сојузниците
	1 ноември	Почеток на христијанизирањето на Помаците на Родопите. Официјална бугарска црковна мисија е испратена во декември

Година	Месец	Настан
1912	4-5 ноември	1-та и 3-та бугарска армија неуспешно ја напаѓаат третата османлиска одбранбена линија крај Чаталџа
	4-9 ноември	Декларации на Централниот комитет на ВМРО против српските и грчките дејства во Македонија
	9 ноември	Имплементација на бугарската администрација на новите територии
	14 ноември	Македонско-одринските ДО-и ги поразуваат османлиските сили во Западна Тракија
	18 ноември	Македонско-романското друштво ја притиска Владата за акција
	20 ноември	Прекин на огнот меѓу сојузниците и Портата. Грција го отфрла прекилот на огнот и продолжува со воени дејства во северен Епир
	20-21 ноември	Прв судир меѓу бугарската и грчката војска близу Солун, разрешен кон крајот на месецот
	28 ноември	Националниот конгрес собран во Валона прогласува независност на Албанија
	3 декември	Грчко-османлиска поморска битка крај островот Ели
	3-24 декември	Лондонската мировна конференција. Сојузниците ги бараат сите османлиски покраини во Европа, западно од линијата Мидија-Родосто, како и Крит. Портата предлага да ѝ даде автономија на Македонија и одбива да отстапи територии. На Божиќ, Портата ги напушта преговорите, Големите сили вршат притисок (нота од 4 јануари 1913) и предлозите на сојузниците се прифатени. Лондонската конференција на амбасадорите објавува дека Албанија треба да стане независна држава (20 декември)
	8-17 декември	Бугарска тајна мисија во Цариград по сепаратен мир со Османлиската Империја
1913	5 јануари	Грчко-османлиската поморска битка крај Лимнос
	16 јануари	Бугарско-романски протокол во Лондон за коригирање на позициите на земјите во Добруџа. Под руски притисок, Бугарија е подготвена да ја коригира границата
	21 јануари	Портата го прекинува примирјето и започнува непријателски дејства со повикот „Софија или смрт!“
	26-28 јануари	Османлиските контранапади на Галиполе крај Чаталџа, и спуштањето крај Шаркој се одбиени од бугарската војска
	30 јануари-2 февруари	Плодни бугарско-романски преговори во Софија за Добруџа

Година	Месец	Настан
1913	5 февруари	Обновен е тајниот договор меѓу Романија и Австро-Унгарија
	21 февруари	Грчката војска ја зазема Јанина. Бугарско-грчки инциденти крај Нигрита
	5 март	Во Солун е убиен грчкиот крал Џорџ Први
	2, 11-13 март	Бугарската војска го освојува Едрене
	18 март - 26 април	Во Санкт Петербург се одржува Конференција на Големите сили за спорот околу Добруџа. Бугарија ѝ ја отстапува Силистра на Романија, и им ги гарантира привилегиите на Власите во Македонија, но напнатоста продолжува.
	10 април	Црногорската војска го освојува Скадар
	13 април	Прекин на непријателствата меѓу Портата и Балканската унија
	22 април	Потпишан е Грчко-српскиот протокол, проследен и со воен пакт (1 мај 1913)
	19-21 мај	На средбите, на бугарско-грчката комисија за утврдување на границите во Солун, се доаѓа до договор. До крајот на месецот границата, со мали исклучоци, е утврдена
	17 мај	Лондонскиот мировен договор
	19 мај	Грчко-српскиот договор во Солун
	30 мај	Србија ги прекинува железничките врски со Бугарија
	1 јуни	Бугарскиот премиер И. Е. Гешов дава оставка и на негово место доаѓа Стојан Данев. Во Белград дава оставка премиерот Н. Пашиќ. Двете оставки се дополнителен притисок врз Русија во врска со посредувањето во договорот
	5-13 јуни	Бугарско-српската војска се судрува кај Злетово
	15 јуни	Тиквешкото востание на ВМРО, во позадините на српската војска, со одобрување од Бугарскиот генералштаб
	16 јуни	Со усна заповед на кралот Фердинанд Први, бугарските сили ја напаѓаат српската војска за да им помогнат на бунтовниците. Други бугарски чети го заземаат пристаништето Лефтера и ги гранатираат грчките воени бродови што се наоѓаат таму. Започнува Втората балканска војна
	18 јуни	Бугарската влада ги откажува сите воени дејства и го менува врховниот команден генерал, именувајќи го прорускиот генерал Радко Димитриев. Руската влада предлага конференција

Година	Месец	Настан
1913	19-21 јуни	Бугарско-грчката битка за Кукуш
	21 јуни - 11 јули	Грчката офанзива во источна Македонија доаѓа до Симитли (13 јули) каде што е запрена од Бугарската војска. На 15 јули Грчката војска ја зазема Западна Тракија.
	22-28 јуни	Бугарската војска го зазема Пирот во Србија
	28 јуни	Романија ѝ објавува војна на Бугарија и на 5 јули ја окупира северна Бугарија без никаков отпор. На 11 јули Австро-Унгарија го запира романското напредување
	30 јуни	Портата започнува со своето напредување во Источна Тракија и го зазема Едрене (10 јули)
	3 јули	На 6 јули романската војска ја окупира Варна во Бугарија. Една романска коњичка единица пристигнува во Софија
	4 јули	Формирана е нова проавстриска бугарска Влада на чело со Васил Радолавов
	13 јули	Муслиманско востание во Западна Тракија против повлекувачките бугарски сили - „Република Ѓумурѓина/Комотини“
	15-17 јули	Бугарска контраофанзива против грчката војска околу Кресна
	29 јули	Конференцијата на амбасадори решава дека Албанија треба да стане „независна, суверена област“. Силите го одбираат принцот Вилијам од Вид, еден 35-годишен германски воен капетан, за владетел на Албанија. На 3 септември 1914 година принцот Вилијам бега од земјата
	17 јули - 16 август	Букурешката мировна конференција; прекин на огнот на 18 јули
	25 јули - 15 август	Повлекување на романската војска од Бугарија
	16 септември	Истанбулски мировен договор меѓу Бугарија и Портата. Портата ја зема назад Источна Тракија со некои корекции на границата во полза на Бугарија, а Бугарија ја зема Западна Тракија
	1 ноември	Во Атина е потпишан мировен договор меѓу Грција и Портата
	19 декември	Протоколот од Фиренца. Комисијата за граници, именувана од Лондонската конференција на амбасадорите, ја утврдува јужната граница на Албанија и ѝ ги доделува на Албанија Корча и Ѓирокастро кои се под грчка окупација

Година	Месец	Настан
1914	13 февруари	Грција ги добива сите источноегејски острови освен Имврос, Тенедос и Каstellоризо, и ја повлекува војската од териториите што ѝ се доделени на Албанија
	28 февруари	Грците од јужна Албанија (што тие ја викаат северен Епир) прогласуваат независност под водство на Г. Ч. Зографос, поранешен грчки министер за надворешни работи
	28 јули	Атентат врз престолонаследникот Франц-Фердинанд во Сараево, Босна. Виена му врачува на Белград ултиматум - почеток на јулската криза
	1 август	Австро-Унгарија ѝ објавува војна на Србија - почеток на Првата светска војна. Сите други балкански земји прогласуваат неутралност

ПРВО ПОГЛАВЈЕ: Економиите и општествата

Иако е вообичаено војните во почетокот на XX век (Балканските војни и Првата светска војна) да се гледаат низ призмата на растечкиот национализам во Европа, нив не е можно да ги разбереме доколку ги објаснуваме исклучиво преку политиката и идеологијата. За да го преиспитаеме нашето видување на војните што ја трансформирале картата на Југоисточна Европа, неопходно ни е длабоко разбирање на економските и на општествените промени на глобално и на локално ниво.

Сите балкански држави на крајот од XIX и во почетокот на XX век се пример за брз општествено-економски развој, и покрај нивните разлики во однос на општествената структура, економските одлики и политичкиот систем. Порастот на населението и развитокот на градовите, импресивните јавни градби, имплементацијата на индустрискиот развој, активните трговски односи и експанзијата на школството, се најзначајните трендови во процесот на модернизацијата. Тој тренд тече паралелно со развивањето на војските и на поморските сили, и со вистинска трка во вооружување која се одвива во годините пред Балканските војни.

Меѓутоа, друга страна на економскиот развој претставува порастот на владините заеми и задолженоста на сите балкански држави, што довело до странска контрола врз националните економии како средство да се избегне банкротството или, пак, како последица од тоа (во случајот на Грција во 1893 година). И Османлиската Империја и балканските држави се изложени на интензивен економски пробив од Запад во „ерата на империјализмот и капитализмот“ - според зборовите на Л. С. Ставријанос - која ја карактеризира „трката по империји“ и потрагата по странски пазари од страна на индустријализираниот Запад.

Владините заеми се тесно поврзани со изградбата на железница, што им одговара и ги задоволува западните економски и политички интереси во Југоисточна Европа. Британските интереси препочитаат железницата да се гради од крајбрежните пристаништа кон внатрешноста на Балканот, за да се овозможи навлегување на британските производи на Полуостровот. Но, Австрија е заинтересирана за градење на линијата север-југ која ќе минува низ Босна и Србија кон Солун. Градењето на железницата на Балканот започнува по завршувањето на Кримската војна, истовремено отсликувајќи ги и доминантниот западен модел на економски развој, но и конфликтните економски и политички интереси на Големите сили.

Покрај тоа, појавата на пазарната економија и замената на традиционалното стопанство, со стопанство базирано врз пари, како и пренаселеноста, имаат несакани последици за балканските селани кои страдаат од глад за земја, поради што се принудени на емигрирање. Индустрискиот развој е мошне бавен и сите балкански ќе земји останат предоминантно аграрни.

Сепак, урбанизацијата, навлегувањето на новите технологии и новиот транспорт, како и експанзијата на основното образование, ќе извршат значително влијание врз животите на луѓето не само во градовите, туку и по селата. Промените во сфаќањата, во секојдневниот живот и во начините на обезбедување живејачка, го поткопуваат традиционалното општество и едновремено ја воспоставуваат модерната бирократска држава.

Ова поглавје нуди преглед на балканските општества пред Војната, во споредба со паралелните промени во Западна, Централна и Јужна Европа. Во првиот дел се опфатени демографските и општествените промени и континуитети: луѓето кои живееле во традиционалните мултиетнички

градови како Солун - типичен полиглотски османлиски град-пристаниште, луѓето кои мигрирале кон Америка, следејќи го сонот за подобар живот, селаните кои ја обработувале земјата или ги одгледувале овците. Во вториот дел се документиран економските еволуции преку различни аспекти, какви што се: државните буџети, трговските односи, земјоделството, индустријата и градењето на железницата. На крајот, во третиот дел се следат културните и технолошките промени кои извршиле значително влијание врз животите на луѓето: школството и писменоста, кината и телеграфите, велосипедите и романите се само некои од темите кои можат да ни помогнат подобро да ги разбереме годините пред Балканските војни.

Ia. Народот

ТАБЕЛА 1
Пораст на населението на Балканот, 1878-1912

Датум на пописот	Романија	Бугарија	Србија	Грција ¹
1878-79	4 486			1 679
1880		2 823		
1884			1 902	
1887		3 154		
1889-90	5 038		2 162	2 187
1892		3 311		
1894	5 406			
1895-96			2 312	2.434
1899-1900	5 957	3 744	2 494	
1905		4 036	2 689	
1907				2 632
1910		4 338	2 912	
1912	7 235			

Извор: Jackson-Lampe, стр. 166.

? Пресметајте го процентот на раст за секоја земја одделно. Споредете ги резултатите и обидете се да ги објасните разликите меѓу земјите. Кои фактори влијаеле врз порастот на населението во балканските земји?

► сл. 1 Битола/Манастир

? Што мислите, на која религија и припаѓаат луѓето што живеат во овој град?

Национален историски музеј, Атина, К2 1581

¹Грција ги анектира областите Тесалија и Арта во 1881 година, што го објаснува зголемениот раст на населението. Општо земено, за подобар увид во демографските промени, би требало да ги разгледаме промените во рамките на државните граници во тој период.

ТАБЕЛА 2

Населението во помалите* и поголемите градови во балканските нации-држави, 1860-1910

	Романија		Бугарија		Србија		Грција	
	Вкупно население (илјади)	Градско население (%)	Вкупно население	Градско население (%)	Вкупно население	Градско население (%)	Вкупно население	Градско население (%)
1860-61	3 918	12						
1874					1 354	11		
1877-79	4 486				1 700		1 654	18
1884	4 862		3 024	18	1 902	12		
1889-90	5 318	17	3 232	19	2 162	13	2 187	
1895-96	5 710		3 441		2 312	14	2 434	
1899-1900	5 957	19	3 716	19	1 493	14		
1907	6 684						2 632	24
1910	6 996	18	4 306	19	2 912	14		
	Градско население	Букурешт	Градско население	Софија	Градско население	Софија	Градско население	Софија
1860-61	313	122						41
1874					174	27		
1877-79		177	543	20			293	63
1884					236	35		
1889-90		220	610	45	286	54	465	108
1895-96					319	59	526	
1899-1900	1 120	276	700	67	351	70		111
1907							628	167
1910	1 195	341	829	103	483	90		

Белешка: *Минимум од 2 000 луѓе

Извор: Jackson-Lampe, стр. 166.

❓ Коментирајте го порастот на градското население во споредба со порастот на населението на Балканот во целина. Зошто населението во главните градови има тенденција да расте побргу отколку во другите места? Споредете ги овие податоци со современите податоци: колкав е процентот на градското население?

► сл. 2 Жени во Костур/Касторија, почеток на XX век

❓ Како се облечени овие три жени? Што може да се заклучи од коегзистенцијата на традиционалната и западната облека?

Parazoglou², стр. 51.

² Фотографот Леонидас Папазоглу (1872-1918) живеел и работел во Костур. Како момче, заедно со родителите и помладиот брат Пантелис, се преселил во Истанбул каде што двајцата браќа го совладале фотографскиот занает. Кариерата на фотографи ја започнале во Костур во 1898 или 1899 година, и успеале да ја монополизираат целата фотографска дејност во регионот.

ТАБЕЛА 3

Проценки за населението во европските покраини на Османлиската Империја во 1911

Покраини	Муслимани	Грци	Бугари	Ерменци	Католици	Евреи	Други	Вкупно
Едрене (Адријанопол)	795 706	395 872	171 055	33 650	12 783	9 034	44 552	1 426-632
Солун (Салоника)	604 780	397 795	271 359	87		62 290	11 604	1 347 915
Јанина (Јања)	244 638	311 032				3 990	1 175	560 835
Битола (Манастир)	455 720	349 541	246 344	9		10 651	2 614	1 064 789
Скадар (Шкодра)	218 089	10 755			120 611			349 455
Косово	959 175	92 541	531 453		14 887	3 287	1 606	1 602 949
Вкупно	3 242 108	1 557 536	1 220 211	33 746	148 281	89 162	61 531	6 352 575

Извор: Cem Behar, стр. 54.

Етничко-јазичните категории што ги користи османлиската администрација строго се придржуваат до деноминалните поделби произлезени по распаѓањето на класичниот *милетски* систем. Сите муслимани се вброени во една хомогена група, и покрај етничките и јазичните разлики меѓу нив. Постои тенденција православните христијани да бидат сметани или за Грци, бидејќи ја поддржуваат Вселенската патријаршија или за Бугари наклонети кон Егзархијата. Тоа објаснува зошто, на пример, во табелата нема Албанци или Срби (кои би се нашле во табелата според нивната религија или црковната надлежност, но не и според националноста). Освен тоа, некои групи, како жените, не се целосно избројани. Последниот османлиски попис е спроведен во 1905/6 година. Прашањето за валидноста на османлиските пописи е многу дискутирано. Општо земено, треба да бидеме претпазливи кога користиме статистички податоци од тој период дури и тогаш кога податоците не се намерно искривени за политички цели (како во случајот со Табела 13).

► сл. 3 Секојдневниот живот на улиците во пазарните квартави, Солун.

Погледнете ја внимателно облеката на луѓето што одат по улицата: како се облечени? Што мислите, од која националност се тие? Дали знаете кои националности коегзистирале во Солун непосредно пред Балканските војни? Дали овој пазар ве потсетува на некое слично место што го знаете?

Megas, *Souvenir*, стр. 50, сл. 49.

► сл. 4 Овчи пазар во Истанбул/Цариград

Историско и етнографско друштво на Грција, Атина

ТАБЕЛА 4
Етничката дистрибуција на населението во Цариград, 1897

Етничка група	Број
Турци	597 000
Албанци	10 000
Курди	5 000
Грци	236 000
Ерменци	162 000
Евреи	47 000
Срби	1 000
Христијански Арапи	1 000
Вкупно	1 059 000

► сл. 5 Овчари во Епир, 1912

Boissonas, *L'image de la Grece...*, Женева 1913, во Hadjiiossif, том А1, стр. 57.

ТАБЕЛА 5
Прекуокеанска миграција од балканските нации-држави, 1876-1915

Во области надвор од Европа*	Романија бруто		Бугарија бруто		Србија бруто		Грција бруто	
1876-85	1 224						530	
1886-90	5 224						1 881	
1891-95	2 211						4 790	
1896-1900	10 541		160				11 189	
1901-05	37 225		6 661		42		51 479	
1906-10	20 707		37 643		228		122 275	
1911-15	15 295		35 836		1 117		127 811	
Романија	Романија		Бугарија		Србија**		Грција	
Само во САД	бруто	нето***	бруто	нето***	бруто	нето***	бруто	нето***
1876-85	1 224				530			
1886-90	5 135				1 881			
1891-95	2 209				4 790			
1896-1900	10 541		160		11 189			
1901-05	35 181		6 662	42	49 962			
1906-10	17 823	14 239	32 643	21 889	228		117 557	84 355
1911-15	11 187	9 057	21 487	1 575	1 052		118 916	46 577

*Ги вклучува Канада, Австралија, Нов Зеланд, Аргентина, Бразил и САД ;

Извор: Jackson-Lampe, стр.196.

** Србија и Црна Гора заедно; *** Пресметано врз основа на податоците од 1908-1910 година.

Какви видови миграции познавате? Како ќе ја карактеризирате прекуокеанската миграција? Како миграција предизвикана од економски, културни, етнички, религиозни причини или принудна / недоброволна миграција (на пример, бегалци од војна или поради промена на границите) или како нешто друго?

Како влијаат врз емигрирањето порастот на населението и урбанизацијата?

I-1. Стив Хаџис³, грчки емигрант во САД, говори за своето искуство

Најпрвин во САД дојдоа двајца мои браќа и почнаа да работат во Чикаго. Бевме шестмина браќа. Двајцата што дојдоа во Чикаго не испраќаа пари како што требаше за да се платат долговите на нашето семејство во Грција. Тогаш татко ми се разболе и им напиша на своите деца во Чикаго да дојдат во Грција и да го видат за последен пат. Само едниот од нив, Перикле, кој беше најголем трошација, зеде пари на заем и дојде во Грција. Штом брат ми дојде во Грција, татко ми оздраве. По една недела, татко ми сакаше да купи вреќа брашно за фамилијата. Тој го праша брат ми од Америка: „Перикле, имаш ли пари да ми дадеш на заем да купам малку брашно?“ Брат ми, иако беше дојден од САД, немаше пари. Тогаш татко ми мораше да излезе и да побара пари за брашно на заем од еден наш чичко. Но, во мало село какво што беше нашето веднаш се расчу дека синот на Хаџис од Америка нема ич пари. Кога ги чу шушкањата по селото, Перикле се засрами и му рече на татко ми: „Дојди и ти со мене во Америка за да можеме да спечалиме пари, па да видат овие тупациве кој колку вреди“. Така и ние другите решивме да емигрираме. (...)

Пред да излезам од Грција, Америка ја замислував како шарена калеидоскопска слика и полна со пари. Никогаш не мислев дека ќе се најдам овде. Ние само знаевме дека сè има во изобилие.

Vlachos, стр. 122.

Околу 1890 година емигрирањето од Грција станува масовен феномен, а целта на најголемиот број емигранти се САД. Иако егзодусот никогаш не ги достигнува бројките на некои други европски земји, се проценува дека во периодот меѓу последната деценија од XIX век и 1924 година, во САД се доселиле околу 500 000 Грци. Факторите што ги тераат Грците да емигрираат се слични со оние поради кои и другите европски народи заминувале во САД, во тој период: можноста да се најде работа и да се подобри сопствената економска позиција во времето на засилената американска индустријализација; општествено-економските услови во татковината: поради навлегувањето на пазарните сили во традиционалниот систем на мали имоти, земјоделството на Пелопонез, особено во регионите кои произведуваат суво грозје, по еден период на подем, влегува во тешка криза, па многу од селаните не можат да ги плаќаат даноците поради високите камати и високите цени на трудот и производството. Тоа, во комбинација со фактот дека Грција нема создадено индустриски сектор и со желбата (поттикната со фамата за богатење во Америка) и можноста (поради подобриот транспорт) да се мигрира, се главните причини кои натерале толкав голем број Грци да ги напуштат своите села и да заминат во една далечна странска земја. Најголемиот дел од нив се мажи кои започнуваат со физичка работа во фабрики, мелници, рудници и пруги. Но еден значаен број од првите мигранти ќе ги искористат потребите на растечкото градско население и ќе станат претприемачи со свој бизнис.

³ Стив Хаџис бил грчки емигрант од Пелопонез, кој отишол во САД во почетокот на XX век. Хаџис бил еден од малубројните Грци кои, по неколку години во емиграција, се населиле во Андерсон, Индијана, привлечени од можноста да си отворат мали дуќани кои ќе работат за потребите на растечкото население на градот.

Обидете се да видите делови од филмот „Америка, Америка“ на Е. Казан; поразговарајте за „американскиот сон“ и за начините како тој се раширил по внатрешноста на разни балкански држави, неговата улога во поттикнувањето на миграцијата и во тоа како им помогнал на мигрантите да го надминат стравот. Обидете се да најдете информации за животот на емигрантите од вашата земја во САД, во почетокот на XX век, и споредете ги нивните очекувања со нивните искуства во првите години по емигрирањето.

Прочитајте ги документите III-19, III-20, сл.10 и сл.11 и споредете го искуството на луѓето кои биле принудени да емигрираат, со искуството на емигрантите што е опишано во горниот документ.

Прашања и задачи за делот Ia.

Направете истражување за вашето место во почетокот на XX век: дали тоа било османлиски град или град во некоја нација-држава? Дали знаете за некој роман што го опишува градскиот живот од тој период?

Споредете ги мултиетничките градови (како Солун или Цариград) со главните градови или другите градски центри на нациите-држави: постојат ли разлики во архитектурата, секојдневниот живот, забавата или нешто друго? Со комбинирање на други документи од другите поглавја и горните табели, обидете се да ги категоризирате движењата на населението во Југоисточна Европа, пред и за време на Балканските војни.

16. Економијата

ТАБЕЛА 6

Буџетите на балканските држави, 1898-1912⁴

	Романија			Бугарија			Србија			Грција		
	Прих.	Рас.	П-Р	Прих.	Рас.	П-Р	Прих.	Рас.	П-Р	Прих.	Рас.	П-Р
1900	210	237	-27	81	96	-15	75	84	-9	120	109	+11
1905	308	263	+45	128	125	+3	95	87	+8	130	116	+14
1910	583	525	+58	81	198	-17	126	128	-2	175	141	+34
1911	644	533	+111	199	181	+18	140	125	+15	240	181	+59

Извор: Jackson-Lampe, стр. 234.

Споредете ги бројките за четирите земји. Што можете да забележите?

ТАБЕЛА 7

Структурата на државната потрошувачка per capita во 1911⁵

Трошоци	Вкупно	Јавен долг	Војска	Инфраструктура	Јавно образ.	Земјоделство и индустрија
Романија	75	13	12	13	7	1
Србија	43	12	10	5	3	1
Бугарија	42	9	9	10	5	2
Грција	67	28	11		2	
Австро-Унгарија	62	10			2	
Германија	55	5	16			
Франција	114	32	25		8	
Велика Британија	126		19		11	1

⁴ Во милиони леи, лева, динари и драхми.

⁵ Износот е даден во франци.

Извор: Jackson-Lampe, стр. 234.

Споредете ги и коментирајте ги разликите во потрошувачката меѓу различните земји. Каков е соодносот на тенденциите во потрошувачката на балканските држави и оние на Големите сили? Зошто се трошоците за војска толку високи?

1-2. Земјоделството во османлиска Македонија, во почетокот на XX век

Од правна гледна точка, земјоделците се состојат од:

1. земјопоседници;
2. чифлигари (исполичари);
3. аргати и домашни слуги;

Првата група, што ја сочинуваат сопствениците на чифлиците, се муслимански бегови; вторите се христијанските селани.

Има, исто така, и христијански земјопоседници, но нивните имоти се мали, не повеќе од 200 донуми (секој од по 1 200 квадратни метри); сè што е над таа граница, се наоѓа главно во рацете на беговите. Малите имоти преовладуваат во планинските региони, а големите во рамнинските. Христијанските големопоседници се ретки исклучоци и нив ги сочинуваат Грците кои поседуваат огромни имоти во казите Серез, Драма и Солун.

(...) Исполитарството е една од главните причини за тешката сиромаштија на христијанското селанство, бидејќи тоа раѓа бескрајно самоволие и угнетување од кои нема одбрана. Теоретски, исполитарството функционира вака: бегот, кој е сопственик на земјата, ја дели на онолку парцели колку што има семејства на чифлигот - секое семејство добива од 60 до 100 донуми, во зависност од неговата бројност. Бегот, исто така, го обезбедува семето и им дава бесплатно живеалиште. Жетвата, откако ќе се одвои делот за данок, се дели на два еднакви дела, еден за сопственикот и еден за исполитарот. Таквата делба може на земјопоседникот да му донесе профит од 18 до 25 проценти од неговиот капитал. Но, тој најчесто не е задоволен со делот што му следува и - како апсолутен господар на судбината на својот христијански исполитар, чијшто труд го експлоатира како што сака - успева, насилно и со закани, да присвои поголем дел од половината што треба да му припадне на исполитарот.

(...) Христијанските земјопоседници се, главно, Бугари. Како што рековме погоре, нивните имоти ретко изнесуваат повеќе од 200 донуми. Тие самите ја обработуваат земјата и би можеле и да се збогатат да биде даноците порамноправно и почесно определувани и да не беше несигурноста постојана закана за животите и имотите на христијаните.

Draganof, *La Macedoine et les Reformes* (Париз, 1906), стр. 43-53 во Issawi, стр. 225-7.

Каква била положбата на христијанските селани во османлиска Македонија?

► сл. 6 Мелницата на браќата Сајас во Солун.

Megas, *Souvenir*, стр. 86, сл. 92.

Мелницата на браќата Сајас била изградена во 1873 година. Во неа биле вработени околу 470 работници од кои 350 биле млади Еврејки на возраст од 14 до 18 години. Во 1902 година фабриката претрпела оштетувања од земјотресот што го погодил градот. Таа била целосно уништена од пожар во 1917 година.

Зошто толкув број млади девојки работеле во фабриката? Дали знаете какви биле работните услови? Како би се чувствувале вие кога би работеле во мелница наместо да одите на училиште?

ТАБЕЛА 8а
Балканскиот извоз, 1901-1911

	Просечен извоз	% во Австро-Унгарија	% во Германија	% во Франција	% во Велика Британија	% во Белгија	% во Османлиската Империја
Романија	(милиони леи)						
1901-05	361	13	7	3	9	29	
1906-10	501	10	6	7	10	30	
1911	692	9	5	7	8	28	
Бугарија	(мил. лева)						
1901-05	120	10	9	6		16	19
1906-10	119	8	12	6	12	18	27
1911	185	6	12	6	13	28	16
Србија	(мил. динари)						
1901-05	66	86	5	1			6
1906-10	84	28	25	1			10
1911	117	41	25	1			8
Грција	(мил. драхми)						
1901-05	87	14	8	10	27		6
1906-10	120	10	10	8	26		11
1911	141	10	11	10	24		4

Извор: Jackson-Lampe, стр. 174.

ТАБЕЛА 8б
Балканскиот увоз, 1901-1911

	Просечен увоз	% од Австро-Унгарија	% од Германија	% од Франција	% од Велика Британија	% од Османлиската Империја
Романија	(милиони леи)					
1901-05	299	27	28	6	17	
1906-10	409	25	34	5	15	
1911	570	24	32	6	15	
Бугарија	(мил. лева)					
1901-05	95	27	15	6	17	14
1906-10	140	27	17	6	16	14
1911	199	24	20	13	15	8
Србија	(мил. динари)					
1901-05	53	58	13		9	
1906-10	70	33	33		12	
1911	115	41	27		8	
Грција	(мил. драхми)					
1901-05	140	14	9	8	21	10
1906-10	149	12	9	7	22	9
1911	174	17	9	8	4	5

Извор: Jackson-Lampe, стр. 181.

❓ Какви се трендовите во надворешната трговија на балканските земји? Коментирајте ги разликите⁶. Зошто Романија и Србија имаат толку ограничени трговски односи со Османлиската Империја во споредба со Бугарија? Како влијаела надворешната трговија врз економскиот раст?

► сл. 7 Превозните средства во почетокот на XX век во Албанија

Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres, стр. 60.

⁶ Земете ја предвид и веројатноста дека Грција веќе имала суфицит во поморскиот транспорт.

ТАБЕЛА 9
Балкански железнички линии⁷ во употреба, 1870-1912

	Романија	Бугарија	Србија	Грција
1870	248	221	0	12
1880	921	224	0	12
1885	1 356	224	253	222
1890	2 424	803	540	697
1895	2 534	861	540	916
1900	3 100	1 566	571	1 033
1905	3 179	1 567	707	1 351
1910	3 437	1 897	892	1 573
1912	3 532	2 109	976	1 584

Извор: Jackson-Lampe, стр. 211.

? Дали железниците се сметале за средство или за доказ на економскиот раст и зошто? Можно ли е да биле изградени од причини кои не се поврзани со економски мотиви?

I-3. Анализа на бугарскиот железнички систем од началникот на Генералштабот на Бугарската армија, генерал Фичев⁸

Оперативни проекти во 1911 и 1912 година. Неодамнешното истражување покажа дека нашите пруги нема да можат да ги задоволат потребите на војската во случај на војна. Тоа значи дека нашите оперативни планови тешко дека ќе можат да се имплементираат, со оглед на неопходниот транспорт за време на мобилизацијата и концентрацијата на војската на теренот.

Поради краткотрајното постоење на бугарското кралство, железничкиот систем не беше во можност да постигне целосен развој и да стане незаменливо средство за национална одбрана.

Двете товарни железнички пруги што поминуваа низ Северна и Јужна Бугарија и трансбал-

канската линија - Горна Ораховица, Трново, Стара Загора, станаа мошне значајни за транспорт на војска во време на мобилизација. Зборувајќи технички, нашите пруги кои, главно, беа градени за трговски потреби, имаат многу недостатоци: остри наклони, мали радиуси, малубројни и мали железнички станици, отсутствуваат платформи за товарење на воени возови, незадоволително снабдување со вода на поголемиот број железнички станици, мал број свртници.

Фичев, *Избрани произведения* (Одбрани трудови).

? Кои воени проблеми произлегле од состојбата на бугарската железница опишана во овој извор?

На кој начин железниците се поврзани со можноста за успешна војна?

Како може да се компензира несоодветноста на железницата?

⁷ Во километри

⁸ Генерал Иван Фичев (1860-1931) бил началник на Генералштабот на Бугарската армија во 1910 година. Тој бил и член на бугарската делегација на мировните преговори во Букурешт, во јули 1913 година.

ТАБЕЛА 10
Телеграфите во 1910

Земја	Телеграфски канцеларии	Телеграфска мрежа	
		Должина на линиите во км	Должина на жиците во км
Србија	208	4 350	8 289
Бугарија	350	5 935	12 760
Романија	3 127	7 321	20 641
Русија	8 423	199 502	705 752
Шведска	2 849	9 317	32 220
Данска	559	3 644	12 842
Холандија	1 393	7 526	36 884
Белгија	1 634	7 880	41 858
В. Британија, Ирска	13 959	98 625	931 532
Франција	20 303	182 794	690 636
Шпанија	1 902	42 935	92 109
Италија	7 664	49 443	203 711
Швајцарија	2 361	3 614	26 021
Германија	45 116	274 593	2.050 332
Австрија	6 970	46 952	235 493
Унгарија	4 592	23 068	144 124
Босна и Херцеговина	173		7 374

Извор: Sundhaussen, стр. 523.

Дали знаете за некое друго технолошко средство кое донесло промени, во комуникацијата и во животот во Европа, кон крајот на XIX и почетокот на XX век? Кога се појавил првиот телефон во вашата земја? Што мислите, какви биле реакциите на луѓето на овие иновации?;

► сл. 8 Вилата Алатини во Солун, 1913

Megas, *Souvenir*, стр.107, сл.120.

К Вилата Алатини била изградена од Чарлс Алатини како приватна резиденција во 1895 година, според нацртот на италијанскиот архитект Виталино Посели. Во 1909 година вилата ја купил III корпус на османлиската армија, а во 1912 година ја зазела грчката војска. Султанот Абдулхамид Втори бил принуден да живее во Вилата Алатини по неуспехот на контрареволуцијата и неговото симнување од престолот во април 1909 година. Тој бил префрлен назад во Цариград во октомври 1912 година, кога се приближувала грчката војска. Еврејското семејство Алатини било едно од најбогатите во Солун и поседувало две од најголемите фабрики во градот (цигланата „Алатини“, основана во 1880 и мелницата „Алатини“, основана во 1882 година).

? Кого гледате на сликата? Како се облечени тие? Дали велосипедот бил вообичаена глетка во Југоисточна Европа во тоа време? Каква била неговата употреба - за рекреација или за транспорт? Дали знаете какви биле реакциите на жена на велосипед?

? **Прашања и задачи за делот 1б.**
 Напишете хронологија на технолошките промени во вашата земја, во доцниот XIX и раниот XX век: електричната енергија, автомобилот, гасот, телефонот итн. Најдете информации за превозните средства во вашата земја, во доцниот XIX и раниот XX век.

1в. Културата

► сл. 9 Час по историја во една женска гимназија, Атина 1911

? Како се облечени ученичките? Знаете ли дали во вашата земја имало одделни училишта за машки и женски деца?
 Дали вашата училишница личи на онаа на сликата? Што виси на ѕидовите?

Στατιστική της Δημοσίας εκπαίδευσης..., Αθήνα 1912 во Koulouri, Ιστορία, стр. 12.

1-4. Едно Еврејче⁹ ги опишува своите училишни денови во Солун, 1904

Le Petit Lycée Français ги отвори вратите во почетокот на 1904 година. Беше скромно сместен на долниот кат во една куќичка во Кампанија, на источниот крај од градот.

Групата деца што ги сочинуваа првите две одделенија претставуваше вистинска слика во мало на хетерогеното население на Солун. Подолната група, во која бев сместен и јас, ја сочинуваа три Французинчиња, едно Грче, четири шпански Еврејчиња, едно Српче, еден мамин¹⁰, Ерменче, Турче и Црногорче кое беше дојдено директно од Цетиње за да ни се придружи.

Сите зборувавме течно француски, бевме дојдени од јавни училишта или од приватни учители и никој од нас немал други контакти, освен со децата од иста националност. Овде за прв пат, седејќи едни до други на нови клупи, и свртени кон триножната црна табла, го слушавме М. Тиери, директорот со црвено лице, сини очи и руси мустаќи, како ни зборува за нашите предмети. (...)

Неговиот искрен интерес за обичаите на земјите ги ослободи и најсрамежливите и најповлечените меѓу нас. Набргу Турчинчето Мехмед се јави доброволно да ги објасни ритуалите за време на Курбан-бајрам, празникот по Рамазан; Јовановиќ, роднина на црногорскиот крал Никола, слободно прозборе за неговиот народ и планините; а заедно со

Папопулос разбравме дека Грците имале многу исти обичаи со Србите, кога Иван, синот на конзулот, ни раскажа како тие дома го слават Велигден. И како што слободно си зборувавме меѓу себе и игравме заедно, градевме топли пријателства, се посетувавме едни со други дома и си ги разменувавме тајните, така сè повеќе ги создававме оние нешта од нашите животи кои кога се гледаат однадвор може да изгледаат чудни и бесмислени.

Sciaky, стр. 152-153, 154.

Во 1908 година во Солун имало 48 еврејски училишта, 32 турски училишта, 20 грчки православни училишта, 7 француски училишта и разни италијански, бугарски, српски и романски институции. Училишта на француски јазик биле оние на *Alliance Israélite Universelle*, *Mission Laïque*, *Lycée* и „Браќата и сестрите на Св. Винсент де Пол“. Мнозинството Еврејчиња од Солун го стекнувале своето образование во институции што не биле под контрола на нивната верска власт.

Каква била етничката структура на Солун во почетокот на XX век? Дали врз учениците влијаело нивното училишно искуство и како?

Каква е етничката структура на вашиот клас? Дали имате пријатели од друга националност?

⁹ Леон Шаки, авторот на овој извадок, бил роден во Солун во 1893 година. Неговото семејство потекнувало од Евреи кои биле протерани од Шпанија во 1492 година, од Италија во 1493 година и од Португалија во 1497 година. Солунските Евреи говореле шпански дијалект од XV век, познат како „ладино“. Во 1915 година Леон емигрирал во Њујорк. Набргу по него заминало и неговото семејство (татко му Саломон, мајка му Палома, сестрите Елда и Лаура и брат му Морис). Намерата им била да се вратат штом ќе се смири ситуацијата во Турција, но никогаш не се вратиле. Леон студирал машинско инженерство на Институтот Прат во Бруклин. Во 1922 година се оженил со Франсис Хилман од Латвија. Умрел во Мексико Сити во 1958 година. Своите мемоари од детството ги објавил првпат, во Солун, во 1946 година.

¹⁰ Следбеник на Шабатеј Цви кој го прифатил исламот.

ТАБЕЛА 11

Неписменоста во почетокот на XX век (проценти на неписмени)

Земја*	Вкупно	Мажи	Жени	Деца**
Франција (1901)	17,4	14,8	19,8	16,9
Австрија (1900)	23,8	22,1	25,5	31,3***
Унгарија (1900)	40,7	34,4	49,6	36,2
Грција (1907)	60,8	41,8	79,8	55,0
Бугарија (1900)	72,1	57,9	86,9	68,4
Европскиот дел на Русија (1897)	73,0	62,5	83,1	77,5
Романија (1899)	78,0		70,6	
Србија (1900)	79,7	67,3	92,9	78,3
Босна и Херцеговина	87,8	82,9	93,4	87,3****

* Година на емпириското истражување, ** На училишна возраст - обично меѓу 5-14 години, *Извор:* Мауер, стр. 102.
 Меѓу 6-10 години, *Од 7-20 години.

? Што мислите, зошто има толку голема разлика меѓу бројот на неписмени мажи и жени?

ТАБЕЛА 12

Основни училишта и ученици во Европа (крај на XIX - почеток на XX век)

Земја*	Училишта	Ученици на 1000 жители	Ученици на 1000 жители (од 5-15 год.)
Србија (1904)	1 267	46	175
Грција (1902)	3 263	81	376
Бугарија (1898)	4 686	96	436
Романија (1903)	4 207	75	351
Русија (1903)	84 500	44	187
Белгија (1905)	7 144	121	608
Франција (1903)	85 437	155	899
Португалија (1890)	5 339	47	238
Шпанија (1901)	33 763	105	525
Италија (1901)	61 777	84	393
Австрија (1903)	21 292	146	670
Унгарија (1905)	18 976	133	598
Босна и Херцеговина (1899)	293	18	76

* Година на емпириското истражување

Извор: Sundhaussen, стр. 555.

? Споредете ги табелите 11 и 12: можете ли да утврдите врска меѓу школството и писменоста? Споредете ги податоците од западните, јужните и југоисточните земји: дали школството соодветствува на оваа категоризација?

► сл. 10 Еврејки танцуваат, Солун

Megas, *Souvenir*, стр. 27, III, сл. 11.

Во Солун имало голем број професионални пејачи кои настапувале на свадби, обрежувања и на други општествени собирања. Еврејските музичари биле познати како „чалгии“. Во предвечерјето на Балканските војни во Солун, кој имал 150 000 жители, живееле 60 000 Евреи.

► сл. 11 Ткајачки, Авдела 1907 - Првиот балкански филм

Chr. K. Christodoulou, стр. 39

Браќата Јанис (1878-1954) и Милтон (1883-1964) Манаци, од влашко потекло, биле родени во Авдела (Гребенската околина) и живееле во Битола до 1905 година. Тие снимиле многу настани, луѓе, церемонии и обичаи во ослабената Османлиска Империја и се сметаат за татковци на кинематографската уметност на Балканот. Во 1921/22 година браќата го отвориле првото кино во Битола. Нивниот филм „Ткајачки“ (1907) се смета за првиот филм снимен на Балканот.

Споредете ги сликите 2, 10 и 11. Составете две прашања кои се однесуваат на сите три слики.

Прашања и задачи за делот IV

Најдете информации за образовниот систем во вашата земја во почетокот на XX век: основни и средни училишта, наставни програми, посетеност на наставата, учебници итн.

Најдете учебник од почетокот на XX век и споредете го со вашите. Најдете ги сличностите и разликите.

ВТОРО ПОГЛАВЈЕ: Политиката

Војните најчесто се резултат од политиката на определена држава или група на држави со заеднички интереси. Во тој поглед, Балканските војни не се никаков исклучок. По Берлинскиот договор во јули 1878 година, главниот проблем на нациите од Југоисточна Европа е националното обединување или „националното прашање“, како што го нарекуваат во тоа време. Во колективната имагинација доминира идејата да се живее во хомогена еднонационална држава која треба да ги обедини сите територии за кои се мисли дека, од историски или демографски причини, ѝ припаѓаат на една нација. Затоа границите што ги утврдуваат мировните договори се сметаат за незадоволителни и привремени. Голем дел од Полуостровот ќе остане под власта на Султанот, а соседите на него гледаат како на поле за територијални добивки. Ривалските политики се поттикнати од политиката на Големите сили во регионот, кои се обидуваат да го зајакнат своето влијание на Полуостровот во случај на дипломатски или воен судир.

Таканареченото „Источно прашање“ е на врвот на дипломатските агенди уште од раниот XIX век, поради постоењето страв од европска војна и поради решеноста да се зачува состојбата на статус кво. Напорот да се помират дезинтеграцијата на Османлиската Империја и европската рамнотежа на силите ќе произведе безбројни планови за можно решение. Двете алтернативи, натамошното постоење на Османлиската Империја или нејзината делба меѓу Големите сили, се доведени под знак прашалник со политиките на новите балкански држави кои се стремат кон национална интеграција преку територијална експанзија. По Берлинскиот конгрес, Големите сили се принудени да ја интегрираат иднината на балканските држави во нивната политика, бидејќи ќе извршат меѓусебна поделба на „сферите на влијание“.

На политиките на балканските влади, кои водат во војна, во сите балкански општества им се спротивставуваат само поединци и мали политички групи. Социјалдемократите се единствената добро организирана политичка група која се спротивставува на политиката за војна. Тие ќе ја создадат идејата за балканска федерација како генерално решение за сите политички и општествени проблеми на земјите од Југоисточна Европа. Но влијанието на овие групи е безначајно, и тие нема да создадат реална алтернатива на доминантната политика.

Уште од XIX век, османлиството се обидува да им вети мирна коегзистенција на сите различни националности во рамките на една модернизирана Османлиска Империја. Но, автократскиот режим на Абдулхамид, кој го распуштил првиот османлиски парламент во 1877 година, ќе предизвика противење и заговори и на христијанските и на муслиманските поданици. По триесет години автократија, Младотурската револуција ќе донесе и избори и турски национализам. Па така, наместо помирување на немуслиманските поданици со османлиската власт, таа ќе придонесе за распадот на Империјата. Балканскиот иредентизам ќе се судри со турскиот национализам на Комитетот за унија и прогрес. Уште потрајна последица од османлискиот пораз во Балканските војни е, всушност, напуштањето на османлиството во полза на еден агресивен национализам.

Мобилизирачки идеологии не наоѓаме само во ривалските национализми, туку и во идеолошките промени присутни насекаде во Европа кон крајот на XIX век. Култот на мла-

доста, потрагата по „новиот човек“, новиот идеал на војничката машкост, социјалдарвинизмот и, на крајот, позитивниот имиџ на војната се меѓу оние идеолошки трендови кои ќе ги подготват европските општества за војна што сите ја предвидуваат и очекуваат.

Изворите во ова поглавје не се стремат во детали да ги документираат сите аспекти на внатрешната политика на балканските држави и на надворешната политика во контекстот на Источното прашање, ниту се стремат да ги забележат различните идеолошки трендови што ќе се појават во регионот кон крајот на XIX и почетокот на XX век. Сепак, тие ни помагаат да ја разбереме сложеноста на политичките и на идеолошките фактори кои ги вовлекуваат балканските народи на меѓусебна војна.

IIa. Мобилизирачки идеологии

Карта 1: Националните аспирации на балканските земји

Carnegie, стр.38.

► сл. 12 Романскиот ѓон - романска карикатура, 1913

Furnica, IX, бр.20, 17 јануари 1913, стр.1.

Превод:

- А бе мајстор Карол, цабе се мачиш да ја закрпиш ако не го закрпиш и ѓонот!
- Ѓонот? Каков ѓон?
- Ѓонот на државата, зарем не гледаш во каква бедна состојба е?

Табела 13

Конкурентска статистика за Македонија

	БУГАРСКА СТАТИСТИКА (г. Канчев, 1900)	ГРЧКА СТАТИСТИКА (г. Делјани, 1904)*	СРПСКА СТАТИСТИКА (г. Голчевик, 1889)
Турци	499 204	634 017	231 400
Бугари	1 181 336	332 162	57 600
Грци	228 702	652 795	201 140
Албанци	128 711	—	165 620
Власи	80 767	25 101	69 665
Евреи	67 840	53 147	64 645
Цигани	54 557	8 911	28 730
Срби	700	—	2 048 320
Разни други	16 407	18 685	3 500
ВКУПНО	2 258 224	1 724 818	2 870 620

* (без Косовскиот вилает)

Carnegie¹¹, стр. 28, 30.

Не постоела османлиска административна област со име „Македонија“, и затоа конкурентските статистики се базирани врз различни дефиниции за тоа, од кои географски региони е сочинета „Македонија“. Обично се сметало дека Македонија ја сочинуваат вилаетите Солун, Битола и Косово.

Обидете се да објасните зошто, според бугарската статистика, Бугарите го сочинуваат мнозинството население, Грците се мнозинство според грчката статистика, а Србите го сочинуваат најголемиот дел од населението според српската статистика. На картата 1 идентификувајте ги териториите на кои се вкрстувале интересите на балканските земји. Споредете ја оваа табела, со Табелата 3 без покраините Едрене и Скадар.

¹¹ Карнегиевата комисија е испратена од Карнегиевата фондација за меѓународен мир, да ги испита злосторствата сторени за време на Балканските војни. Фондацијата ја основал Ендрју Карнеги, американски индустријалец и филантроп. Членови на истражната комисија за Балканот: Д-р Јозеф Редлих, професор по јавно право на Виенскиот универзитет (Австрија), Барон Дестурнел де Констант, сенатор (Франција), Жистен Годар, адвокат и член на Комората на заменици (Франција), д-р Валтер Шукинг, професор по право на Универзитетот Марбург (Германија), Франсис В. Хирст, специјален уредник на Економист, (Велика Британија), д-р Х. Н. Бреилсфорд, новинар (Велика Британија), професор Павел Милјуков, член на Думата (Русија), д-р Семјуел Т. Датон, професор на Педагошкиот колеџ на Универзитетот Колумбија (САД).

II-1. Очекувањата на српскиот војник

Српскиот војник, исто како и грчкиот, беше цврсто убеден дека во Македонија ќе најде земјаци, луѓе кои го говорат неговиот јазик и кои ќе му се обратат со „живео“. Но тој најде луѓе кои зборуваат на јазик поинаков од неговиот, кои викаа „ура“! Тој или ги разбираше погрешно или, воопшто, не ги разбираше. Природно, му се урна теоријата што ја научил како млад дека постои српска Македонија и грчка Македонија. Но неговото патриотско убедување дека Македонија мора да стане грчка или српска, ако веќе не е, остана непроменето. Нема сомнение дека во времето на Душан Силниот и византиските цареви, Македонија била она што тој сакаше таа сега да стане. Но бугарските агитатори и пропагандисти му ја всадиле на населението идејата дека се Бугари. Треба само да се избркаат агитаторите од земјата и таа повторно ќе стане она што отсекогаш била, српска или грчка. Тие дејствуваа во согласност со оваа идеја.

Кои беа овие агитатори што ги натерале луѓето да го забораат грчкиот и српскиот јазик? Прво, тоа беа свештениците, потоа управниците на училиштата и, на крајот, револуционерните елементи кои за време на стариот режим формирале „организација“, водачи на банди и нивни членови, селани кои ги снабдувале со пари и храна - со еден збор, целата машка популација што беше образована и информирана.

Carnegie, стр. 50-51.

Како биле обучени војниците? Обидете се да разберете зошто тие биле обучени на тој начин.

На кој начин е поврзан овој текст со статистиката дадена во горните табели?

Можете ли да најдете некое сведоштво во оваа читанка - или на друго место - кое би ја ставило под знак прашалник интерпретацијата во горниот текст?

II-2. Идеологијата на жртвување, од еден романски војник

За да појде еден маж во цутот на младоста без двоумење на бојното поле, знаејќи мошне добро дека таму може да умре, и притоа да се откаже од најмоќниот инстинкт, инстинктот за самоодржување, гордо чекорејќи право кон цевката на пушката, тој маж мора да исполнува некои морални услови, мора да биде убеден дека со своето жртвување ќе го ослободи својот народ од угнетеност или дека, иако тој самиот и неговите нема да победат или изгубат, крвопролевањето ќе им служи на неговата земја и на неговиот народ. Оваа морална одлика бара определена материјална состојба, извесен степен на култура, определени граѓански права, па војската составена од такви мажи ќе биде или непобедлива или нејзиниот пораз ќе се плати со страшна цена.

Popescu, стр. 5-6.

Каков е машкиот идеал претставен во овој документ. Дали мислите дека регрутите „без двоумење“ оделе на бојното поле?

II-3. Турците и османлиството

Предговор

Овој малечок роман го напишав пред пет години. Целта не ми беше да создадам литературно дело. Сакав само да ги соочам чудните идеи на нашите образовани луѓе со општествената реалност. По донесувањето на Уставот запознав многу од нашите големци. Речиси сите нивни идеи би можеле да се сумираат на следниов начин: „Османлиството е заедничка националност. Да се биде Османлија не е само да се биде Турчин или муслиман. Секој поединец кој живее под османлиска јурисдикција ѝ припаѓа на османлиската нација (*Osmanli millet*), независно од етничката или верската припадност (*bila tefrik-i cins-u mezheb*)“. Сепак, оваа идеја не беше ништо повеќе од илузија во главите кои беа производ од безнационалниот

образовен систем на Танзиматот. Немаше можност да се формира заедничка нација од збирот на поединците кои имаа различен јазик, вера, морал, историја, култура и кои се гордееја со различни нешта. Дали „османлиски“ беше нешто повеќе од името на нашата држава? Не можеме Германците од Австрија да ги нарекуваме „австриска нација“ или „хабсбуршка нација“. Германецот е Германец без оглед од каде доаѓа. Слично, и ние кои зборуваме турски сме нација, поседувачи на илјадагодишна историја и на уште постара митологија. Ние сме вистински Турци независно од тоа каде сме живееле, дали во Османлиската Империја, на Кавказот, во Азербејџан, Туркестан, Бухара, Кашгар, каде и да е... Од друга страна, нашата интелигенција има толку апсурдни гледишта и толку бесмислен општествен сон, кога на терминот „османлиски“ му припишува мистични значења, што на човек му иде да заплаче!

Ömer Seyfeddin, Ashab-Kehfimiz .

Омер Сејфедин (1884-1920) - писател на кратки раскази, пропагандист, пропонент на говорниот (или народен) турски јазик и жесток модернист, националист. Тој создал консолидирана демонологија. Темите што постојано се присутни во неговите дела се национализмот и малцинствата. Некои од неговите романи се за Балканските војни и бугарските злодела. Неговиот роман *Нашите седум спљачи* е напишан во форма на дневник на еден фиктивен Ерменец, поранешен револуционер по име Хајкијан. Во неговиот предговор во 1918 година, непосредно пред неговата смрт, Сејфедин тврди дека романот го напишал во 1913 година. Но според Халил Берктај, тој фактички бил напишан во 1918 година, како индиректно извинување или одбрана од прогонот за судењето за воени злосторства кое тогаш започнало во окупираниот Цариград.

Каква била идеологијата на османлиството? Зошто Сејфедин мисли дека таа идеја била „илузија“?

II-4. Чувствата на христијанските селани спрема младотурците во османлиска Македонија

О На селанецот што живее во куќичка од керпич во некое далечно селце не му е, воопшто, грижа за интегритетот на Османлиската Империја. Сè што знае тој за Империјата се наоѓа во границите на неговата долина. Нему му е речено дека сега, откако е прогласен *уриетом*¹², работите ќе се сменат. И тој се надева дека тоа ќе значи крај на немилосрдноста на даночникот, крај на арганцијата на бегот и на суровоста на војската. Тој се надева дека сега ќе може без страв да си ја обработува земјата. Можеби сега ќе му припадне поголем дел од храната што тој се мачи да ја произведе со семејството. Така тој го сфаќа *уриетом*. Волоните, малкуте пљачки во колипката, нивите и црквата - тоа е сè што сака да зачува од Империјата.

Но не било така. Тие одненадеж се појавија и му рекоа дека син му мора да оди во војска, и тоа со Турците. Потоа еден ден селото го опколија војници од Анадолија. Влегоа по куќите, ги отвораа долапите и ги тргаа сламариците. Рекоа дека бараат пушки. И кога тој им рече дека нема пушки, тие крвнички го претепаа и му ја изнавредија жената.

„Гаур“¹³, му рекоа, „дај ни ја пушката зашто ќе те убиеме“. Среќа што имаше малку пари да ги поткупи.

А сега и попот од селото на другата страна на планината го уапсиле. Го оковале и го однесле во *Конакот*¹⁴. Никој не разбра за какво злодело е обвинет.

Не, на Турците не можеш да им веруваш. Стари Турци, млади Турци, уриет или не, сите тие се исти! Тие сакаат христијаните да им паѓаат на колена.

¹² Слободата

¹³ Омаловажувачки термин за христијаните. Значи „неверник“.

¹⁴ Голема зграда, палата. Во Солун, зградата на државната администрација.

Во 1911 година партијата на младотурците, со нејзиниот нов режим, веќе беше станата вистински ноќен кошмар. Попусто се трудеше да ја врати добрата волја и довербата на народот што ја имаше, во почетокот кога го донесе новиот Султан,¹⁵ во Солун и на парадата во Албанија.

Sciaky, стр. 248.

► сл. 13 Комити во Костурско, ран XX век

Parazoglou, стр.106.

К Десно е војводата Марко Иванов од Кајлари (град во округот Кожани, чиј грчки назив денес е Птолемаида) роден во 1877 и умрел во Софија, во 1933 година. Во средината е војводата Манол Розов од Бобишта (денешна Верга, Костурско), роден во 1878 и убиен на 3 септември 1903. Фотографијата, веројатно, е направена непосредно пред Илинденското востание.

II-5. Идејата за Балканска унија според бугарскиот поет Иван Вазов

Пред осум години, кога братските средби меѓу српската и бугарската младина и културните работници зачестија, нашиот уредник им се обрати на голем број познати бугарски политичари, автори и јавни личности, барајќи накусо да му го кажат своето мислење за Балканската унија која во тоа време беше само сон на патриотите од двете страни. Еве што рече за тоа најголемиот жив бугарски поет, Иван Вазов, одговарајќи на нашето барање:

„Балканската унија е израз за кој јас од сè срце посакувам да добие тело и крв и што поскоро да стане реалност.

А зошто тој, сè уште, не станал реалност? За тоа има многу причини: *грешки од нашите истории* (и српската и бугарската), *нашето минато, далечно и блиско*, непостоење на зрела политичка мисла меѓу оние кои управуваат со судбината или со нашите две нации, *слабост кон меѓусебни конфликти и ривалство, типични само за Словените*. Како што може да се види, има многу пречки за остварување на оваа идеја.

Ние треба да се вооружиме со храброст за заемни отстапки; треба да имаме храброст да ги забораваме сите себични национални грижи и да мислиме само на едно: дека и бугарскиот и српскиот народ ќе бидат слободни, моќни и големи само кога братски ќе чекорат напред во цврст политички сојуз“.

Балкански рат у слици и речи,
бр.6, 24 февруари (9 март) 1913.

? Обидете се да ги објасните причините поради кои, според Вазов, е мошне тешко за балканските народи да се обединат? Што мислите, дали било можно на почетокот во XX век соседните земји „да ги забораваат сите себични национални грижи“? Дали е тоа можно денес?

¹⁵ Мехмед Петти Резат (1911-1918), 35-от султан и син на Абдулмецит. Тој го наследил својот постар брат Абдулхамид (1909), и целосно му ја отстапил власта на КУП (Комитетот за унија и прогрес) и на политичарите. Умрел кон крајот на Првата светска војна.

II-6. Балканската унија според српската Социјалдемократска партија

А. Од говорот на лидерот на српската Социјалдемократска партија, Димитрие Туцовиќ, на антивоениот протестен марш во 1912

Во однос на нашето гледање на националните слободи, ние, социјалдемократите, се разликуваме од буржоазијата. Зашто буржоазијата сака слобода за својот народ по цена на лишување на другите народи од нивната слобода. Кога Македонија би била приклучена кон Бугарија, тогаш на секој ослободен Бугарин ќе има по еден или повеќе поробени Срби, Грци, Романци, Турци итн. Кога Стара Србија би била приклучена кон Србија, тогаш на секој ослободен Србин ќе има по двајца поробени Албанци, Турци итн. Ние сакаме

слобода за нашиот народ без уништување на слободата на другите.

Оваа цел може да се оствари само со создавање на една политичка унија на Балканот, во која сите народи - Срби, Бугари, Грци, Романци, Црногорци и Цигани - ќе бидат наполно еднакви, без оглед на тоа кој владетел владеел во некое подрачје неколку века порано.

Б. Од говорот на заменикот на лидерот на српската Социјалдемократска партија (Д. Лапчевиќ) во Националното собрание на 7 (20) октомври 1912

Ние, господа, сме противници на состојбата на статус кво, ние не сме за одржување на феудалното и кастинско Турско Царство, исто како што не сме за одржување ни на другите царства и кралства; ние сме за елиминирање на статус кво на целиот Балкански Полуостров и за една демократска револуција, која ќе биде гаранција не само за нашето ослободување и давање отпор на европските капиталистички земји, туку ако сакате, и единствениот начин да го постигнеме нашето национално обедину-

вање и националното обединување на сите балкански народи. (...)

Поделбата на Балканот на мали поединечни земји ќе создаде токму нови извори на делби меѓу балканските народи и државички. Така, Србите ќе појдат да ги ослободат Србите под бугарска власт, а Бугарите ќе појдат да ги ослободат Бугарите под српска власт. Тоа тогаш ќе создаде бескрајни судири, слабите балкански народи ќе исчезнат и постепено, Балканот како крушка ќе падне во рацете на алчните европски капиталисти со империјалистички апетити и колонијална жед. (...)

Ние, господа, сме

против војната меѓу балканските народи
не само затоа што таа за нас ќе биде
крвава и ужасна
и што

ќе нè понижи и уништи,

туку и затоа што нејзините последици ќе бидат ужасни ако европските сили веднаш и директно не се договорат да го поделат Балканот.

Лапчевиќ, *Рат и српска социјална демократија*, стр. 61-66.

II-7. Извештај на Централниот комитет на бугарската Работничка социјалдемократска партија (левото крило) до МСБ¹⁶

Софија, 13-11-1912.

Сојузот на балканските земји, кој до неодамна буржоаските лидери го сметаа за утопија, денес претставува fait accompli. Ние, всушност, сме многу далеку од економскиот, политичкиот и културниот сојуз кон кој се стремат балканските социјалдемократи. Но договорот постигнат меѓу балканските влади ги обесхрабрува противниците на идејата за балкански сојуз. Ако овој договор, сè уште, важи и откако земјите членки ќе го победат заедничкиот непријател, тогаш тоа ќе биде решителен чекор кон потесен и појак сојуз на балканските народи, имено, кон балканска федерација.

¹⁶ Меѓународно социјалистичко биро - дел на Втората интернационала - меѓународна унија на социјалистичките партии е основана во 1889 година во Париз. Таа била растурена по Првата светска војна.

Ние го посакуваме и турското влегување во балканскиот сојуз, зашто не може да има вистински и краен сојуз на балканските народи без Турција како независна нација, со оглед дека на Балканот живеат 4-5 милиони Турци. Но буржоазијата и владејачките династии во чии раце е власта на денешниот Балкан, препочитаат христијански сојуз на балканските земји против Турција.

D. Blagoev¹⁷, *Bulletin*, бр. 9.

Што е алтернатива на поделбата и анексијата на Македонија според социјалистичките партии на Бугарија и Србија?

Споредете ги двата документа II-6 и II-7. Гледате ли некои разлики? Ако гледате, обидете се да ги објасните. Коментирајте ја идејата за балканска федерација. Дали таа била остварлива во тоа време?

II-8. Извештај на „Социјалистичката федерација на Солун“ испратен до МСБ, 1913

Ние сметаме, врз основа на реалноста на фактите дека, доколку нациите кои живеат на овие простори можат слободно да ги искажат својата определба и своите желби, тие никогаш нема да се борат едни против други: сите нации ќе се борат против авторитарниот режим, обединети и во слога со турското население. Меѓусебната борба е невозможна, бидејќи ниедна нација не може да ги оствари своите интереси, наметнувајќи се врз друга нација, туку напротив, токму со тесно единство и меѓусебна соработка. Балканските националности се толку испреплетени на една иста територија што, поради интересот на секоја од нив, е пожелен само

режим на целосна национална еднаквост. (...)

Неостварливата распределба

Затоа, секое решение на прашањето на Македонија и на Тракија, чија цел би била поделба на овие покраини меѓу старите или новите балкански сојузници, односно меѓу Бугарија, Грција, Србија и Црна Гора, или само меѓу последните три, наместо да донесе мир и да им ја олесни судбината на населенијата кои поминале низ толку многу страдања, ќе им донесе нов болен период. А земјата уште повеќе ќе стане поле на анархија и ривалство. Доколку старите покраини на европска Турција треба да се поделат, Балканот ќе претставува постојана опасност за мирот во Европа.

Elefantis, стр. 44, 48.

Социјалистичката федерација на Солун е основана во 1909 година и функционираше сè до 1918 година кога, заедно со другите социјалистички организации, ја основа Работничката социјалистичка партија на Грција. Нејзините членови, главно, биле Евреи, но таа вклучувала и некои Бугари, како и мал број Грци и муслимани. Додека бугарските социјалисти ги следеле германскиот модел и Карл Кауцки (застапувајќи го принципот на национална независност), Федерацијата - исто како и српските социјалисти - го следела австрискиот модел на Карл Ренер и Ото Бауер кои прават разлика меѓу нациите од една страна, и националноста и националната територија од друга. Федерацијата била против поделба на османлиските територии во Европа и се залагала за укинување на османлискиот апсолутизам и за воведување социјализам. Од тие причини, за разлика од другите балкански социјалисти (како бу-

¹⁷ Димитар Благоев (1856-1924), е основачот на бугарското социјалистичко движење во 1891 година и лидер на БРСДП (левото крило). БРСДП се распаднала на два дела во 1903 година. Во 1919 била преименувана во Бугарска комунистичка партија.

гарските, на пример), таа ја поддржувала Младотурската револуција, очекувајќи од КУП политичка и општествена модернизација на Османлиската Империја. По Првата балканска војна, а пред Договорот од Букурешт, Федерацијата ја ревидирала својата позиција, поддржувајќи ја овојпат идејата за автономна Македонија (и Тракија). Оваа нова позиција се огласува во извештајот испратен до МСБ под наслов „Решение на Балканското прашање“ и анонимно потпишан со „Балканец“.

 Користејќи ги текстовите II-6, II-7 и II-8 опишете ги двете решенија предложени од балканските социјалисти за иднината на Балканот, воопшто, и посебно за иднината на Македонија. Направете две листи и во секоја наведете ги соодветните аргументи.

 Општо прашање
Споредете ги османлиството, идејата за автономна Македонија и идејата за балканска федерација: можете ли да ги најдете заедничките елементи и разликите?

Табела 14

Човечките ресурси за време на Балканските војни 1912-1913

Земја	Население (во илјади)	Мажи (во илјади)	Општа мобилизација (во илјади)	Максимална сила на војските (во илјади)
1. Бугарија	4 430	2 253	800	67
2. Србија	2 910	1 500	530	175
3. Грција	2 630	1 350	480	90
4. Црна Гора	247	127	60	30
Вкупно	10 217	5 230	1 870	902
5. Турција	23 000	12 000	4 200	40

G. Georgiev, *Human resources of the countries which took part in the Balkan Wars 1912-1913*.

 Споредете ги бројките и направете заклучок за воениот потенцијал на земјите - учеснички во војните.

II-9. Весникот на владејачката партија во Бугарија, за српско-бугарскиот судир за Македонија, 1913

Целава оваа славна епопеја, од почеток до крај, е за судбината на Македонија. Да не се обврзеше Бугарија спрема Србија дека териториите во Македонија ќе се поделат според договор, таа никогаш, никогаш и под никакви услови немаше да тргне во војна против Србија. Да се работеше за распарчување и раздавање на бугарските територии, Бугарија можеше одамна да си најде други сојузници со чија помош ќе можеше и Србија да биде поделена. Ние му

поверувавме на српскиот чесен збор што ни го дадоа со солзи во очите нејзините официјални претставници. Бугарија има потпишано договор со Србија кој, штом ќе биде објавен, ќе покаже дека неа повеќе ја засега доброто на Србија, отколку ослободувањето на христијаните од турскиот јарем.

Мир, 3887, 17 мај 1913, кај Кишкилова, *Балканските војни*.

 „Мир“ бил органот на Народната партија која владеела за време на Балканската војна. Весникот бил русофилски.

- ▶ сл. 14 Албанија ги брани Скадар и Јанина од мајмунот Црна Гора, тигарот Грција и змијата Србија

весникот *Dielli* (Сонце), 13 февруари 1913, стр.3.

🔑 Превод: Бегајте од мене! Крволочни ѕверови!

- сл. 15 Романија прикажана како носител на мандатот на европската цивилизација

Gazeta Ilustrata II, 6 јули 1913, стр.1.

🔑 Превод:
Романија го носи мандатот на европската цивилизација; Бугарите - варвари од Балканот.

❓ Опишете ги симболичните фигури на сликите 14 и 15. Како се прикажани соседите на секоја од земјите?

II-10. Објаснување на романските интереси од еден професионален историчар, непосредно по Балканските војни

Оваа операција наречена „Воената акција на Романија“ беше базирана на три точки, сите мошне значајни за реализирање на виталните романски прашања на Балканскиот Полуостров:

1. Во решавачките мигови на Балканскиот Полуостров мораше да се чуе и гласот на Романија.
2. Политичките и организациските државни тенденции на Романија, која како сосед на балканските сојузници има општествени и економски интереси да се одржи постојана рамнотежа.
3. Националното прашање претставено со:

- а. обезбедувањето на областа Добруџа;
- б. регулирањето на статусот на сонародниците од Македонија.

Grunberg, стр.7

Кои биле виталните романски интереси во предвечерјето на војната? Во колкава мера се разликуваат тие од интересите на другите завојувани балкански земји?

Има ли сличности меѓу ставот на Романците спрема Бугарија и ставот на другите балкански нации спрема Османлиската Империја?

Можело ли во ситуација на војна да се остварат романските интереси без да доведат до војна?

Прашања и задачи за делот IIa

Направете истражување за записите на ентузијазмот на регрутите за војната во два случаја: (а) во почетокот на Балканските војни и (б) во почетокот на Првата светска војна. Споредете ги балканските и западноевропските документи и обидете се да ги најдете заедничките елементи.

Замислен дијалог

Поделете се во две групи и со помош на документите дадени во овој дел обидете се да ги аргументирате двете позиции: (а) за војната и (б) против војната.

IIb. Источното прашање

II-11. Опис на Источното прашање, од еден француски историчар, 1898

A. Исламот наспроти христијанството

Долго време Источното прашање беше ограничено на односите меѓу Османлиската Империја и христијанските држави на Европа. Не можеше ни да биде поинаку со оглед на тоа што единствените проблеми со кои беа соочени европските политичари беа независноста на подунавските кнежевства¹⁸ или на Грција, војната меѓу Русија и Турција за превласт на Црното Море, автономијата на Египет, внатрешната организација и администра-

тивните реформи, под европско влијание, на Османлиската Империја, дипломатските односи меѓу христијанските сили и Султанот. (...) Значењето што му се дава на изразот „Источно прашање“ требало да биде пошироко. За да го најдеме најдоброто решение на проблемите што ги набројавме погоре, треба со нив да се соочиме во контекст на историјата на целиот исламски свет. Политичките (и општествените) проблеми на нашата современост веќе нема да се прикажуваат како европски прашања туку како глобални, бидејќи Пекинг, Кејптаун и Њујорк се исто толку вовлечени колку и Париз, Лондон или Берлин. Ние сме обврзани да се соочиме со политичките проблеми според значењето

¹⁸ Влашко и Молдавија

што го имаат тие за глобалниот развој. (Треба) јасно и кратко да се изложи Источното прашање во неговата поширока смисла, како историја на односите меѓу исламот и христијанскиот свет. Од VII до XVII век, во текот на илјада години, исламот се рашири низ цела западна и јужна Азија, Северна Африка и Јужна Европа, наметнувајќи ја својата верска и политичка власт. Во средниот век само Шпанија и неколку медитерански острови успеаја да ѝ се измолкнат на неговата власт. Напорите на христијанска Европа со Крстоносните војни да ја запре муслиманската инвазија се покажаа слаби, па христијанските држави се најдоа во ситуација да мораат да бараат сојузник и клиент во Османлиската Империја. Но од XVII век наваму Османлиската Империја почна да слабее поради злоупотребата на сопствената власт и просперитет, а можеби и уште повеќе поради неспособноста да ги асимилира окупираниите народи. Таа од нив не успеа ниту да создаде единствен народ, ниту да ги приспои кон Турците кои докрај останаа освојувачи залогорени на непријателска територија.

Б. Османлиската Империја и балканските народи

Што се однесува до европска Турција, конкурентските барања на Бугарите, Србите, Грците и Австрија оневозможуваат какво и да е меѓусебно разбирање. Имаше период кога меѓу сите непријатели на Турција, Грците беа сметани за природни наследници на овие европски области. Имаше Грци кои сонуваа како Цариград повторно станува грчки. Но нивните соништа беа оневозможени. Поради омразата спрема своите христијански конкуренти, многумина од Грците можеби и ќе ја прифатат турската хегемонија, да беа Турците способни да организираат вистинска администрација. Денес Бугарите се највоинствениот народ на Балканот, најбрзо развиени и со најстабилна и активна влада. Тие веќе окупираат голем дел од Тракија и го шират погледот кон цела Македонија. Сепак, овој селски народ без индустрија и трговија, сè уште, е мошне сиромашен. Тие не можат да им се спротивстават на воените операции и се задоволуваат со постојаните отстапки што им ги прави Султанот поради нивните закани со напади кои фактички

никогаш не се реализираат. Бугарија и Романија ѝ го блокираат патот на Русија која веќе не може да дојде до Цариград по копно. До Цариград може да стигне единствено преку Мала Азија, но нема никогаш да им дозволи на Бугарите да се населат на Босфорот. Амбициите на Бугарите спрема Македонија не се испречуваат толку пред Србија, која се чини неспособна да ја обнови Голема Србија од своите соништа, туку пред Австрија, која со окупирањето на Босна е принудена да го сврти погледот кон Солун. Во тој случај Македонија ќе биде целосно одвоена од Бугарија и разделена меѓу Црна Гора, Албанија и Грција.

В. Европскиот концерт

Така, на пример, Француско-рускиот сојуз немаше забележително учество во неодамнешните компликации на Истокот, туку претставуваше само диригент на европскиот концерт, концерт во кој инструментите беа во хармонија само кога молчеа. На крајот на краиштата, ако го следиме егоистичното мислење изведено од нашите интереси, политиката на статус кво очигледно за нас е најсигурна солуција. Единствено таа не носи опасност од случајно избивање на една европска војна, чишто обем, траење и последици никој не може да ги предвиди.

Driault, стр. 66-67; 72-73; 75.

Овој текст претставува извадок од предговорот што го напишал Габриел Мано за книгата на неговиот студент Едуар Дријо за Источното прашање. Габриел Мано (1844-1912), професор на Школата за практични студии (Ecole Pratique des Hautes Etudes) и на Колеџот на Франција (Collège de France), е основачот на позитивистичката историја во Франција. Едуар Дријо (1864-1947) бил професор по историја и географија на Сорбона.

Што е главното значење на Источното прашање според Габриел Мано? Како е прикажано Источното прашање во вашите учебници?

► сл. 16 Прекрасно страшило, карикатура на Е. Муановиќ (Белград, 1912)

Објавена во рускиот весник *Искра* 45, 1912.

🔑 Текст под сликата: Австриецот: Стража! Кражба!

► сл. 17 Крава за молзење (османлиска карикатура, 1909)

Kalem, 22 јули 1909 во *Brummett*, стр. 172.

Текст под сликата: Турскиот војник: Вие доста молзевте. Оставете нешто и за газдата.

Погледнете ги двете карикатури: кого претставуваат различните ликови. Како е прикажана политиката на Големите сили спрема Османлиската Империја?

II-12. Улогата на Големите сили, според еден македонски револуционер од Велес

Но на сите им беше летнала чивијата од паметот. Тие не можеа да допуштат дека ќе може победоносната бугарска армија да биде тепана и цврсто веруваа во нејзината победа. Јас им истакнав дека Бугарија ќе ги има против себе и великите сили од Антантата коишто засега се посилен во Европа. Освен тоа, докажував дека истите тие велики сили - во случај Буга-

рија да победи - нема да дозволат да бидат повредени интересите на Србија и Грција.

Напротив, тие тврдеа дека великите сили имале интерес од победата на Бугарија, бидејќи таа на таков начин би зазела доминантна положба на Балканот и би можела да го осигури мирот во овој дел на Европа. Дури по тоа Балканот во иднина не би бил пожариште на војни и востанија.

Јас не можев да си замислам поголема идиотштина од таа...

Мартулков, стр. 275-276.

? Која била, според авторот, улогата на Големите сили во балканската политика?

II-13. Циркуларно писмо од рускиот министер за надворешни работи Сазонов до руските дипломатски претставништва во странство, 18 октомври 1912

МИНИСТЕРСТВО ЗА НАДВОРЕШНИ РАБОТИ ЦИРКУЛАРНО ПИСМО ДО РУСКИТЕ ДИПЛОМАТСКИ ПРЕТСТАВНИШТВА ВО СТРАНСТВО

Санкт Петербург, 18 октомври, 1912

Од почетокот на интензивирањето на кризата на Балканот следниве две точки му беа јасно предочени на Царското министерство:

1. дека избивањето на војна на Балканот е речиси неминовно и дека

2. иако е неопходно да се стори сè што е можно за мирот во регионот, исто така, е неопходно истовремено да се подготват мерки за локализирање на војната, доколку дојде до неа.

Само кога ќе бидат постигнати тие две цели, ќе може да се обезбеди директен контакт со виенскиот кабинет. (...)

Ако продолжиме сега да ја оценуваме денешната важност на овие акции, прво мораме да обрнеме внимание на „декларацијата за неповредливост на територијалниот статус кво“ и

второ, неопходно е, исто така, да се биде свесен за следниве прашања:

Општо е познато дека оваа декларација беше тесно поврзана со еден друг фактор - дека и Големите сили ќе преземат одговорност за остварување на реформите. А кој ги спречи во тоа? Балканските земји? Не, тие само се распрашуваа за значењето на гаранциите што ги нудеше гореспоменатиот договор. Напротив. Големите сили не ѝ понудија на Турција никаква категорична декларација и Турција одговори дека нема да дозволи странска интервенција и дека самата ќе ги спроведе неопходните реформи. На тој начин, второто прашање во врска со декларацијата - спроведувањето на реформите од страна на Големите сили - пропадна поради тоа што Турција не дозволи странска интервенција. Ова, според наше мислење, го негира првиот дел: декларацијата за неповредливост на територијалното статус кво. Но како и да е, ние во тој поглед нема да им создаваме пречки за балканските земји.

Доколку во оваа смисла прашањето за состојбата на статус кво не претставува за нас прашање од суштинска важност, ние силно ќе инсистираме, во случај на негова повреда, да бидат земени предвид следниве основни точки:

1. отсуството на интерес кај Големите сили во врска со територијалните зголемувања и

2. принципот на „еквилибриум“ во компензацијата меѓу балканските земји засновани врз договори направени при нивниот сојуз.

Потпис: Сазанов

*Балканската война или
руската оранжева книга, стр. 19-21.*

II-14. „Добар монарх“

Во оваа криза Императорот добро се држи, подобро од сите нас (...). Спокоен е, ги решава проблемите со свест и прецизност што се природни за него. Неговата способност на 83 години да донесува одлуки мора да се почитува. Императорот сака мир (...). Тој сака да

го надмине спорот со Србија и да го оправда прекарот „Император на мирот“ што му го даде Европа. Но ако се покаже неопходно, стариот нема да се колеба...

Hrvatski pokret, 2 декември 1912.¹⁹

Дали знаете како навистина се однесувал императорот Франц Јозеф за време на балканската криза? Дали бил решителен или се колебал? Се согласувате ли со описот на австрискиот монарх даден во овој текст?

II-15. Напис во еден романски весник, 16 јуни 1913 - денот на бугарскиот напад на Србија

Српско-бугарскиот судир

Што се однесува до Австрија, таа ги поддржува Бугарите, бидејќи не сака да види како на Србите им расте моќта. Србија претставува еден вид иредентистички анекс кон Хабсбуршката Монархија. Српското население во Унгарија жестоко се бори против идејата за унгарска држава. Со анексијата на Босна и Херцеговина, Австрија го зајакна српскиот иредентизам и затоа Австрија ги поддржува Бугарите со кои таа нема никакви судири од етничка природа.

Viitorul, VI, бр. 1921, 16/29 јуни 1913, стр. 1.

II-16. Извадок од книгата на еден романски политичар

Нема сомнение дека војната меѓу балканските сојузници е подготвена во Виена. Австро-Унгарија по секоја цена сака да го спречи ширењето на Србија. Грофот Берхтолд се надеваше на поддршка од бугарскиот крал Фердинанд и од романскиот крал Карло Први. Со оглед на тоа што наредбата на Фердинанд до неговата војска да ги нападне Србите се совпадна со уверувањето дадено од Виена дека може да смета на помошта од Романците...

Diaconescu, стр. 34-35.

¹⁹ Написот се појавил во еден австриски весник и оттаму е преземен во Хрватски покрет.

Зошто политиката на Австро-Унгарија им била важна на балканските земји? Каква била улогата на Австро-Унгарија во внатрешните балкански односи за време на Балканските војни?

II-17. Распределба на воениот плен

Крајниот пораз на Турција нема да биде и крај на балканската трагедија. Во тоа никој не се сомнева. Нациите кои го создадоа балканскиот сојуз веќе започнаа битка за освојувања и територии. И сосема природно може да се очекува, со оглед на секуларното ривалство меѓу овие народи и нивниот ограничен менталитет, дека најкритичен миг во развојот на настаните јужно од Дунав ќе биде мигот кога сојузниците ќе треба да го распределат воениот плен. (...) Под урнатините на европска Турција се појави нов вулкан кој засекогаш ќе го потресува мирот во Европа. Една таква ситуација не може да се лекува со половични мерки и платонски интервенции. Европа има морална обврска да покаже огромна енергија и што побргу да им стави крај на натпреварите и борбите што го исцрпуваат балканскиот свет.

Весникот *Mișcarea*, Букурешт, 20 март/2 април 1913.

► сл. 18 Европа и бесните деца (романска карикатура, 1913)

Furnica, IX, бр.20, 17 јануари 1913, стр. 9.

Текстот под карикатурата:
Европа и бесните деца: зошто бабата збор не рече за Балканската војна.

Прашања и задачи за делот IIб

Како гледале балканските народи на улогата на европските сили во балканскиот судир? Каква била политиката на различните европски земји на Балканот?

Замислен дијалог

Поделете се во групи кои ќе ги претставуваат различните европски сили. Обидете се да ги претставите интересите што секоја европска земја ги имала на Балканскиот Полуостров како и нејзината позиција спрема Источното прашање.

IIв. Искупување и објава на војната

II-18. Не очекувајќи војна во Османлиската Империја

Во сите наши различни милјеа немаше никој кој помислуваше дека ќе има војна со Бугарија, а камоли со четирите балкански земји. Сите, од сите правци, велеа: „Тоа е блеф“. Сепак, тоа веќе подолго време беше очигледно. Тие мали држави, заедно со Русија и Австрија, не можеа да ни остават време еден ден повторно да зајакнеме. Да потраеше режимот на Абдулхамид, немаше да дојде до војна, затоа што политичарите на тие мали и големи сили беа совршено свесни дека овој режим можеше бргу да доведе до резултати за кои и тие сонуваа.

Izzet-Fuad pasha²⁰, стр. 33.

Под кои услови војната немало да се случи, според Изет Фуад-паша? Кого обвинува тој за војната?

II-19. Објавата на Џорџ Први²¹ на војната против Османлиската Империја, 5 октомври 1912²².

ДО МОЈОТ НАРОД

Нашата света должност спрема нашата драга земја, нашите поробени браќа и човештвото налагаат државата, по неуспехот на мировните обиди да им ги обезбедат човековите права на христијаните под турска власт, да го земе оружјето и да му стави крај на нивното страдање што трае веќе со векови.

Грција, заедно со нејзините сојузници кои се инспирирани од истите чувства и обврзани со истата должност, влегува во света борба за правда и слобода на подјармените народи на Ориентот.

Нашата војска и морнарица, целосно свесни за својата должност спрема нацијата и христијанството, помнејќи ја националната традиција и горди на својата морална супериорност и вредност, со верба влегуваат во борба, подготвени да ја дадат својата чесна крв за да им ја вратат слободата на угнетените.

Грција, заедно со своите сојузници, ќе се бори за оваа света кауза по секоја цена; повикувајќи ја божјата помош во оваа целосно оправдана борба на цивилизации, извикуваме: Да живее Грција, Да живее нацијата.

Gardika-Katsadaki, Margaritis, *To Anyaio...*

II-20. Бугарскиот крал Фердинанд објавува војна

Манифест до бугарскиот народ

5 октомври 1912

За време на моето 25-годишно владеење јас секогаш работев во мир за прогресот, за среќата и славата на Бугарија. И сакав Бугарија да продолжи да го следи тој пат.

Но судбината реши да биде поинаку. Дојде време кога целиот бугарски народ мора да го остави својот мирен живот и да земе оружје во рака за да исполни една света должност. Зад Рила и Родопите, нашите браќа по крв и вера,

²⁰ Изет Фуад-паша бил генерален инспектор на османлиската коњица и поранешен командант на Третиот мешан армиски корпус на Тракија.

²¹ Џорџ Први, „крал на Елините“ (1863-1913), бил вториот син на кралот на Данска, Христијан Деветти. Роден во Копенхаген во 1845 година, загинал од раката на еден луд човек во Солун, на 5/18 март 1913 година.

²² Оригинален документ потпишан од кралот Џорџ, Е. Венизелос и членовите на Кабинетот.

дури и триесет и пет години по Ослободувањето, сè уште, ја немаат среќата да живеат со човечко достоинство.

Сите напори да се оствари тоа, не само од страна на Големите сили, туку и од бугарската влада, не успеаја да создадат услови во кои овие христијани ќе се здобијат со човекови права и слобода.

Дојде крајот на нашиот мирен живот... за да им помогнеме на подјармените христијани во Турција, не ни останува ништо друго освен да го земеме оружјето. Веќе стана јасно дека тоа е единствениот начин да им се заштитат животите и имотите на тие луѓе. Анархијата во Турција ја загрозува и нашата земја. По колежите во Штип и Кочани, наместо на страдалниот народ да му се дадат права и да му се задоволат барањата, на што ние инсистиравме, турската влада нареди мобилизација на своите вооружени сили. Тоа му стави крај на нашето трпение.

Хуманите христијански чувства, светата должност да им се помогне на браќата кога им е загрозувана егзистенцијата, честа и гордоста на Бугарија, Ми ја наметнуваат должноста да ги повикам под знамето синовите на земјата кои се подготвени да ја бранат.

Нашата кауза е правична, славна и света. Со покорна верба во заштитата и помошта од семакниот Господ, му соопштувам на бугарскиот народ дека војната за човекови права на христијаните во Турција е објавена.

На храбрата бугарска војска ѝ наредувам да навлезе на територијата на Турција! Заедно со нас против нашиот заеднички непријател и со заедничка цел ќе се борат војските на нашите сојузници, балканските земји - Србија, Грција и Црна Гора. И во оваа борба на Крстот против Полумесечината, на слободата против тиранијата, со нас ќе бидат чувствата на сите луѓе што ги сакаат правдата и прогресот.

Фердинанд²³

Кишкилова, *Балканските војни*.

► **сл. 19 Туристичко патување**
(османлиска карикатура, 5 октомври 1912)

Сет 41, 5 октомври 1912, стр. 8 во Heinzlmann, стр. 221.

Неделниот магазин *Џем* се смета за конкуренција, но и за наследник на магазинот *Калем* (молив). Како и *Калем*, *Џем*, исто така, имал дел на турски и дел на француски јазик. Насловот *Џем* доаѓа од презимето на издавачот Мехмед Џемил Џем. Првиот број се појавил на 10 ноември 1910 година.

Превод:

Туристичко патување!

- Дајте ми билети за кружно патување Софија - Белград - Цетиње - Атина, со отворено враќање.
- Колку билети, ве молам?
- За сега 7-800 000.

²³ Фердинанд Први Сакскобурготски (1861-1948), германски принц кој во 1888 бил именуван за кнез на Бугарија, а од 1908 до 1918 владеел како бугарски крал.

II-21. Објава од командантот на Источната турска армија, Абдула-паша²⁴ до војниците

8 октомври 1912

Браќа по оружје и земјаци, решивме да го поразиме непријателот кој гази по светата земја на нашата татковина. Утрешниот ден и денот потоа ќе бидат најсветите денови на Бајрамот за секој муслиман. Крајниот пораз на непријателот, кој со години ја вознемирува нашата земја и нашиот народ, и кој не ги остава на мира нашите браќа кои живеат во Бугарија, мора да му биде света должност на секој муслиман. Затоа, секој офицер и секој брат војник треба да се бори до горчливиот крај за да ја спаси нашата татковина, каде што секој грст земја е натопен со крвта на нашите предци.

Спасот на нашата татковина и на нашиот народ ќе зависат од храброста и решителноста што ќе ја покажете вие во наредните два дена.

Мои храбри и непокорни пријатели! Верувам дека гладот за одмазда што го чувствувате во срцата ќе биде гаранција за исполнувањето на оваа должност. Од досегашните судири што сме ги имале со непријателот можеме да речеме дека се тие кукавици и дека ќе се разбегаат штом ќе налетаат на вистинска сила. Затоа, дадените наредби мора да се спроведат.

Ајде, мои драги деца!

Напред!

Запомнете дека ве чека среќа на земјата и во рајот. Господ е со нас, како и духот на Мухамед и молитвите на калифот на Земјата - нашиот драг Султан.

В. Георгиев - Ст. Трифонов.

Споредете ги текстовите II-19, II-20 и II-21. Подвлечете ги истите зборови и фрази. Какви чувства поттикнуваат тие?

Кои се целите на војната според официјалните изјави на двата крала? Кои се целите на војната според османлискиот командант?

► сл. 20 Балканот против тиранот, 5 октомври 1912 (грчка литографија)

Литографија во боја на тврд картон, 55x41cm / 62x47cm / од колекцијата ИЕЕЕ, бр. 4951/1 во *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913...*, стр. 57.

Најдете кој е кој на плакатот. Идентификувајте ги симболите и поврзете ги со клучните зборови од манифестите на грчкиот и на бугарскиот крал. Дали мислите дека Империјата е предодредена жртва, како што е прикажано на сликата? На кој начин влијае плакатот врз јавното мислење?

II-22. Очекувајќи ја војната во Србија, 8 октомври 1912

Белград, 8 октомври 1912

Вчера по градот се пронесоа неповолни вести. „Мириса на мир!“ - велеа белграѓани, покри-

²⁴ Абдула-паша бил командант на Генералштабот на Источната турска армија во почетокот на Првата балканска војна.

вајќи си го носот со марамче. Да му дадете на Србинот да одбере: мир или колера? - тој и со двете раце ќе ја зграпчи колерата (...) Кога ќе почне војната? - прашуваат сите. Тоа го знаат само студениот ветрец што дувка од македонска страна и министерските маси над кои долго во ноќта светат светилките. Но никој од нив не сака да проговори.

Hrvatski pokret, 9-31 октомври 1912.

II-23. Еден Бугарин го опишува расположението на народот пред војната

На 5 октомври се одржа свечена јавна молитва. Фердинанд ја прочита објавата на војната, а митрополитот Старозагорски, Методиј Кусевич, одржа говор. Ги паметам тие мигови како сон. Како што си одевме од црквата, бевме длабоко трогнати, но истовремено се чувствувавме и сигурни дека ќе победиме. Упорната борба за време на Преродбата²⁵, која секогаш се водеше со храброст и завршуваше со успех - за што најнов пример е обединувањето на Источна Румелија со Бугарското Кнежевство во 1885 година, му донесе на бугарскиот народ голема самодоверба, па дури и, можам да речам, нова вера на национален оптимизам. Од друга страна, Шеиново, Шипка и Сливница²⁶ покажаа дека Бугарите, сè уште, ја поседуваат неослабената храброст по која со векови беа славни нивните предци. Пред нас имаме силен непријател, но ја потценуваме неговата моќ. Баш е чудно: по пет века под турски јарем, сега, откако владеевме со Турците во Бугарија само 34 години, ние ги потценуваме. Низ Бугарија масовно се мисли дека Турција е држава на умирање. По весниците Султанот секогаш е прикажан како болен со завој околу главата. Бугарските војници толку често вежбаат пукање на

кукли со фесови, што веќе го сметаат Султанот за поразена страна.

С. Радев²⁷, *Това, което видях*.

Што чувствуваае обичните луѓе за војната?

Зошто биле толку сигурни дека ќе излезат како победници од војната?

Каква била улогата на официјалната пропаганда во создавањето на таквите уверувања?

II-24. Извадоци од два весника што излегувале на албански јазик во странство, во кои се изложени два различни става спрема Првата балканска војна

A. Од еден весник објавен во Бостон

Големиот собир на патриотите што се одржа во Бостон на 6 октомври 1912 година е исклучителен настан во историјата на албанското движење. Другите собири што се одржаа во Америка ги изразија патриотизмот и идеалите на нашата младина. Но собирот на 6 октомври покажа нешто неочекувано и мошне забележително, бидејќи беше нешто ретко: сакам да зборувам за неговото политичко значење.

Не е без значење да се соберат патриотите од сите страни на Америка и едногласно да изјават дека интересот на Албанија е тотално единство со Турција против балканските земји.

Албанија се наоѓа во опасност да биде поделена и можат да ја спасат само нејзините поддржувачи и пријатели.

Овој собир е причината која изврши делумно влијание врз османлиската влада да ги заштити правата на Албанија, на Лондонската конференција. Не може да се оспори дека во интерес на Турција, доколку не сакаше веќе да ја штити Албанија, ќе беше да им го даде на Грција, Србија и Црна Гора она што тие го бараа и да склучи мир со тие кралства, и тогаш ќе ѝ оста-

²⁵ Бугарската преродба: период во бугарската историја (од крајот на XVIII век и XIX век), што го карактеризира значителен економски и образовен подем.

²⁶ Шеиново, Шипка, Сливница: историски места познати по големи бугарски победи во XIX век.

²⁷ Симеон Радев (1873-1967) - бугарски историчар, публицист и дипломат.

неше само да се соочи со Бугарија. Но нашите обединети акции ја смекнаа, а нашата политика ја натера да ги увиди своите грешки и штетата направена во минатото, така што таа сака да нè награди со уверувањето дека Јанина, Скадар и, ако е можно, Битола ќе бидат дел од новата Албанија.

Dielli (Сонце), 19 декември 1912, стр. 1.

Б. Од еден весник објавен во Софија

Оваа програма на четирите обединети сили е пожелна, па затоа албанската нација не треба да се обединува со Турција и да се бори со оној што е веќе осуден на смрт. Таа треба да го крене гласот и да си ги побара своите права од Големите сили. Треба на целиот свет да му се каже дека албанската нација е под ропство

► сл. 21 Збогување - Во Софија и во Цариград

Споредете ги двете слики. Кои се разликите и кои се сличностите?

и дека веќе четири години се бори и бара автономија на Албанија.

„Mbi Aleancen Ballkanike” (За Балканскиот сојуз),
Liri e Shqiperise (Слобода на Албанија)
12 октомври 1912, стр. 1.

Dielli (Сонце) бил неделник што во Бостон го објавувал еден од најгледните албански интелектуалци, Фаик Коница. *Liri e Shqiperise* (Слобода на Албанија) е друг неделник на албански јазик, што во Софија го издавал Кристо Луараси, патриот и интелектуалец.

Кои се двата става спрема војната и со кои аргументи се користи секој од нив за да ја поткрепи својата идеја?

L'illustration, t. SXL (1 јули - 31 декември 1912), стр. 301.

II-25. Извадоци од Договорот за сојуз меѓу кралствата на Грција и Србија, потпишан на 19 мај (1 јуни) 1913

Член 2

Во случај на делба на територијата на европска Турција, која по крајот на сегашнава војна ќе им припадне на балканските држави со мировен договор (...) двете Високи договорни страни преземаат на себе дека нема да влегуваат во никаков посебен договор со Бугарија, дека меѓусебно ќе се помагаат и дека секогаш ќе дејствуваат во согласност, заемно поддржувајќи ги своите територијални барања и граничните линии определени подолу.

Член 3

Двете Високи договорни страни, сметајќи дека е од витален интерес за нивните две кралства ниедна друга држава да не лежи меѓу нивните територии западно од реката Вардар (Аксиос), изјавуваат дека ќе си помогнат една на друга така што Грција и Србија ќе добијат заедничка граница (...)

Skoko, стр. 405-408.

► сл. 22 Црногорците ја поздравуваат објавата на Војната, 1912

Балкански рат у слици и речи 6, 24 февруари (9 март) 1913.

²⁸ Рускиот цар.

II-26. Објавата на црногорскиот крал Никола, 27 јули 1913

Црногорци!

(...) Опиен од постигнатите успеси и слава-та на сојузниците, четвртиот наш придружник посака насилно да ги приграби нашите заеднички придобивки, не осврнувајќи се ни на божјата правда, ни на татковскиот суд на нашиот Цар Покровител²⁸ (...) Бугарите, заведени, се одделија од нашето словенско јато (...) удрија на своите браќа и сојузници. Бугарите треба да се запрат со истото оружје и да се научат да ги почитуваат земните интереси и словенското заедништво. Оваа одлука ја носам со тешко срце, зашто ќе мора рака со рака да се сече, ама не можеше поинаку. Душата ми ја обзема тага што морам да ја бодрам вашата храброст да ги одбиете бугарските напади, но негувам надеж дека од нашата заедничка сојузничка крв, кога ангелот на мирот ќе ги рашири своите крилја над Балканот, ќе никне младо и јако дрво на словенската заедница (...)

Никола,

на Цетиње на 27 јули 1913.

Балкански рат у слици и речи 23, 14 (27) јули 1913.

II-27. Објавата на грчкиот крал Константин, 21 јуни 1913

До Мојот народ!

Го повикувам Мојот народ во нова борба.

Откако создадовме сојуз со другите христијански држави да ги ослободиме нашите несреќни браќа, со радост ја доживуваме победата што ја донесе заедничката борба, пропаста на тиранијата и триумфот на грчките сили на копно и на море.

Поразената Империја им ги отстапи ослободените територии на сите сојузници заедно. Грција, со нејзината постојана правичност и со договорите со двајца од сојузниците, посака пријателска делба на ослободените региони во согласност со правата на секоја нација и предложи несогласувањата да се решат со арбитража. Но, алчниот

сојузник Бугарија одби каква и да е дискусија или спогодба и посака самата да го приграби поголемиот дел од плодовите на заедничката победа, не признавајќи ги ни етничките права и жртвите на другите, ни каква и да е друга рационална потреба за рамнотежа. Користејќи се со секаков вид измами и произволност, и заборавајќи на ослободителната кауза на војната, на обврските спрема сојузниците, на горчливото искуство на христијанските народи на Полуостровот поради нивното исконско потекло или на извонредните резултати постигнати со нивната соработка, Бугарија отиде дотаму што се обиде да поведе неослободителна војна, се сврти против своите сојузници, повредувајќи ги и кршејќи ги нивните права, и со тоа ја оскверни светоста и каузата на заедничката борба.

Со оглед на бесрамното однесување на Бугарија, должноста на другите сојузници стана сосема јасна. Тие мораа уште еднаш да ги збијат редовите и да го одржат единството пред лицето на незаситната алчност на нивниот поранешен сојузник и да ги одбранат своите витални интереси, одбивајќи ги хегемонистичките барања и обезбедувајќи рамнотежа меѓу државите на Хемус (планината Балкан), која е толку неопходна за нивната мирна коезистенција.

Грчкиот народ, во тесна соработка со Србија и Црна Гора, и убеден во светоста на каузата, повторно го зема оружјето во нова борба за огниште и олтар.

Ги повикувам мојата војска и морнарица, кои ја направија Грција поголема, да ја продолжат нивната благородна борба и ослободените од турската тиранија да ги спасат од заканата од ново, уште пострашно ропство. (...)

Оваа нова борба е исто толку света колку и борбата Господова чијшто благослов сега го повикувам, „зашто кралот верува во Исус и во милоста Господова“. (...)

Балца, 20 јуни 1913²⁹.

Службен весник на Кралството Грција 121, 21 јуни 1913.

? Споредете ги текстовите II-26 и II-27: кое е значењето на зборот „брат“ во двата случаја. Идентификувајте го значењето на истиот збор во текстот II-20.

Објаснете го значењето на фразата „да ги одбранат своите витални интереси... мирна коезистенција“. Споредете ја оваа идеја со идејата за рамнотежа меѓу европските сили во истиот период.

II-28. Весниците и јавното мислење во Романија во предвечерјето на романската инвазија на Бугарија во Втората балканска војна

А. Сакаме војна

Од сите страни на нашата земја, од сите наши срца се слуша само еден звук, извикан во еден глас:

Сакаме војна

Во Романија нема останато сила која може да ја спречи војната: секој што би застанал спроти струјата, ќе биде здробен од ударот на нејзините бранови. (...)

Романскиот народ - и секој Романец - денес чувствува дека голема Бугарија ќе претставува национална опасност: политичка, етничка и економска опасност за Кралството Романија и за целата романска нација. (...)

Оваа војна е чисто превентивна војна. Ние сакаме да ја обезбедиме иднината на нашата земја, сакаме да ја елиминираме опасноста што може да ја загрози и сакаме отсега натаму да живееме во мир, да се развиваме самостојно, во корен да сосечеме секаква закана.

Universul, XXXI, бр. 176, 29 јуни/12 јули 1913, стр. 1.

Б. Толпата беше огромна

Толпата беше огромна. Имаше многу плакати во врска со војната и од илјадници усти се слушна извикот „Мобилизација!“ (...)

Декретот за мобилизација предизвика бура од воодушевувања. Во Букурешт доитаа резервисти

²⁹ Документ потпишан од кралот Константин, премиерот Е. Венизелос и членовите на кабинетот.

од најдалечните центри, возовите се преполни, луѓето качени озгора на вагоните пеат и се полни со живот: уште колку ли има до големата војна.

Bacalbasa, стр. 116.

Зошто е „големиот сосед“ национална опасност? Дали го сметате овој исказ за вистинит?

Најдете ги и објаснете ги разликите меѓу овие текстови и објавите на војна на грчкиот и на бугарскиот крал против Османлиската Империја.

► сл. 23 Хора - традиционално романско оро во кое се фатени романски војници на пат кон Бугарија

Gazeta Illustrata, II, бр. 31, 13 јули 1913, стр. 4.

II-29. Напис во еден романски весник за причините и целите на романската инвазија на Бугарија

Ние вечно ќе останевме под заканата од бугарските топови и со војната пред нашиот праг, ќе беше забавен процутот на нашата нација. Но ако сега уште од почеток Бугарите ја почувствуваат тежината на нашето оружје и притисокот на нашиот јарем, засекогаш ќе се откажат од своите аспирации, дрски и неодмерени за

нивната слабост што ќе им ја покажеме ние. Денес Романија се наоѓа во улога на вешт и храбар хирург кој треба безмилосно да засече во месото за да го отстрани сето зло што му се заканува на животот на целиот организам од неговите корени. Нашите воени дејства на другата страна на Дунав денес треба да бидат вистински хируршки операции, а не само средства за привремено спуштање на температурата, оставајќи нè пред заканата дека утре таа повторно ќе се качи уште повисоко.

Miscarea, V, бр. 152, 8/21 јули 1913, стр. 1.

Идентификувајте ги и анализирајте ги елементите на пропаганда во овој текст

II-30. Декларација на бугарскиот премиер Ст. Данев³⁰, за романската инвазија на Бугарија

Завчера премиерот и министер за надворешни работи д-р Данев ја поднесе следнава декларација пред Народното собрание:

Дами и господа членови на Парламентот, Од вчера на Бугарија и се закануваат нови опасности. Во 6 часот вчера навечер, романскиот амбасадор во Бугарија ме извести дека романската влада и издала наредба на својата војска да навлезе во Бугарија. Нивниот мотив е дека, од една страна, Романија ја задржала целосната слобода да дејствува во случај на војна меѓу балканските земји, додека од друга страна, војната веќе избила и, згора на тоа, ние сме ја испровоцирале.

Јас само би сакал да кажам неколку збора за нашите односи со Романија. Вие сите знаете дека нашите односи со Романија отсекогаш биле пријателски. (...) Затоа бугарската влада, имајќи ги на ум поранешните пријателски односи меѓу двете земји, ја смета акцијата на Романија за неоправдана. Според нашето ми-

³⁰ Стојан Данев (1858-1949): правник, професор, политичар, водач на русофилската Прогресивно-либерална партија; премиер (1 јуни - 4 јули 1913).

слење, романската влада, независно од тоа какви причини имала за таквата акција, не требало да оди во крајност, за што ние одбиваме каква и да е одговорност.

Господа! Романската војска зазема делови на нашата земја кои во моментот се населени само со старци, жени и деца. Во ваква ситуација не доаѓа предвид никаков вооружен отпор. Затоа, за да спречиме каква и да е акција од тој вид, им наредивме на нашите погранични стражи да се повлечат, а цивилните службеници да останат на своите места и да се обидат

колку што е можно да ги смират луѓето.

Освен тоа, ние само можеме да протестираме против оваа неоправдана инвазија врз нашата татковина. Стоиме на овие позиции; позициите на воспоставениот поредок и правда, а го ставаме случајот пред судот на европското јавно мислење, надевајќи се дека нашите права ќе бидат правилно оценети.

Бугарија, бр 230, 30 јуни 1913; Мир, бр. 3929;
Народна волја, бр. 36, 1 јули 1913; Народ, бр. 15,
2 јули 1913 во Кишкилова, *Балканските войни*.

Прашања и задачи за делот IIв

Споредете ги сликите 21, 22 и 23. Какви чувства пренесуваат и какви чувства имаат намера да предизвикаат? Обидете се да најдете други слики од вашата земја, кои илустрираат чувства спрема војната.

Замислен дијалог

Поделете се во групи: а) Бугари, б) Грци, в) Срби и обидете се да дискутирате за вашите права врз Османлиската Империја. Објаснете, со своите национални идеи, зошто треба да добиете определен регион од Османлиската Империја.

ТРЕТО ПОГЛАВЈЕ: Општествата во војна

Во секоја војна, општествата што учествуваат во неа се истовремено и обединети и поделени. Во почетокот на војната тие се обично обединети во нивните крајни идеали и стремежот за победа и постепено се соочуваат со бруталноста на војната. Во исто време тие се поделени, и тоа не само врз политичка основа, туку и врз основа на реалноста: додека мажите се по фронтите, жените, децата и старите дома постојано стравуваат дека ќе ги загубат своите најмили. Секој обид секојдневниот живот да се живее нормално, едноставно, е невозможен. Војната, практично, навлегува во секоја пора на животот. Секој поединец, било да е во првите редови или во заднината, придонесува кон максималните напори што доброволно или принудно ги прави општеството.

Воените фронтови отсекогаш биле местото каде што се создавала официјалната историја. Деталните описи на победите и на поразите, како и на вештите или на катастрофално лошите маневри, се само една страна на она што се случува, страната на воените фронтови. И победите и поразите создаваат галерија на идеализирани натприродни херои и ситуации кои ја сочинуваат митологијата на секоја војна. Балканските војни не се исклучок во тој поглед. Но, она што несомнено превладува во секое лично сеќавање е ужасното лице на војната: илјадниците умрени, ранети и осакатени, крајната изнемоштеност и ерупциите на насилство.

Во заокружената слика на Балканските војни значајно место заземаат и многубројни паравоени групи - составени, често, од распуштени вооружени банди или чети. За разлика од редовните војски во кои владее соодветна воена дисциплина, овие групи биле главниот носител на најголемиот број насилства врз цивилното население во воените подрачја. Опожарувањето на селата на „другите“ и традиционалното четништво, исто како и присилната промена на верата и миграцијата, станаа интегрален дел од историјата на овие војни.

Ова поглавје има цел да создаде еден поурамнотежен поглед на животот што за време на Балканските војни го воделе и војските на фронтот и цивилното население на фронтот и во заднината. Акцентот го ставаме врз доживувањата и искуствата на војниците од различни националности, за да ја покажеме истоветноста на страдањата, но и особеноста на војната како доживување кое генерира и чувства како што е другарството.

Улогата на жените е, исто така, документирана од две перспективи: (а) идеализираната жена - како мајка или херојка и (б) жените на фронтот или зад фронтот, како болничарки, мајки и сопруги.

Понатаму, националните судири на фронтот се одразувале и врз положбата на малцинствата зад фронтот. Христијаните во Османлиската Империја и муслиманите во балканските нации-држави ги следеле несигурност и принудно раселување.

Конфликтните погледи во повеќето извори имаат цел да ги демитологизираат херојските национални прикажувања на војните и да ја покажат сложеноста на војната.

IIIa. Воените фронтови

► сл. 24 Бугарската војска

INFANTRIE EN CAMPAGNE
Tambours. — Officier monté. — Jeune clairon du 1er régiment. — Officiers et soldats (réserve).
Page de croquis en couleurs de l'album Scott

L'illustration, јануари-декември 1913, стр. 249.

III-1. Како српската војска ја доби Кумановската битка

Битката траеше два дена и една ноќ. Турците беа зазеле исклучително добри позиции што на време ги имаа утврдено и вешто камуфлирано. Воените аташеа на странските сили, кои по битката ги испитаа кумановските позиции заради натамошно проучување, тврдат дека според изборот на позициите и начинот на утврдување може јасно да се види дека Турците имале одлични командири кои во детали ги знаеле сите правила на модерното војување и кои во Кумановската битка ги примениле тие правила во секој поглед и со целосно разбирање. Фактот дека Србите брилијантно ги победија и ги потиснаа од утврдените позиции е само доказ за способноста на српските офицери и неизмерната храброст на српските војници носени од идејата за Косовска одмазда! Би биле неправедни спрема противникот, што не е одлика на нашиот народ, ако не ја спомнеме и храброста на турските војници. Цели два дена и една ноќ - безброј пати заборавајќи на смртта - тие се обидуваа со напад да ги пробијат нашите редови и успеаја дури и многупати да ги одбијат нашите напади, сè до оној миг кога нашите војници не почнаа да бијат со бајонети по целата должина на фронтот, цврсто решени битката да ја завршат со бајонетска пресметка еден на еден, како многу години порано на Косово - па нека се види кој ќе победи. Во тој миг безмалку стоте илјади Срби имаа само една цел - победа или смрт, како смртта на жртвите на Косовската битка. Турците, чија храброст во никој поглед не може да се оспори, не можеа да го истрпат тој налет, како впрочем ни која било друга војска, зашто кога сто илјади херои ќе решат да одат во смрт и влегуваат во огнот со цврста решеност „Никогаш нема живи да се вратиме!“, непријателот мора да биде поразен без оглед на неговата големина.“

*Балкански рат у слици и речи, Бр.2, 27 јануари
(9 февруари) 1913.*

► сл. 25 Последен поздрав (Кумановската битка)

Ратни албум Ристе Марјановиќа 1912-1918.

Споредете ги текстот и сликата. Дали сликата одговара на описот на битката?

III-2. Заземањето на Солун од страна на грчката војска

СО ТЕЛЕГРАМА Е ОБЈАВЕНО ЗАЗЕМАЊЕТО
НА СОЛУН
КРАЛОТ Е НА ПАТ КОН СОЛУН СО
СПЕЦИЈАЛЕН ВОЗ

Заземањето на Солун

Иако во последните 24 часа се очекуваше Солун да биде заземен, веста дека грчката војска влегла во градот вчера доведе до излив на неопислива радост, кога најпрвин Атина, а потоа и преостанатите делови на Грција почувствуваа огромно олеснување кое ги следи сите големи настани и извира директно од душата на нацијата. Судејќи според борбата што се водеше против Турција, никому не му се веруваше дека грчката војска ќе успее толку бргу да триумфира во овој велик македонски град. А победата - чии загуби по долгата и тешка битка се сразмерни на важноста на тој настан, особено во ова годишно време кога треба да се преминуваат надојдените реки и урнатите мостови што зад себе ги оставил непријателот - добива уште поголема важност, поради иронијата

со која европската јавност реагираше на објавата на Грчко-турската војна и со оглед на многубројноста на непријателските сили со кои мораше да се бори нашата војска.

Грчките војници го ослободија првиот македонски град, како што пред тоа ги ослободија и другите покраини кои порано беа турски, но отсекогаш биле апсолутно грчки и населението кое до вчера беше под турско ропство може сега слободно да го дише воздухот на слободата; робовите можат да ги кренат главите и да ја прослават слободата. Грчката крв пролеана за оваа кауза, како росна капка ќе го оживее ованатото цвеќе на македонската слобода. Никој не е тажен поради тоа. Родителите кои слушнаа за загубата на своите синови во светата битка за нивната земја ја благословија нивната судбина, а мајките што пролеаја солза го сторија тоа затоа што разбраа дека смртта на нивните најмили им донесе слобода на илјадници наши браќа. Нивните сестри не

тажеа. А малите братчиња беа тажни затоа што немаа среќа да му се приклучат на тој благороден триумф. Остварувањето на идеалите на нацијата им донесе, барем на некои наши сонародници, чувство на сеопшта, бескрајна радост. Секое грчко срце, секој грчки ум, каде и да се наоѓа на планетата, свртено е сега кон македонските полиња.

Со влегувањето во Солун грчките сили внесоа уште една славна страница во грчката историја, обезбедувајќи си чест и почит за својата моќ.

Embros newspaper, Атина, 27 октомври 1912.

❓ Гледате ли сличности во описите на Кумановската битка и освојувањето на Солун?

Можете ли да ги идентификувате претерувањата? Каква цел имаат тие?

► сл. 26 Грчкиот принц-престолонаследник влегува во Солун

Литографија во боја на тврд картон, 42x62см / 44x62см / од колекцијата ИЕЕЕ, бр. 4951/99 во *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913...*, стр.103.

❓ Од која националност се луѓето што го поздравуваат грчкиот принц-престолонаследник?

► сл. 27 Бугарскиот крал Фердинанд на урнатините од тврдината Кавала

L'illustration, јануари-декември 1913, стр. 17.

Споредете ги сл. 26 и сл. 27. Како се прикажани двете личности? Кое е симболичното значење на двете слики?

► сл. 28 Грчко-бугарско „братство“

Adevarul, XXV, бр. 8353, 11 декември 1912, стр. 1.

Превод:

Во Солун, бугарскиот крал го бакна грчкиот крал. Бугарите ги окупираа солунските висови со топови! (телеграфски новински извештај)
Фердинанд: Ајде да се бакнеме, а ти можеш да го бакнеш Солун за збогум.

III-3. Српскиот војник им помага на турските деца

Каков е српскиот војник

Сочувствување со противникот
Сите поголеми градови во новоослободените подрачја се полни со бедна, гола и боса, гладна и жедна турска сиромаштија. Нивните хранители и бранители им заминаа во војска да ја бранат Империјата, оставајќи ги жените, децата и старите без заштита. Од страв за непријателот ги напуштија домовите и сè што имале во нив

и дојдоа во градовите со надеж дека тука полесно ќе најдат заштита. Гладот ги натера да питаат за парче леб. Па затоа во новоослободените градови човек не може да прошета по улиците без да му додева турската сиромаштија која моли да добие нешто за да купи храна.

Еден офицер ми ја раскажа следнава сцена од Кавадарци:

Кавадарци е полн со турска сиромаштија што умира од глад. Во еден кош, на камен седеше еден обичен српски војник и во skutot му седеа две Турчиња, едното на едното колено, а другото на другото колено, а тој и двете ги беше гушал со рацете. Во едната рака држеше војнички леб, а во другата - бајонетот. Со бајонетот сечеше парчиња од лебот, и првото парче му го даде на едното дете, второто на другото дете, а третото си го касна самиот. Ги гледав отстрана и срцето ме доболе што немав фотографски апарат да ја сликам таа извонредна сцена на љубов на српскиот војник спрема децата на поразениот непријател и неговото сочувствување со нивната несреќа.

Балкански рат у слици и речи, бр.12, 7 (20) април 1913.

Дали се ваквите хумани дела карактеристични за некоја определена нација? Што покажуваат тие? Дали мислите дека ваквите дела од сочувство се можни за време на војна?

Дали сте читале за некое хумано дело извршено од „противничката страна“ во вашите учебници?

Дали верувате дека е ова вистинска случка или е можеби само пропагандна приказна?

► сл. 29 Турски деца им салутираат на српските војници, 1912

L' Illustration, t. CXL, 1 Јули- 31 Декември 1912, стр. 373.

Текстот под сликата: На „маргините“ на војната.

Војнички поздрав до војниците од деца кои не се свесни дека ѝ припаѓаат на поразената страна.

III-4. Риза Нур ги објаснува причините за османлискиот пораз

За битката на Љуле Бургас

Велат дека некои војници во Генералштабот викале: „Бегајте ... што стоите уште тука? Готово е. Секој си е за себе“. Така некои војници избегале од фронтот. Се создала непотребна паника. Војниците кои ја почнале паниката биле Бугари. Мислам дека е тоа точно. Во нашата војска имаше Грци и Бугари, и тие ни беа поданици. Сите тие беа предавници. Многумина од нив со години се бореа против нас. Ова ни е за поука. Автократијата бездруго тоа го искусила илјадапати досега, штом не сакаше за војник да прими никого кој не

е муслиман. Очигледно имала зошто. Тие (унионистите) велат: „Ова е устав. Не може да има такви работи. И тие се граѓани. Тие ни се партнери и во добро и во зло.“ И тоа е точно, но таква е ситуацијата. Турчинот е тој што секогаш го плаќа данокот во крв. Тој е оној што умира. Турската нација одумира. Да, и странските елементи исто така треба да умираат, точно, но тие предизвикаа таква катастрофа. Некои велат дека паниката ја предизвикале унионисти кои, божем, викале „бегајте“ ... нашата војска од Румелија е поразена од Србите. Таа се повлече длабоко во Албанија. Велат дека албанските баталјони избегале од фронтот. Србите во тоа време ги измамиле Албанците и ги натера-

ле да го направат тоа. Тоа е точно. Грците ја опколија Јанина. Таму Вехип-паша и брат му Есад-паша поставија цврста одбрана. Командантот на војската, Али Фуад, покажа големо јунаштво и беше ранет. И албанските војници ја напуштија Јанина. Турските војници ги снајде глад и болест. Херојски ја бранеа Јанина долго време, но на крајот и Јанина падна. Хасан Риза-паша покажа големо херојство во Шкодер (Скадар). Благодарение на него опсадата на Шкодер потраја долго време. Хасан Риза беше бесценет војник. Но на крајот Албанецот Есад-паша, кој еднаш порано имаше појдено кај Абдулхамид да го натера да абдицира, намести да го убијат Хасан Риза. Неговата смрт е голема загуба за Турците. Есад беше ништожник. Подоцна, по независноста, Албанците го убија и него, но кое е фајдето од тоа? Така падна и Шкодер. Командантот на Солун, Албанецот Тахсин-паша, го даде Солун без борба и без никаков услов. Велат дека за тоа зел пари од Грците. Оваа низа од настани покажува дека Албанците се оние што ги предизвикаа овие несреќи. Одличен доказ да се види што значи да ставиш странски елементи на важни позиции. Овој кабинет беше навистина глупав.

Riza Nur, *Hayat ve Hatiratim*.

Кои биле причините за поразот според авторот на мемоарите? Зошто тој вели дека војници требало да бидат само муслиманите?

III-5. Мајорот Милован Гавриловиќ раскажува како го фатил Шукри-паша³¹

Мојот дваесетти полк требаше да го заземе Казан Тепе. (...) Беше пречекан со силен оган, особено од артилериско оружје. (...) Сепак, полкот решително одеше напред, и тоа во широк бран и со бајонетите ја разбиваше турската пешадија. Немаше веќе никакво сомнение

во нашата дефинитивна победа. И навистина, на сидините набргу се развеаја бели знамиња и еден пратеник на Шукри-паша му пријде на еден од офицерите на дваесеттиот полк, изречно барајќи го командантот на српската војска, Степа Степановиќ, за да преговара со него за предавање (...)

Офицерот ме одведе преку темните казамати до пред самата канцеларија на Шукри-паша. Штом се отвори вратата од канцеларијата, јас влегов. Шукри-паша и сиот негов штаб станаа. Му пријдов, го поздравив по војнички и во тој миг, кој никогаш нема да го заборавам, му се обратив со зборовите:

- Екселенцијо! На мајорот на српската војска Милован Гавриловиќ му е чест да ве известим дека од овој миг сте под заштита на српската војска.

Намерно ги избегнував потешките изрази како „заробеник“. Веднаш го замолив заедно со своите офицери да ги прими најискрените честитки од сета српска војска за херојската одбрана на Едрене.

- Јас, одговори Шукри-паша со возбуден глас, уште отпорано знаев дека српскиот народ е добар и храбар народ. За време на оваа војна во тоа и лично се уверив.

Веднаш ме претстави на другите генерали и на целата свита и ми понуди да седнам. Најсвечениот дел од освојувањето на Едрене заврши. (...)

Времето одминуваше и јас морав да го прекинам тој пријатен разговор. Ја замолив неговата екселенција да се оддалечам и да излезам.

Само што излегов, во тврдината пристигна еден бугарски офицер и ми соопшти дека е дојден со налог да го приведе Шукри-паша.

- По чиј налог? - запрашав.

- По налог на генерал Иванов.

- Имате ли легитимација?

- Немам!

- Јас Вас не Ве познавам, му реков спокојно.

- Сите ние сме под командата на генерал Иванов, одговори тој.

³¹ Шукри-паша бил командант на турската војска опколена во тврдината Едрене.

- Точно. Сите офицери се под командата на генерал Иванов, но кој ми гарантира мене дека Вие, воопшто, сте офицер? Мене ми требаат легитимации и овластувања за да ви го предадам Шукри-паша. (...)

Пак застанав пред Шукри-паша.

- Екселенцијо, му реков, тука е еден бугарски офицер кој вели дека за Вашата екселенција е подготвен стан. Доколку вашата екселенција сака, може веднаш да појде таму. А доколку пак сака ноќва да остане и да ги среди работите, може сосема спокојно да преноќи тука. (...)

Така беше сторено. Шукри преноќи во нашето утврдување во коешто беше и заробен.

Балкански рат у слици и речи 13, 14 (27) април 1913.

По петмесечна опсада и жестоки напади на бугарската војска и две српски дивизии и исто така херојската одбрана на османлискиот гарнизон, на 13 март 1913 година, сојузниците го зазеле главното утврдување во Тракија, Едрене. И бугарскиот и српскиот командант тврделе дека одбранбената линија ја пробиле нивните војници и дека се тие единствени „победници“. Слични расправи се воделе и околу разни други места, кои подоцна влијаеле врз јавното мислење и на пишаната историја на сите балкански земји.

III-6. Извештај на француското воено аташе во Софија, во кој се вели дека тврдината Едрене ја зазела бугарската војска

22 април 1913.

Односите меѓу Бугарите и Србите деновиве се крајно напнати, а докази за тоа можат да се најдат во разни ситуации.

Една од тие ситуации е окупацијата на

Адријанопол/Едрене.

Бугарските единици на источниот сектор, по тешки борби, ја освоија главната позиција. И токму поради тоа Турците се предадоа и на другите сектори, ги напуштија своите позиции и му ја предадоа тврдината на непријателот.

Прегледот на овие позиции покажува дека на сите други сектори, освен на источниот, материјалот е неоштетен, бидејќи жестокиот бугарски напад не оставил време тој да биде уништен.

Сепак, српските весници тврдат дека нивните дивизии самите ги освоиле главните позиции на нивните сектори.

Тие, исто така, тврдат дека Шукри-паша му се предал на дваесеттиот српски полк. Но според изјавата што на рускиот амбасадор во Србија, г-нот Некљудов, му ја дал командантот на бугарската гарда, полковник Мархолев, него тие го фатиле на 13 (26) наутро. Дваесеттиот српски полк бил само подоцна овластен да го чува. Матарел³²

*Балканската војна през погледа на един французин
(Балканската војна видена од еден Французин).*

Кој го освоил Едрене според мајорот Гавриловиќ? Дали знаете за некој друг спор околу тоа кому му припаѓа победата?

III-7. Едрене падна - статија во еден романски весник

По, речиси, петмесечна изолација од страна на турската војска, непријателска опсада, глад и предавање изнудено со недостигот од храна и, се разбира, муниција, падот на ова упориште не може да биде победа ни на Бугарите.

Турците не треба да се чувствуваат засрамени, зашто овој свет град не се предаде туку беше заземен во налет по очајничка борба по која вечно ќе се памети храброто

³² Мајорот Матарел е француското воено аташе во Софија од мај 1912 до април 1913 година.

име на Шукри-паша. Херојскиот отпор на градот на Хадријан донекаде ја рехабилитира Османлиската Империја која морално се искомпромитира со срамните порази и се чувствуваше повредена поради тоа што Европа не ја прифаќа.

Adevarul, XXVI, бр. 8443, 15 (28) март, 1913, стр. 1.

Како го објаснува авторот падот на Едрене/Адријанопол? Кого симпатизира авторот? Обидете се да објасните зошто.

► сл. 30 Смирувањето на турско-бугарскиот судир, романска карикатура, 1913

Furnica, IX, бр.52, 29 август 1913, стр. 12.

Превод:
Смирувањето на турско-бугарскиот судир Турција го испушта Едрене од рацете... Обединетите европски сили решија да ѝ го вратат.

III.6. Животот на фронтот

III-8. Од планината Старац до Битола: Дневникот на еден воен обврзник во Дунавската санитарска единица (Кумановската битка), кој ја илустрира состојбата во српската војска

12 октомври (1912)

(...) Болничари има малку, а и оние што ги има се имаат испоскриено по болничките соби, па не ги посетуваат кутриве што си ги жртвувале животот и спокојството на своите најмили домашни.

Е сега замислете им го гревот на кутриве кога гледаат како другарите умираат крај нив, не од раните или од болка, туку од ноќниот студ и без помошта на оние чијашто должност е да бдеат над нив, проколнувајќи ги и молејќи ги болничарите и одговорните да им помогнат на тие што жртвуваа сè, па дури и своите животи, за доброто и славата на нашата заедничка Татковина. Ама што да се прави, одговорните на тоа не помислиле.

Така ни помина цел ден. Нашиот лекар д-р Меџера неуморно трчаше околу ранетите, иако си имаше своја работа во колоната, и колку што можеше им ја олесни состојбата на кутрите ранети (...) Се слуша страшно офкање на оние на кои раните веќе им се оладиле. Срцето ни се кине кога го слушаме нивното жално лелекање.

Командантот наредува да им дадат вода зашто, како што самите велат кутрите, ни капка вода не добиле за да си ја угасат жедта. Цела ноќ низ ноќната тишина одекнуваше лелекот на ранетите.

13 октомври

Ранетите страшно лелекаат. Сваривме еден котел чај, па им однесовме и на секого му дадовме да испие по еден филџан.

Ех, колку ни се сиротите благодарни! „Господ нека ти дари секакво добро.“ „Ова е баш добро“, велеа многумина. Други, пак, изнемоштени да не можат дури ни да проговорот, ќе нè погледнеа толку благо и мило, од очите можеш да им ја прочиташ благодарноста. Ноќта многумина испоумреа од студот и дождот што врнеше пред зори.

Еден, сиромав, умрел седејќи навален со лактот на сандакот со муниција. Изгледаше како да седи нешто замислен. Мајорот Милан Поповиќ, мислејќи дека е жив, му пријде и му понуди чај и кога овој не му одговори, го загледа подобро и виде дека е мртов. Му пријдов да видам кој е, и од ливчето што му висеше на градите прочитав дека е селанец од Жарково³³. Еден ранет турски војник кој лежеше меѓу нашите војници, кога нè здогледа ги склопи рацете и почна да нè моли да му дадеме вода, викајќи: „Аман, кардаш, аман“ и уште нешто што не го разбравме. И нему му дадов филџан чај и го покрив со слама и шаторско крило. (...)

Балкански рат у слици и речи, бр. 7, 3 (16) март 1913.

Што мислите за авторот на текстот и како му помогнал тој на турскиот војник? Зошто ранетите не ја добивале потребната нега?

III-9. Страдањето на коњите, пренесено од еден турски поручник³⁴

Од вчера нема престанато да врне. Ноќта ја минавме под шатор, а коњите врзани. Покиснавме до гола кожа. И стоката многу настрада. По долгите маршеви и сите маневри што ги направивме, кутриве животни заслужуваа малку повеќе комфор, но што може да се прави?

³³ Село во близината на Белград, денес белградско предградие.

³⁴ Поручникот Селим-бег во својот дневник ги опишал операциите водени во Тракија од септември до октомври 1912 година. Дневникот е објавен на француски јазик во 1913 година.

(...) Денешниов слободен ден ќе го искористам за да си ги средам белешките и да се погрижам за мојата убава маска Кара Чебек (Црна Мајмунка). Кутрото животно, таа уште отсега изгледа уморно, а јас мислев на неа да го спроведам целиот потфат.

Selim, стр. 28-29.

► **сл. 31 Пренесување на ранети војници од пристаништето во Солун**

Атина во Балканските војни 1912-1913.

III-10. Состојбата на бугарската војска во Тракија, опишана од еден Французин

24.03.1913. Кога се изнемоштени, луѓето лесно се разболуваат. Санитарната состојба во некои единици беше крајно лоша уште на влегување во Турција. Само што ја мина границата, Седмиот пешадиски полк мораше да биде изолиран во логорите, бидејќи во него се беа појавиле 30 случаи на тифус. Но кога турската војска која имаше изгубено голем број луѓе поради болести беше заменета со војската пратена за Чаталџа, состојбата по логорите стана навистина сериозна. Непретпазливата бугарска команда заборави на основните превентивни хигиенски мерки: во близината на логорите немаше полски клозети, а наоколу незакопани лежеа човечки и животински трупови. Накратко, неколку дена откако нашата војска пристигна во Чаталџа, изби колера. Беше јавено дека имало 15 000 случаи на колера, но само неколку биле фатални.

Беа преземени енергични мерки: промена и подобрување на логорите, беше издадена експлицитна наредба да се пие само вриена вода, а непослушните да се стрелаат и на луѓето да им се даде одмор.

Денес ми се чини дека колерата е совладана: луѓето кои се одмориле сега можат да си ги вршат обврските.

А што се однесува до нивните ранети, Бугарите кон нив се однесуваа со истата небрежност и незаинтересираност како и спрема целата кампања. Се разбира, за нив беа преземени некои мерки, но на повеќето доктори задолжени да ги спроведуваат тие мерки, воопшто не им беше грижа и ранетите ги погледнуваа кога имаа време.

Во оваа војна имаше безброј свирепи сцени. Бугарите ќе платат за тоа, бидејќи многумина што можеа да бидат спасени, умреа поради нивната незаинтересираност спрема ранетите. Бројот на нивните умрени неодамна порасна од 30 000 на 32 000. Од 50 000 ранети многумина останаа инвалиди поради отсуството на неа. Тоа е огромна загуба, ако се има на ум дека тие луѓе ќе ѝ требаат на Бугарија за нејзиниот економски развој по Војната.

Балканската војна през погледа на един французин (Балканската војна видена од еден Французин).

► **сл. 32 Чешкиот лекар д-р Јан Левит, во кругот на болницата на Српските сестри**

Балкански рат у слици и речи 2, 27 јануари (9 февруари) 1913.

III-11. Еден хрватски доктор ги пренесува своите чувства по посетата на бојното поле крај реката Марица

„Патот кон Дринополе“

„Откако ја добивме пропусницата од помошникот на генерал Степановиќ и откако се распрашавме како да стасаме дотаму, тргнавме кон Дринополе. Има околу 35 километри од Мустафа-паша до Дринополе. (...)

По час и половина пешачење нè стаса една празна воена кола со мошне добри коњи.

Кочијашот беше еден српски војник кој со радост нè собра и по час и половина стасавме во селото по име Кемл, каде што беше српската пионерска чета што го градеше мостот преку Марица. Командантот на четата, капетан Ружик, кого го најдовме во шатор како чита весник, штом му ја покажавме пропусницата и му рековме кои сме, најљубезно нè прими и нè одведе заедно да ги разгледаме земниците (визби под земја) во кои војниците, во огромен котел, си варев грав за јадење. Земниците се сосема удобни. Во нив собира по 12 војници, малку се повисоки од човек, има дури и прозорци со големи шишиња што служат како стакло, а на земјата се послани сламарици. Војниците во нив се чинеа бодри и весели (...)

Кога од мостот се вративме во логорот, капетанот повика едно момче со шоферска капа и му нареди да го подготви автомобилот за да нè однесе на позициите. Автомобилот му е доделен на располагање на генерал Рашиќ и момчето му вели на капетанот дека генералот му забранил да вози без негова дозвола кого и да е, но капетанот му нареди, на негова одговорност, да нè одведе нас, „милите браќа кај што ќе посакаме“.

Со автомобил околу Дринополе

Војниците ги најдовме во близина на топовите, шеткаа, пушеа, си ја чистеа војничката облека и носеа вода. Времето беше убаво, воздухот свеж, но не студен, а сонцето топло, така што посакавме да останеме до следниот ден и да

преноќиме во земниците. И ќе го сторевме тоа да не нè застрашеше докторот со карантин во Мустафа-паша, во случај да останеме до утредента. Војниците беа многу радосни што ги посетивме, па за да ни се заблагодарат, ни покажаа како ги полнат топовите со шрапнели и гранати и за спомен ни подарија садови од нераспрснати турски шрапнели.

Војниците ни кажуваа како сега, по долготрајно вежбање и контрола, и двете страни добро гаѓаат, па сепак малкумина гинат и мал број топови им се оштетени затоа што се добро засолнети. Штом се покаже некој на виделина, непријателот тоа место веднаш ќе го сотре со оган. Ако некој се качи на брдото, таму нема криење, зашто на сиот овој голем простор околу Дринополе нема ни дрво ни грм, само ситна трева. За време на ноќниот бој, сè е осветлено со турски рефлектори од кои досега само еден е искршен, но и Србите со своите рефлектори ги осветлуваат турските позиции.

Сега за време на примирјето често се среќаваат со турските војници на неутрална зона. Турците им даваат цигари, а овие ним леб. Од разговорите забележиле дека турските војници мислат оти Турците ги освоиле Ниш и Пловдив и дека ја опколиле бугарската војска во Мустафа-паша, па не им се верува дека Дринополе е опколено од сите страни.

Најдовме голем број српски војници во друштво и пријателски разговор со бугарски војници.

Храбрите војници ни раскажуваа уште многу други работи за своите битки, и крај Дринополе и крај Куманово, и ние уште ќе ги слушавме да не требаше брзо да се вратиме во Мустафа-паша.

Весникот *Hrvatski pokret*, 28 декември 1912.

Хрватските и словенечките доктори оделе како доброволци во балканските земји за време на војните, за да ги лекуваат ранетите. Авторот на овој текст, д-р Т., отишол во Едрене со препорака од бугарскиот Црвен крст, заедно со еден словенечки и со еден бугарски доктор.

❓ Опишете го животот на војниците на бојното поле за време на прекилот на огнот. Дали бил ист како и за време на битките? Што мислите, каков бил животот во рововите? Дали бил „удобен“, како што го опишува д-р Т.? Што мислите, од кои мотиви одеде докторите на бојното поле? Каков бил ставот на д-р Т. за таа војна и за војната, воопшто? Како војниците ги пречекувале докторите?

III-12. Изет Фуад-паша³⁵ раскажува како дошло до тоа турските војници да немаат леб

15 декември

Од многу страни истовремено чув дека нашите војници се веќе два дена без леб... Веднаш спроведов истрага: од мене ја криеле вистината дека „Рамнодушниот“³⁶ Хадемкој ги организирал работите така за да ни наштети нам. А кутрите наши војници не се пожалија до последниот миг. Храбри луѓе, нема што! Од исклучителна ков.

Штом ќе се потпише мирот, ќе организираме голем воен фудбалски натпревар меѓу себе, меѓу „абдулистите“³⁷ и „назимистите“³⁸ во врска со одговорностите. Каква случајност, каква среќа да не ѝ припаѓаш на ниедна страна. Сè повеќе и повеќе се потврдува оваа работа со лебот, дека, всушност, не бил дистрибуиран. Од сите страни, од сите воени редови, секој го обвинува „Рамнодушниот“ Хадемкој. Работата е дојдена до лудило. Командантот е збудален, командантите на четите се збудалени, сите сме збудалени.

Има луѓе што три дена не јаделе леб. Пред нас е пругата, а зад нас лежи престолнината.

16 декември

Сте биле ли некогаш во животот опколени

со 21 000 мажи што четири дена не добиле леб? Еве, јас сум во таква ситуација.

Izzet-Fuad pasha, стр. 255.

❓ Зошто Изет Фуад-паша го нарекува инспекторот „Рамнодушниот“?

III-13. Извадок од мемоарите на еден романски војник

Кога ја чув пресудата имав уште морална сила останато во мене за да не ми треба ни-чија помош. Еден човек ми рече едноставно и со тивок глас: Ова е азиска колера! Моите соборци стоеја до мене и ме гледаа со исплашени погледи. Сфатив дека одненадеж во нивните очи станав апокалиптичен свер. (...) Но кога на еден од нив, кој ми беше поблизок, му ја соопштив мојата, се чинеше последна желба, и го задолжив со пораки за моите најблиски кои ме очекуваа дома, во сите нивни очи видов вистинска и нескротлива болка... И покрај сето тоа, никој не ми подаде рака на заминување. (...) Заминав во собата за карантин. Можам да речам дека ниту очајував, ниту бев многу тажен. Имав само едно преовладувачко чувство. Се гледав себеси и чекав. (...) Имав среќа набргу да им се вратам на полкот и на моите соборци.

Sadoveanu, стр. 276-277.

❓ Можете ли да го проследите ширењето на колерата на Балканскиот Полуостров? Од каде дошла? Зошто и војниците и цивилите се плашеле од таа болест?

³⁵ Види ја фуснотата 20 за Изет Фуад-паша.

³⁶ Тоа е прекарот што јас му го дадов на нашиот инспектор (белешка на авторот).

³⁷ Абдула-паша, командантот на источната војска.

³⁸ Назим-паша, министерот за војна.

► сл. 33 Грчки логор во близината на Ксанти

Атина во Балканските војни 1912-1913.

III-14. Извадоци од дневникот на грчкиот доброволец Василеос Сурапас

Стасавме во едно бугарско село. Таму најдовме многу кокошки, патки, мисирки и гуски. Им се стрчавме со камења и сабји и набргу сите од баталјонот во рацете носеа по две-три птици, јајца и други работи. Јас ја фатив единствената мисирка што можеше да се најде. Потоа продолживме да се движиме кон мостот. Бевме вистинска глетка! Некои ги беа заклале своите птици, други ги скубеа, а трети трчаа лево-десно по нив. Можеше филм да снимиме! Кога конечно стигнавме до мостот, го најдовме 19-тиот баталјон како го чува. Ние ја презедовме стражата, го поставивме логорот и запаливме оган за да си го испечеме пленот. Јас запалив голем оган и ја испеков мисирката. Немав сол, па ја наполнив со сирење и ја испеков до перфекција. Тежеше околу пет оки. Еден дел изедов во осум навечер, а остатокот, со детска радост, си го спакував во ранецот. Ни наредија да го изгаснеме огнот и да легнеме, па така и сторивме. Во два часот по полноќ нè разбуди постариот водник. Некои од нас мораа да станат и да ја удвојат стражата, затоа што се слушнале гласови од другата страна на реката.

Trichas, стр. 175, 187-188.

🔑 Василеос Сурапас емигрирал во Америка кога имал осум години. Кога во 1912 година избила војната, се вратил во Грција за да ѝ се приклучи на војската. По Војната се вратил во Америка.

❓ Доколку од горниов извор се сними сцена за филм, кој жанр би бил најсоодветен?

Како се совпаѓа ова со традиционалниот епски опис на Балканските војни? Дали кражбата на живината што е опишана во документот претставува чин на насилство или прашање на опстанок?

III-15. Моралот во бугарската војска, според анализата на бугарскиот началник на Генералштабот, направена повеќе години по Војната

Моралот на нашата војска, воопшто, не беше висок. По толку скудност и болести, нашата војска беше депримирана. Долгите политички преговори ги вознемирија војниците. Сите ги беше фатила носталгија и сакаа што побргу да си одат дома. Освен тоа, воопшто не им се допаѓаше идејата да се води војна против нашите сојузници и сите сакаа тоа да се избегне.

Офицерите постојано го криеја фактот дека во сите единици имаше протести и побуна против војната, затоа што заменик-командантот им се беше заканил дека ќе ги отпушта ако има нереди во нивните редови. Па така никој не можеше да ја каже вистината. Дефетистичка пропаганда од екстремните елементи имаше, но таа не беше толку опасна колку внатрешното убедување на секој војник дека братоубиствената војна нема да донесе ништо добро.

Земјотресот во Велико Трново и Горна Ораховица, исто така, придонесе за депримираноста.

Фичев, Избрани произведения.

Зошто Фичев ја нарекува војната „братоубиствена“?

III-16. Од мемоарите на еден романски офицер за преминувањето на специјалниот понтонски воен мост преку Дунав кај Корација

Што знаеја сите оние неброени Романци што отидоа да се борат на разни страни, за тоа каде одат и за што се борат? Внимателно ги набљудував кога ја минуваа последната штица на мостот и стапуваа на бугарска почва. Некои започнаа да пеат и да извикуваат, фрлајќи си ги капите во воздух, а други со тажен поглед гледаа немо пред себе. Но најголемиот дел, и нема да згрешам ако речам осуммина на секои десетмина, веднаш се прекрстија, зашто не е ли нашиот Господ, исто така, и Господ на Бугарите и ќе одбере ли Тој страна кога ќе ги варди животите на оние што отишле во војна. (...)

Gane, стр. 27-28.

Споредете ги текстовите III-15 и III-16: мислите ли дека има разлики во однесувањето на војниците со оглед дека во првиот случај се работи за неуспешна војна, а во вториот за „победничка“ војска? Можете ли да најдете места во текстовите кои укажуваат на заеднички елементи меѓу „непријателите“?

Прашања и задачи за делот IIIб

Какви биле искуствата на војниците на фронтот? Обидете се да ги идентификувате негативните и позитивните искуства.

Зошто во секојдневниот живот на фронтот воените непријатели стануваат пријатели?

Пронајдете ги низ документите различните причини за незадоволството на војниците.

Споредете го овој дел со делот IIв: дали искуството на војната го потврдува предвоениот ентузијазам?

III-17. Средба на турските и на црногорските војници во Скутари/Скадар, откако градот се предал

24 април 1913.

Одејќи надолу кон пазарот, Црногорците ги сретнаа турските војници кои беа тргнале кон мостот од каде што требаше да си заминат. Застанаа и поразговараа накусо. Црногорците им понудија бел леб и Турците со благодарност го прифатија, а некои од нив за возврат им дадоа цигари. Некои од довчерашните непријатели се ракуваа. Такви кратки епизоди имаше многу, а јавноста ниту се мешаше, ниту покажуваше знаци на трогнатост. Подоцна тоа попладне, турските војници во колона се симнаа од Тепето и засекогаш го напуштија градот.

Berri, стр. 252.

IIIв. Паралелната војна

III-18. Писмо на Хипократ Папавасилиу до жена му Александра

Снефци, 23 јуни 1913

Најмила жено,
Во војната против Турците ти пишував од турски села. Сега, за време на војната против Бугарите ти пишувам од бугарски места. Повторно ти пишав пред два дена, љубов моја, веднаш по битката за Килкис (Кукуш) - нашиот голем триумф. Килкис беше дувло и свето место на Бугарите и комитските банди, како и родното место на Данев. По битката тие го запалија. Тоа беше вистински спектакл - градот гореше два дена. Луѓето, сите Бугари, веќе беа заминати. Нашата војска, мила моја, постојано напредува en gallorant, гонејќи ги избекумените Бугари кои бегаат како зајаци, неранимајковците. Тие бегаат премногу брзо за нас, но кога и да е ќе ги стасаме - мора некаде да запрат. Не можеш ни да си замислиш, мила, каква глетка е оваа војна. Секаде каде што одиме наоѓаме очај и беда. Турците кои, се чини, многу трпеле под Бугарите, сега се одмаздуваат со тоа што им ги палат селата и имотите. Секогаш се гледа некое село во пламен. Бугарите избегале. Нема веќе Бугари во Македонија. Чудовиштата засекогаш си заминаа. Само да видиш какви кукавици се: оние што ги фаќаме како заробеници се тресат од страв.

Многу сум среќен што оваа војна засекогаш нè ослободи од тие насилници, нè запозна едни со други, ни овозможи да им ја тргнеме лавовската кожа и да ги разоткриеме, да се види како со својата дрскост го измамија овој смешен и глупав свет да ги вика „Прусите на Истокот“! Незадоволни со она што го имаа, измамниците сакаа да си го приграбат и делот на сојузниците, на оние што им помогнаа во освојувањата и без кои одамна ќе ги снемаше под Турците. Сега ќе изгубат сè што имаа. Тоа и го заслужуваат. Тие се жив пример за басната со песот и месото.

Те чувствувам како постојано да си крај мене, тебе и нашите мили деца. Копнеам по тебе, но победата ми носи утеха и олеснување, бидејќи навестува дека нема уште долго да бидеме разделени. Не верувам дека војната ќе потрае повеќе од две недели.

Што ли ќе каже сега Евгениј за Бугарите кои толку ги почитуваше?

Со љубов,

Твојот маж

Trichas, стр. 318-319.

Папавасилиу студирал во Воената школа во Атина и во Воената академија во Берлин. Како офицер учествувал во Грчко-турската војна од 1897 година и во Балканските војни. Кралицата Олга и принцот престолонаследник Константин му биле старосватица и кум на неговата свадба (1909). Тој подоцна бил еден период отпуштен од војската поради неговите ројалистички убедувања. Бил министер за поморски работи во диктаторската влада на Метаксас (1936-1941).

Зошто победата му била важна на Папавасилиу?

Каква била сликата за Бугарите во грчкото општество пред Балканските војни?

Што би напишале вие во писмото до семејството ако сте војници на фронт?

Обидете се да најдете писма на војници кои учествувале во други војни во XX век и споредете ја нивната содржина.

III-19. Карнегиевата комисија за меѓународен мир ги коментира „паралелните“ загуби од опожарувањето на села и егзодусот на луѓето

Опожарувањето на села и егзодусот на поразеното население е нормална и традиционална појава во сите балкански војни и побунни. Тоа е обичајот на сиве овие луѓе. Сè

што самите го претрпеле, сакаат за возврат да им го приредат и на другите. Тоа може да го спречи само наредбата од Атина, Белград и Софија, и тоа само во случај и црквата и востаничката организација да стојат зад одлуката на Владата. Всушност, македонската востаничка „Внатрешна организација“³⁹ беше објавила општ повик на хуманост, но се чини тоа немаше голем ефект.

Carnegie, стр. 73.

► **сл. 34 Урнатините на Серез**

❓ Дали „опожарувањето на села и егзодусот на поразеното население“ е навистина „нормална и традиционална појава“?

Се согласувате ли дека „опожарувањето на села“ и егзодусот на поразеното население: а) е балканска традиција; и б) не се случило никаде на друго место во Европа или во светот?

Carnegie, слика 7, 8 и 9, стр. 86-87.

³⁹ ВМРО (Внатрешна македонска револуционерна организација) - основана во Солун во 1893 година со задача да постигне целосна политичка автономија на Македонија.

III-20. Бегството на муслиманите, октомври 1912

Тргнавме, но беше, речиси, невозможно да се напредува. Патот беше блокиран со запрежни коли, стока, жени и деца што се движеа без ред. Тоа е нашето муслиманско население кое се повлекува кон внатрешноста. Кутрите луѓе! Сите се во солзи затоа што си ги напуштаат имотот и домовите: ужасот на војната веќе започна.

Selim, стр. 24.

III-21. Бугарската егзархија се обидува да ги покрсти муслиманите кои зборуваат бугарски

Останува да се спомене практиката што ја спроведуваат Бугарите на широко подрачје, да ги покрстуваат Помаците сосила. Помаци-те се по раса и јазик Бугари, кои за време на турското владеење во еден период биле присилно натерани да станат муслимани. Тие не зборуваат турски и имаат задржано некои традиционални елементи од своето христијанско минато, но околностите обично ги направиле да бидат фанатични мухамеданци. Нивниот број на новостекнатите територии изнесува најмалку 80 000 лица и, главно, се концентрирани северно и источно од Неврокоп.

Бугарскиот Свет синод беше замислил сите нив масовно да ги покрсти и, притоа, често, можеше да смета на поддршката на воената и на цивилната власт, а за паравоените групи и да не зборуваме. Обично не било потребно отворено да се применува сила, и заканувањата и демонстрацијата на сила биле доволни да натераат на покрстување цели села.

Оваа политика е систематски спроведена и уште многу пред избивањето на втората војна, Помаците во повеќето окрузи ѝ се покоруваа на бугарската црква и покорно ги слушаа поуките на свештениците и на калуѓерките што Светиот синод ги беше испратил за да им ги пренесат христијанските догми. Овој преседан, кој отскокнува од вообичаената

практика на толеранција спрема муслиманите во Бугарското кралство, мора да се вброи во најнедопустливите бруталности на војната. Аргументот на Светиот синод е дека штом Помаците биле сосила натерани во муслимани, тогаш е оправдано со сила да се стори и обратното.

Carnegie, стр. 77.

На Родопските планини, Бугарската егзархија со помош на паравоените групи, се обидела да ги преобрати муслиманите бугарофони во христијани. Во почетокот таа акција ја поддржувале разни националистички интелектуалци, а подоцна тоа станало и официјална државна политика.

Зошто оваа практика се појавува за време на Првата балканска војна? Каква била улогата на религијата во процесот на градењето на нациите на Балканот? Обидете се да ги најдете релевантните документи во Втората читанка.

► сл. 35 Конвој на бугарскиот Црвен крст

Carnegie, слика 23, стр. 217.

III-22. Бугарскиот Генералштаб официјално го осудува насилничкото однесување

НАРЕДБА бр. 69 НА ЗАМЕНИК-КОМАНДАНТОТ ГЕНЕРАЛ М. САВОВ⁴⁰ ВО ВРСКА СО БЕЗБЕДНОСТА НА ЖИВОТИТЕ, ИМОТОТ И ЧЕСТА НА НАСЕЛЕНИЕТО НА ОСЛОБОДЕНИТЕ ТЕРИТОРИИ

Лозенград, 13 декември 1912

До командата доаѓаат информации кои, за жал, нè наведуваат на сомнение дека некои луѓе и офицери се осмелиле да се послужат со пљачкање и насилство против цивилното население на освоените територии. Таквите крајно неприфатливи и нехумани дела, од една страна, ја компромитираат бугарската нација, а од друга, ја разнишуваат довербата на нашите идни поданици, особено цивилното муслиманско население, во способноста на нашата земја да ги чува нивната чест, имоти и животи. Затоа наредувам:

1. Командантите на војската и воените началници, со итни и строги мерки да започнат прогон за таквите дела извршени на подрачјето окупирано од нивните единици, а сторителите веднаш да бидат изведени пред суд, независно од нивниот ранг и позиција. Сите команданти треба безмилосно да ги казнуваат таквите криминални дела или во спротивно самите да сносат одговорност.

2. Мора да се преземат строги мерки за да се воспостави ред и дисциплина во заднината. Секој што не ѝ припаѓа на војската или не работи за неа, мора да биде испратен назад во Бугарија. Секој што ѝ припаѓа на војската и со својата неодговорност ја компромитира службата во заднината, мора да биде испратен на фронтот.

3. Сите рангови треба да знаат дека цивилното население на окупираните територии, независно од националноста и верата, е под заштита на нашите воени закони и секое неоправдано насилство и неправда спрема него ќе бидат казнувани според истите тие закони. За таа цел, апелирам до сета воена и цивилна власт да соработуваат.

4. На крајот, сакам да ве потсетам дека оваа војна ја започнавме во името на една висока човечка идеја, т.е. „да ги ослободиме овие луѓе од еден режим кој беше неподнослив во неговото насилство и неправда“. Господ им помага на своите храбри бугарски синови во таа благородна цел. Во овој миг апелирам до нив да не им дозволат на некои меѓу нив, со такви постапки да го компромитираат ова нивно големо и славно дело во очите на цивилизираниот свет.

В. Георгиев - Ст. Трифонов.

Кои биле главните закани за цивили-те на освоените територии?

Дали ваквите воени наредби имаат директен ефект врз активностите на паравоените групи или врз редовните единици? Ако имаат, тогаш во кои случаи?

Ако го погледнеме датумот на издавање на наредбата, дали тоа значи дека до тој миг насилството било дозволено?

III-23. Воените уништувања по селата во близината на Скадар и агонијата на луѓето кои бараат „оправдана“ причина за нивната несреќа - сеќавање на Мери Едит Дурам

Некои области беа толку пространи што ми требаше три дена по десет до дванаесет часа јавање да ги обиколам, да им помогнам и да се

⁴⁰ Генерал Михаил Савов (1857-1928) - позната бугарска воена личност. Тој повеќепати бил министер за војна и има големи заслуги за основањето на бугарската војска. За време на Балканската војна бил именуван за заменик-командант (командант бил самиот крал Фердинанд). Тој е еден од иницијаторите и поттикнувачите на Втората балканска војна.

вратам во Скадар. Така, во близината на Скадар посетив околу 1 022 семејства чии куќи беа опожарени. Најжална работа од сè беше тоа што, речиси, никој од несреќните жртви не знаеше зошто ги снашло тоа. Жените со прегладнети деца прашуваа: „Зошто големите кралеви (силите) ги пуштија војниците да нè пљачкаат и да нè убиваат? Ние ништо не им правевме? А тие ни ги зедаа козите, ни ги зедаа овците, ни зедаа сè, сè. А кога мажот ми се обиде да ги спаси овците, тие го отепаа. Куќата ни е опожарена. Умираме од глад по патов.“

M. Edith Durham, стр. 296.

К Мери Едит Дурам била соработник на Кралскиот антрополошки институт, член на Кралскиот институт за меѓународни работи и автор на неколку книги. На триесет и седум години Дурам допатувала во црногорската престолнина Цетиње. За време на патувањето ја пронашла својата вокација. Во текот на дваесет години таа често доаѓала на јужниот Балкан, работејќи за разни организации за помош, сликајќи сцени од селскиот живот во водени бои и собирајќи фолклор и народна уметност. Во наредните две децении таа напишала седум книги за балканските работи. Битката за Скадар е засведочен запис за настаните што ги доживеала авторката пред, за време и по Првата балканска војна.

► сл. 36 Сиромашните и гладни луѓе ја опседнале градината на Италијанскиот конзулат, Скадар (средината на јануари 1913)

Berri, стр. 149.

► сл. 37 Бугарите им делат леб на гладните луѓе од Адријанопол/Едрене, април 1913

L'Illustration, јануари-декември 1913, стр. 347.

III г. Зад фронтот

III-24. Опис на Белград од еден хрватски новински дописник

„Пристигнување во Белград“

„Се качивме по прочуената белградска калдрма, послана со тркалезни камења уште од турско време. Кога одиш по неа како да газиш на превртени чинии.

Кога стигнавме до едни скали здогледавме војник кому низ чизмите му се гледаа голите нозе. За да не му додеваат љубопитните минувачи, цело време викаше: „Вчера си ги намачкав чизмите, па стаорци ми ги изеле!“ И брзаше да ги смени со други.

Одејќи по широките раскопани улици со ниски куќи, на секој чекор среќававме војници облечени во сиви или модри облеки со сиви наметки и опинци. Нам, што сме свикнати да гледаме војници во лакирани чевли и тешки цокули, ни е чудно кога во виенските илустрирани магацини ќе ја видиме српската пешадија во опинци⁴¹. Но, по внимателно набљудување ќе се види предноста на опинците во однос на чевлите. Опинците (и самиот ги имам пробано) се погодни од чевлите зашто во нив, на она место, каде што се спојуваат флотот и горниот дел, не влегуваат вода и кал, а освен тоа и полесни се (...) Ако на војникот роден во опинци му ги обујат нашите тешки чевли или чизми, тој во нив ќе се движи како кога нам на нозете би ни закачиле ѓуле (...)

По целиот пат среќававме војници и оние што допрва ќе облечат војничко. Овие вториве, облечени во костенливи панталони од домашно платно, за кои загрепчаните би рекле дека се турски, одеа со лесни и одмерени чекори, во придружба на своите жени, облечени во куси селски палта и со поткренати здолништа за да не зацапаат во калта (...)

Постојано минуваа најразновидни војници,

се строеја, маршираа рамнодушно и вредно ја месеа калта по белградските улици. Ниските и мрачни гостилници беа полни со селани, додека жените стоеја на улица и ги чекаа мажите да излезат (...)

Овде се имаат толку навикнато на воена-та состојба, што на белграѓани сите подготовки и метеж им се сосема вообичаена работа, иако по кафеаните, на улица и дома се зборува само за војната. Сеопшто мислење е не дека ќе има војна, туку дека мора да дојде до војна. „Само Франција да не ги замрси конците“, загрижено му велеше едно четиринаесетгодишно момче на својот другар во аголот на чаршијата (...)

Военото расположение масовно завладеало.

Во „Народна одбрана“ една слугинка инсистираше да ја заведат во сестринското оро и да ја испратат на граница, протестирајќи што таму заминувале само госпоѓите кои, вели, подоцна само ќе ги соберат ордените (...)

Посебно тажен и значаен е случајот на мајорот Кесериќ кој се убил затоа што поради старост не го примиле во војска (...)

Белград, 9 октомври 1912.

„Вчера попладнето во една улица ја сретнав српската коњица што се беше разлеала по улицата како море, заземајќи ја од едниот до другиот крај.

Јавајќи на врти коњи со развиорени гради, какви што наоѓаме по убавите слики кои ги прикажуваат некогашните турски војни, војниците имаа мирно држење, а фактот дека тргнуваат во бој ја направи сликата таинствена и свечена. Кога на коњите поминуваа покрај Военото министерство, засвире музика составена од труби во

⁴¹ Обулки на балканските селани.

разни големини. Почувствував како таа воена музика силно ме возбуди и в час ми ја потера крвта до срцето и назад. Во тие звуци имаше и плач и радост и горчина. Се слушнаа татнеж на топови, бојни извици и дробниот звук на гуслите⁴² кои на бојното поле ги бодрат војниците (...)

Појдов кон железничката станица. Ја чуваа војници. Сиот простор пред убавата и модерна станица беше преполн со селани и селанки кои ги испраќаа синовите во војна. Во очите на селанките не видов солзи. Само една жена облечена по градски и стисната до еден куп дрва, тапо гледаше во возовите како непрестајно се разместуваа и свиреа. Нејзините големи црни очи беа зажарени од жештината и задржаните солзи“.

Hrvatski pokret, 9-31 октомври, 1912.

Весникот „Хрватски покрет“ го испрати својот дописник Славко Ворош во Србија при крајот на 1912 година. Во многубројните извештаи (објавени од 9 до 31 октомври 1912) под наслов „Патот кон балканското боиште“ тој го опишал Белград во предвечерјето и на почетокот од Првата балканска војна. Се чини дека не успеал да стигне до бојното поле. „Хрватски покрет“ објави околу десет мошне атрактивни извештаи од Белград за време на Војната.

Опишете ја атмосферата на Белград пред почетокот на Војната. Зошто луѓето посакувале да избие војна? Прокоментирајте го случајот на мајорот Кесериќ. Какви биле чувствата на авторот за воената и „херојска“ атмосфера низ Белград? Дали тој се согласувал со војната? Дали бил свесен за стравотиите на војната? Објаснете. Опишете го однесувањето на жените. Зошто авторот бил импресиониран од таквото однесување?

III-25. Опис на Цариград од еден француски новинар

A. Во ноември 1912

Мислевме дека Цариград ќе го најдеме напуштен, но немаше никаква промена: малку помалку коли и малку помалку трамваи, но само малку. Овие денови запираат секого, па дури и господарите. Требаше да кажеме лозинка и да докажеме дека коњите не се под реквизиција. Ако немавме документи при рака, коњите веднаш ќе ги отпрегнеа и ќе ни ги одземеа и ќе моравме сами со кочијашот да ја влечеме колата, сред смеата и довикувањата на присутните. Резултатот беше: веќе немаше коњи. Со помошта на еден ветеринар, за почетокот на мојата мисија успеав некако да најдам два коња скриени под земја. Ова не го измислувам: сопственикот ги беше ставил во својата визба и таму ги затворил поради стравот од реквизиција.

На улиците на Пера⁴³ огромен свет, вообичаено космополитски, кој како да останал комплетно индиферентен спрема војната, барем однадвор: истите кина, истите кафе-театри, истите театарски групи како лани, или можеби сосема слични, така што можеме да ги наречеме исти, со разновиден репертоар, ништо воено. На плакатите гледам: Бедници, Магда, Детето на љубовта итн. Во толпата има Грци и покрај војната, Италијанци и покрај протерувањето, Црногорци и покрај нивните неодамнешни победи. Навистина, последниве се чауши и слуги, но тие ги носат националните воени униформи. Сиве овие народи се мешаат со Турците и искрено го посакуваат нивното истребување, иако изгледаат сосема незаинтересирано. Кога ќе помине некој баталјон, никој од нив не ќе може да ја скрие презривата насмевка: Зоа! Зоа! (Животни!), велеше вчера еден Грк стоејќи веднаш до мојот пријател Турчин кој го доведе во непријатна ситуација кога затресувајќи го му рече: „Сакаш да им кажам што рече?“

⁴² Гудачки инструмент со една жица.

⁴³ Делот на Цариград каде што се наоѓале амбасадите и странските резиденции.

Гркот избега без збор. Но јасно е дека една половина на Империјата од дното на душата ја мрази другата половина. Тешко е да се управува со космополитски град и тешко е да се создаде заедничко чувство спрема ист идеал, а сега веќе не знам ни дали меѓу Турците останал некој силен идеал кој би бил противтежа на сета омраза што ја акумулирале тие спрема самите себеси, во сопствената земја.

Georges Rémond "Impressions de Constantinople",
L'illustration, 3636, 2 ноември 1912, стр. 320.

Б. Во март 1913

Карневал и оган
Каков чуден град! И какви контрасти нуди!
Карневалот е при својот врв, неделно има по пет бала, а луѓето во маски забрзано по-

минуваат по големата улица на Пера, разминувајќи се со ранетите и болните што ги враќаат од боиштата на Чаталџа и Галиполе, мажи со премрзнати нозе, одумрени раце и никој не обрнува внимание. (...) А освен лицата на патриотите загрижени поради несигурноста на мигот, обземени со тага и страв поради гласовите дека новите мировни преговори ќе ја донесат загубата на Адријанопол и освен изразот во очите на ранетиот што на коњскиот грб минува сред јавната незаинтересираност и кого пријателот го носи во болница, речиси ништо друго не го открива овој куп на порази, трагични краеве и човечки краеве, што го притиснале градот. Накратко, тоа никој не го забележува.

Georges Rémond "A Constantinople",
L'illustration, 3655, 15 март 1913, стр. 237.

► сл. 38 Распределба на помош за семејствата на војниците, мобилизирани во Романско-бугарската војна, 1913

Gazeta Ilustrata, II, бр. 31, 13 јули 1913, стр. 9.

III-26. Ситуацијата во Скадар за време на неговата опсада, опишана од еден италијански новинар

13 ноември 1912

Ова утро повторно се покачи цената на лебот. Сега килограм чини три албански пјастри, што е околу шеесет центи. Кој не може да го купи, зема некоја работа за која добива купони кои може да ги користи кај пекарот. Причината за порастот на цената на лебот не е само недостигот од брашно. Во магацините има неколку илјади вреќи: велат седум или осум илјади. Недостигаат средства за печење на лебот: нема ниту дрва ниту јаглен. По селата собираа дрва колку што можат, но веќе ни тоа не е можно. (...)

21 ноември 1912

Денес е единствениот ден на Бајрам. Требаше да бидат четири, но ги сведоа на само еден, со оглед на околностите. Гувернерот нареди сите продавници да се затворат, дури и оние на христијаните. Топот испука петпати по дваесет и еден плотун. Валијата одржа прием за благородниците, а утрото пред Конакот (Градската куќа) накратко свиреше и воена музика. Затворањето на продавниците немаше никаков ефект: церемониите беа студени и барутот залудно се потроши. Муслиманското население не успеа, ни тој еден ден што остана за славење, да го одбележи свечено како што налагаат нивната вера и строга традиција. Немаше ништо и сè беше невидливо, како, впрочем, и секој друг ден под опсада. (...)

И да успееш да купиш леб, тоа не значи дека ќе имаш леб. Оние што биле истуркани или се правеле дека биле истуркани, им бараа леб на оние што зеле. Во тепачките што настанувале од тоа, посиленот земаше сè. За време на таквите епизоди на насилство, понекогаш ќе се случеше да интервенираат ретките жандармски патроли: но тие само ќе ја запреа тепачката, не можеа да го решат спорот кој навистина беше тешко да се реши.

Крај пекарницата близу новиот Конак, една гос-

поѓа храбро се избори за векна леб и држејќи ја во рацете тргна да си оди. Одненадеж крај неа се најде едно момче, ѝ го грабна скапоцениот плен и избега. Пред да замине ѝ фрли пари на земја. Кутрата се стаписа со празните раце, гледајќи неподвижно во момчето што избега и додека луѓето околу неа се смееја на случката, таа заплака. Вечерва ништо нема да однесе дома. Клекна да ги собере фрлените пари од калта. Но тие сега не вредеа ништо.

Berri, стр. 9, 35, 38-39.

Кџино Бери бил млад италијански новинар и воен дописник кој влегол во Скадар пред последната опсада и останал таму цели шест месеци сè додека траела опсадата. Во книгата настаните се дадени хронолошки, според дневникот што го водел Бери за време на Војната.

► сл. 39 Во Цетиње - жени, деца и ранети војници

L'illustration t. CXL, (1 јули-31 декември 1912), стр. 293.

III-27. „Српската жена“

„Српската жена“

Таа ги надминува сите досега најславни жени од сите народи во светот.

Таткото, мажот, братот и синот си ги испрати на бојното поле со цвеќе и одушевување. На сите им велеше дека татковината е поважна од животот. Својата мајчинска љубов таа и ја потчини на големата љубов спрема татковината. Сфати дека само среќната Србинка може да биде среќна мајка. Убедена е дека татковината е најважна од сè. Ги обработуваше нивите и ја средуваше жетвата. Копаше, ораше, сееше, жнееше, вршеше, ги извршуваше сите тешки работи за да ги нахрани децата, за да им испрати понадица на борците, за да има да направи колач за слава и за да може да ѝ даде на државата данок. Сето тоа го правеше истрајно.

Плетеше чорапи и шиеше облека, па од сè срце им ги праќаше на борците надалеку.

Грижливо ги негуваше ранетите, и своите и на непријателот.

Чесно си го чуваше својот женски образ.

Оние што можеа да земат пушка и да појдат, а не појдоа, ги нарекуваше шкарт и најревносно ги презираше.

Секоја чест, српска жено! Славна си! Ги надмина сите досега најславни жени од сите народи во светот.

Србине, твојата жена е твојата сила. Таа е столбот на семејството и столбот на твојата држава.

Мои ќерки, мили и златни, законите на земјата се многу неправични спрема вас.

Во овие војни, во овие големи и историски денови, вие со вашето беспрекорно однесување докажавте дека нашите законодавци и државници не ја познавале вашата голема душа.

Мажите и државата треба сега да покажат и да докажат дека се достоини на вас. Во тоа лежи нивниот голем интерес, и морален и материјален.

Чичко Мирослав.

Балкански рат у слици и речи, Бр.27, 11 (25) август 1913.

Каква е целта на пишувањето ваков текст? Споредете ги квалитетите на женските херојски личности со оние на машките херои (прочитајте го текстот II-2).

III-28. Една Гркинка од повисоката класа ја нуди својата помош како болничарка и ги забележува своите доживувања

Ох, првиот ден беше многу тешко да се привикнам на околината. Сликата на бедата таму беше најжива. Сите пациенти што дојдоа беа од подолните класи, нечисти и парталави, а миризбата што ја ширеа беше толку непријатна што ми се лошеше.

(...)

По две до три запирања, стасавме во Лариса. Моравме некаде да преноќиме, но немаше каде. Во станицата набрзина подготвија една мала соба за принцезата. Другите моравме да спиеме во кочиите. Решив да земам такси и да ги посетам болниците. Состојбата беше ужасна. Сите болници беа импровизирани, без доволно кревети, болничарки - ништо. Се слушаа само офкања, воздишки и повици. Никој не одговараше на повиците на беспомошните пациенти. Само еден болничар дремливо правеше обиколка, не можејќи да стори ништо друго освен да згазне на некои од оние што лежеа на земја. Некои од нив беа мошне сериозно ранети. Ние цела ноќ помагавме колку што можевме и кога се раздени се вративме во станицата.

Trichas, стр. 32, 35.

Извадоци од дневникот што го водела Аспасија Мавромихали-Рали во 1912 година, ќерка и подоцна сопруга на грчки премиери. Веднаш по мобилизацијата ја понудила својата помош како болничарка за ранетите на фронтот. По кус тренинг, и се придружила на принцезата Елени на првото патување на болничкиот воз и притоа ги запишала случувањата.

? Каква улога можела да преземе жената за време на војна? Како се чувствувале жените од погорните класи кога се соочувале со реалноста на војната? Споредете го тоа со текстот III-24, особено со пасусот „Во 'Народна одбрана'... ордениите“.

► **сл. 40 Србинки вежбаат пукање со пушки, 1912**

Vojska na Balkanu, Љубљана 1912.

► **сл. 41 Болничарка со воени пациенти, околу 1913**

Историскиот архив на музејот Бенаки, Атина, во Fotopoulos, стр. 266.

► **сл. 42 Турчинки ја нудат својата помош како болничарки во Цариград**

L'illustration t. CXL, (1 јули-31 декември 1912), стр. 372.

К Текстот под сликата: Турчинките од Црвената полумесечина во болницата Гулхане. (...) Оваа фотографија сведочи дека Турчинките од повисокото општество, сопруги, вереници и загрижени мајки, решиле, наспроти муслиманската традиција, да работат во болниците (...)

III-29. Инцидент меѓу бугарските граѓани и романските војници во една бугарска меана, според кажувањето на еден романски офицер

Во Уранија, на сидот во една меана, најдов карта на Бугарија што ме заинтересира. Сакав да ја купам. Не чинеше повеќе од еден лев, но јас понудив два. Тој не сакаше да ми ја продаде. Понудив пет. Тој пак не сакаше да ми ја продаде. Решив да ја украдам. Ме видоа и тогаш четворица Бугари се собраа пред картата, подготвени да се тепаат со мене ако ја допрам. Меаната беше полна со вооружени романски војници, а тие беа невооружени. А сепак беа готови да се тепаат! Дрскоста им беше безмалку херојска, но сепак, беше само дрскост...

Gane, стр. 90.

? Што мислите, зошто картата во меаната им била толку значајна на Бугарите? Што покажувала картата, според ваше мислење? Каков е ставот на авторот? Како ќе реагиравте вие да бевте на негово место?

III-30. Турците и Евреите во Белград за време на Првата балканска војна

„Пред турската џамија“

Убав есенски ден е и луѓето излегле да се шетаат по сивиштата на Кале Мегдан и на Топчидер. Кале Мегдан е полн со луѓе, но сè се само жени, па некако ти е непријатно да се најдеш меѓу толку жени кои само што ги испратиле мажите и синовите во војна.

Некако се најдов во една калдрмисана уличка пред турската џамија. Голема, едноставна и стара, џамијата наликува на голем камин или на голема печка, стои мирно сред градот чијшто народ се кренал да се бори против угнетувачите на неговите браќа, кои Турчинот ќе ги коле во името на пророкот чијашто полумесечина блеска на врвот на минарето на џамијата.

Раскажуваат како секој петок навечер, кога стариот муезин се појавувал на минарето да го довикува Алах, пред џамијата се собирале деца и фрлале со камења по турскиот храм.

Откако напнатоста меѓу Турција и Србија го постигна врвот, стариот муезин веќе не се појавува на минарето и името Алахово веќе не се слуша над ниските белградски куќи.

Зарем големиот пророк се посрамил од срамните дела на своите деца во стара Србија и Македонија?

Долго стојам пред остатоците на силата која толку векови нè задушуваше нас и нашите браќа и некако ми е непријатно кога помислувам на стариот муезин што се крие зад сидовите како пиле пред бура.

Мојсеевци

Недалеку од турската џамија здогледав еврејска синагога. Ми текнува дека деновиве белградските мојсеевци собрале голема сума пари за помош на семејствата чии бранители се заминати во војна. Истото се

случува и во покраината. Би се нашле ли и кај нас Еврејчиња кои во вакви пресудни мигови би го сториле истото? Мислам дека би...

Hrvatski pokret, 9-31 октомври, 1912.

Какво било однесувањето на двете малцинства во Белград? Обидете се да ги објасните причините за нивното однесување.

III-31. Деца си играат војна во Белград

Белград, 16 октомври

Белградските немирковци веќе имаат заиграно игри кои ја претставуваат Српско-турската војна. Тие досега слушале само општи разговори за српско-турската војна, па не знаат како да си ја претстават. Но за четниците што овде ги викаат комити толку многу се зборува што децата за нив имаат добиено мошне реална слика. Нивниот авантуристички живот полн со јунаштини во борбите со Турците најмногу ја разгорува чаршиската фантазија, живо делувајќи и на децата.

Малите борци најмногу се собираат на зелениот плоштад меѓу улицата „Кнез Михајло“ и уличката на која се наоѓа крчмата „Кај златното буренце“, поранешно и сегашно собиралиште на белградските боеми и уметници.

Плоштадот мора да е Косово Поле, зашто е преполн дечиња што извикуваат: „Да живее Иса Болетинац! Удри по Турчинот!“ „Турци“, се разбира, имаше многу помалку. Тие се беа скриле зад аголот на „Златното буренце“, веројатно не затоа што се плашеа од „Србите“, туку затоа што мораа да бидат „Турци“.

Hrvatski pokret, 9-31 октомври, 1912.

► сл. 43 Деца си играат војна во Врање, Србија

L'illustration t. CXL, (1 јули-31 декември 1912), стр. 346.

Како влијаела војната врз детските игри?

Зошто во текстот III-31 само мал број од децата играле улога на „Турци“? Помислете на некои слични игри од вашето детство. Дали и денес постојат детски игри на војна? Кои се „непријателите“?

► сл. 44 Деца како болничарки и болничари во Подгорица

L'illustration t. CXL, (1 јули-31 декември 1912), стр. 346.

► **сл. 45 Српскиот женски комитет на Црвениот крст во Њујорк, организиран со цел собирање помош за ранетите**

Балкански рат у слици и речи, бр.35, 20 октомври (13 ноември) 1913.

III-32. Акции за собирање пари за „јужно-словенските браќа“ во Хрватска

ЗАГРЕБ ЗА ЦРВЕНИОТ КРСТ НА БАЛКАНСКИТЕ НАЦИИ

На денешната сесија на Градскиот совет во 4 часот попладне ќе биде даден предлог Загреб, престолнината на Хрватското Кралство, да оддели од своите фондови сума од 20 000 К (дваесет илјади круни) за Црвениот крст на балканските нации.

Предлогот, се разбира, ќе биде прифатен. Тоа е досега најголемата сума што е одделена од некој градски совет. Загреб ќе дадеше и повеќе да беше стопанството во подобра положба.

Коло⁴⁴ „Во четвртокот, на пробата на нашето хрватско пејачко друштво ‘Коло’, потпретседателот г-н Прилепиќ им соопшти на присутните членови дека наскоро ќе биде дозволено да се собираат прилози за Црвениот крст на балканските народи и дека тогаш и ‘Коло’ ќе треба да го даде својот придонес.

Таа вест беше пречекана со огромно одушевување. Одекнаа бурен аплауз и извици.

Потоа беше договорено во четврток, на 7 ноември, да се одржи концерт, чијшто приход ќе биде наменет за Црвениот крст.“

Hrvatski pokret, 4 ноември 1912.

🔑 Изразувајќи поддршка за јужнословенските земји и нации, луѓето од Хрватска и Словенија преземале голем број акции за собирање пари. Вестите за тие акции биле редовно објавувани на насловните страници на весниците. Се чини дека немало место на словенските територии на Австро-Унгарија каде што не се собирала помош за „јужнословенските браќа“.

❓ Кои биле причините за доброволните прилози во Загреб? Зошто авторите на веста се толку сигурни дека градските татковци ќе ја поддржат донацијата? Дали учеството во таквите дејности претставувало прашање на социјален престиж?

► **сл. 46 Кипарски доброволец во Балканските војни**

Katia Hadjidemetriou, стр. 331.

⁴⁴ Коло = оро. Колото било особено популаризирано во времето на националното будење.

III-33. Доброволци и помош во пари од Кипар⁴⁵

Ноќта стаса телеграма од Ројтерс со веста за целосен пораз на Бугарите. Веста проструи наоколу како молња. Првите групи луѓе почнаа со извици да слегуваат од кафеаните на Јамуда кон градот. Здружението, како и многу приватни куќи, беа украсени со знамиња. Знамињата на Србија и на Црна Гора се виореа над „Единство“ заедно со грчкото знаме. Одненадеж и како од никаде, се создадоа огромни заеднички демонстрации. Оркестарот на филхармонијата, чии седуммина студенти веќе се бореа на фронтот, на чело со маестро Калигери ги предводеше народните маси свирејќи воени песни. Оркестарот сврти во улицата Џорџ Први и пред здружението ја отсвири химната. Челото на демонстрациите беше кај „Атенеонот“, а масите се протегаа сè до улицата „Константинос Палаеологос“. Да живее Константин XII⁴⁶! Да живеат **Вулгароктоноу**⁴⁷! Да живее **Еносис**!

Две илјади луѓе ја придружуваа музиката пеејќи ја химната. Огромното знаме што се виореше над демонстрациите, беше поздравувано со неизмерно одушевување. Луѓето ги фрлаа шапките високо во воздух и многумина го бакнуваа светиот симбол на татковината.

Демонстрациите, кои веќе беа осветлени и со огномет, се движееа по улицата Џорџ Први, и преку улиците Васил Евагрос, Св. Андреас и Критис се враќаа кон здружението. На полноќ демонстрациите престанаа. Но разни групи продолжија да демонстрираат и по полноќ, исполнувајќи ги улиците и пеејќи национални песни.

Наредниот ден, сред многу народ се одржа свеченост во Св. Напа, каде што говореше владиката од Китион, поттикнувајќи нови емоции и возбудување. (...)

Во неделата градот повторно започна да собира прилози за да ги зајакне средствата за потребите на нацијата. Стотици млади луѓе во градот и околината се подготвени да заминат. Лимасол, чувајќи

ја во сеќавањето својата славна традиција, колку што е тоа можно ќе им го олесни заминувањето на благородните деца. Градот се гордее затоа што секогаш кога е тоа потребно, со славни дела докажува дека знае мошне добро како да им служи на големите идеали на својот народ.

Весникот Αλήθεια (Вистина), 5 јули 1913, во Ραρρολυγίου, стр. 73.

На Берлинскиот конгрес (1878) управувањето со Кипар ѝ е дадено на Британија. Островот останува под османлиска сувереност сè до 1914 година. Откако Османлиската Империја во Првата светска војна ќе влезе на страната на Централните сили, во согласност со Договорот од Лозана (1923), Турција ќе ја признае британската анексија на Кипар. Во 1925 година Кипар е прогласен за кралска колонија. Идејата за „еносис“ (обединување) со Грција, на Кипар ќе се појави во согласност со грчкиот иредентизам и Големата Идеја. Под британската власт се развило силно обединувачко движење.

Споредете ги текстовите III-32 и III-33: гледате ли некои сличности? Каков вид на солидарност е изразен? Кои биле очекувањата на Хрватите, односно на Кипраните?

III-34. Бугарски млекар во Цариград

Ние сме секогаш во состојба на војна со Бугарите. А целиот свет знае за злосторствата што овој брутален и зол народ ги има сторено против нас. Има ли село што тие не го опожариле или џамија што не ја урнале? Има ли жени и деца што не ги отепале и заробеници што не ги убиле? Иако така стојат работите, сè уште, има бугарски млекари кои работат во Истанбул, кои се осмелуваат да го носат калпакот⁴⁸, а не доживеале ни најмала непријатност од раката на Турците. И тоа е веќе доволно за да им

⁴⁵ Кипар испратил околу 1 500 доброволци во Балканските војни; П. Папаполивиу има собрано имиња на 776 доброволци.

⁴⁶ Грчкиот крал Константин бил нарекуван Константин XII за да се означи како наследник на последниот византиски цар Константин XI Палеолог.

⁴⁷ **Бугароубијци**: овде се прави алузија на византискиот цар Василиј Втори (976-1025) кој подоцна бил познат како „Бугароубиец“.

⁴⁸ Қрзнена капа налик на фес.

ја покаже на сиот западен свет величината на благородниот османлиски народ.

Со цел да ги сокријат сопствените сверства, Бугарите еднаш му имаат изјавено на европскиот печат дека ние сме сториле злосторства против нив.

Во стварноста е познато дека сето тоа се лаги. Никаде во Европа, која го претставува цивилизираниот свет, граѓаните на две држави кои се во војна не живеат во противничката земја. За време на Германско-француската војна⁴⁹ немаше Германци на француска почва, исто како што немаше ни Французи во Германија. И да имаше некого, народот ќе го раскинеш на парчиња.

Ако се спореди ситуацијата во Европа и тука, ќе се сфати дека османлиското млеко е поздраво од лошото млеко на бугарските млекари. Затоа ние се гордееме со нашето чувство за правда. А сакаме да видиме со што можат да се гордеат криминалците!

„Sütçülerimiz“ (Нашите млекари),

Колумна: Hasb-i Hal (Приватен/пријателски разговор), *Karagöz* 548, 23 август 1913, во Heinzelmann, стр. 246-247.

Караѓоз бил објавуван од 10 август 1908 до 1951 година двапати неделно. Името „Караѓоз“ доаѓа од комичниот и суров лик од традиционалниот османлиски театар на сенки. Во текот на својата долга историја, магазинот двапати го сменил издавачот. Основачот Али Фуад го издавал Караѓоз сè до својата смрт во 1919 година. Како негов наследник, сестра му Фатима го продала магазинот во 1935 година на Cumhuriyet Halk Partisi (Републиканската народна партија).

► сл. 47 Реклама за млеко во Грција

Атина во Балканските војни 1912-1913.

Превод: За време на неодамнешната Балканска војна храбрите грчки војници конзумираа големи количества на „ВЛАХАС“ млеко кое им даваше сила и здравје.

? Како го користи оваа реклама балканското воено искуство? Знаете ли за некоја денешна реклама која ги користи војниците? Кој би бил протагонистот во некоја слична реклама? Како си го објаснувате ова?

⁴⁹ Тука се мисли на Германско-француската војна од 1870-1871 година.

? Прашања и задачи за делот IIIг

1. Споредете ги текстовите и сликите кои се однесуваат на улогата на жените за време на војната. Идентификувајте ги стереотипите и реалните ситуации. Направете истражување во Четвртата читанка и споредете ги текстовите овде со улогата на жените во Втората светска војна: можете ли да видите некои разлики или сличности со Балканските војни?
2. Обидете се да ги најдете сите слики во оваа читанка во кои се прикажани деца. Опишете ги различните аспекти на влијанието на војната врз животите на децата.
3. Класификувајте ги текстовите на оние што говорат за времето (а) пред војната, (б) во војната и (в) по војната. Можете ли да ја опишете сликата на војната во сите три случаи?
4. Најдете документи за воените искуства од Првата светска војна (во Западна Европа) и обидете се да ги откриете сличностите.

ЧЕТВРТО ПОГЛАВЈЕ: Воените полиња и набљудувачите

Почетокот на Балканските војни предизвикува различни реакции и помешани чувства кај населението на Полуостровот. И двете завојувани страни имаат силни навивачи и еднакво толку силни противници. Паралелно со официјално прокламираната неутралност на Антантата и Централните сили во вооружениот судир постои и гласна поддршка за „браќата по вера и оружје“.

Со Балканските војни започнуваат и нова рунда политички и дипломатски дискусии за иднината на регионот. Повторно ќе почнат да се прават планови за создавање нови држави во европските области на Османлиската Империја. Додека политичките кругови се обидуваат да ја искористат новонастанатата ситуација за свои цели, обичните луѓе ќе ги снајдат несреќите на војната и нејасната перспектива за мир во кој победниците ќе ги наметнат своите услови без почитување на потребите на другите. Чувството на солидарност меѓу луѓето со различна припадност и особено меѓу словенските народи е доживеано како сериозна закана во владејачките кругови на соседните земји, кои не се вклучени во борбите, и тоа ќе остане така уште многу години по завршувањето на Војните.

Изворите дадени во ова поглавје се обидуваат да ги реконструираат ставовите на балканските народи под различни политички режими спрема Балканските војни. Тие варираат од целосна вклученост која подразбира дури и формирање доброволни одреди, до релативна незаинтересираност и духовит однос. Паралелно со овие природни реакции ќе се појават и противречните долгорочни политички планови.

IVa. Балканските покраини на Османлиската Империја

Во балканските покраини на Османлиската Империја, Балканските војни се пречекани со различни очекувања. Некои луѓе ѝ се приклучуваат на османлиската војска за да го уништат непријателот на Империјата и да го зачуваат нејзиниот интегритет, додека други се борат за својата сопствена нација-држава.

АЛБАНИЈА. Со оглед дека Албанија добила ограничена автономија пред избивањето на Балканските војни, односот спрема завојуваните страни не бил јасно издиференциран. Главна цел е да се обезбеди и, ако е можно, да се прошири автономијата на сите подрачја кои се сметаат за албанска територија. Тоа било можно да се постигне ако се застане на страната на победниците и ако се обезбеди поддршката на Големите сили. Османлискиот пораз во Првата балканска војна ќе ги натера Албанците да се откажат од својата традиционална автономистичка стратегија и директно да бараат целосна независност. Но спротивставените интереси на Големите сили ќе ѝ донесат на Албанија повеќегодишен несигурен опстанок сред дипломатски интриги и вооружени напади.

IV-1. Одлуки за ставот што треба да го имаат Албанците во случај на Балканска војна - Скопје, 14 октомври 1912

Огранокот на комитетот „Спас“ во Скопје и „Црното друштво“ одржаа итен состанок на тема:

Турција ќе започне војна. Како ќе ја спасиме Албанија?

Беа донесени следниве одлуки:

1. да се испрати проглас до Големите сили;
2. да се формира делегатска група која ќе го раскине договорот на скадарските Горјани со Црна Гора;
3. оваа делегација ќе биде овластена да ги обедини албанските региони за да ја спаси земјата од распад.

Во прогласот потпишан на 16 октомври 1912 година од „Црното друштво“ се вели: „Црното друштво“, претставник на албанскиот народ, има чест да ве извести дека албанскиот народ се бори не за воспоставување турска доминација на Балканот, туку за запоседнување на целата албанска територија. Затоа, без оглед на тоа како ќе заврши војната, Албанците никогаш нема да дозволат друга форма на администрација во четирите вилаети освен една единствена управа.“

Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, стр. 255-256.

К „Црното друштво за спас“ (1911-1912) е албанско револуционерно и националистичко друштво кое дејствувало во неколку градови, како: Валона, Гирокастра, Корча, Битола, Скопје и др. Главна цел им било обединувањето на вилаетите Скадар, Косово, Битола и Јанина во една автономна политичка единица, со албанска управа и посебен парламент. Друштвото имало радикални ставови и сметало дека целите можат да се остварат само со вооружено востание. Тоа одиграло важна улога во организирањето и координирањето на востанијата во 1911-1912 година во Албанија против османлиската власт. Исто така, одржувало тесни врски со албанските патриотски друштва во странство.

IV-2. Херберт Адамс Гибонс, млад студент по историја, кој патувал по Балканот работејќи за Црвениот крст за време на Балканските војни, пишува за албанската одбрана на Скадар

Скадар беше опседнат, но Црногорците кои одвај успеале да соберат триесет илјади луѓе, останаа ангажирани цела зима. Големата тврдина Тарабош, една висока планина што стражари над градот Скадар и долниот крај на езерото, беше премногу јака за нивните единици и за артилеријата. Величествениот и долготрен отпор во Скадар не го беа организирале и држеле Турци, туку Албанците кои се борат за нивниот национален живот.

Gibbons, стр. 274-275.

Зошто Албанците во почетокот на војната ја поддржувале Османлиската Империја? Дали тие се бореле за Султанот во Цариград или за нивната национална кауза? Кои биле плусовите и минусите на таквата политика?

► сл. 48 Пред заминување од Скадар: црногорска мајка и нејзиниот син пред гробот на неговиот татко, мај 1913

L'illustration, јануари-декември 1913, стр. 449.

Внимателно погледнете ја сликата. Дали мислите дека е фатена природна ситуација или било специјално позирано за пред фотографски апарат?

IV-3. Телеграма од претседателот на албанската привремена влада, испратена до министрите за надворешни работи на Црна Гора, Србија, Бугарија и Грција, 29 ноември 1912

Сакам да ги информирам Вашите екселенции за еден исклучителен настан во националниот живот на Албанците.

Претставниците од сите албански подрачја, од различни вери, собрани вчера во Националното собрание во градот Валона, објавија независност на Албанија и избраа привремена влада. Албанците се среќни што му се приклучуваат на семејството слободни нации на Источна Европа, немајќи никаква друга цел освен мирен соживот со сите соседи. Се надеваме дека оваа промена во националниот живот и привремената влада ќе бидат признаени од владите на Вашите кралски височества, дека сите непријателски дејства на вашите војски на нашата национална територија ќе запрат и дека сите албански територии што се сега окупирани од сојузничките војски ќе бидат повторно слободни.

Qeveria e Përkohëshme e Vlorës..., стр.42-43.

► сл. 49 Албанските бунтовници од Мирдита подготвени да одат во војна против турската војска, 1912 (пред Балканската војна)

Gjurmte te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres, стр. 127.

IV-4. Официјална порака од австроунгарскиот конзул до Министерството за надворешни работи на Австроунгарската монархија, Валона, 30 ноември 1912

За време на денешниот разговор во нашиот конзулат со Исмаил Кемал-бег⁵⁰, при што беа присутни и нашите италијански колеги, тој нè уверуваше дека е задоволен со десегашните административни операции. Неговиот авторитет во неокупираните делови на земјата е познат. Освен тоа, турската војска и генерали на тие територии остануваат целосно неутрални. (...)

Единиците на западната турска армија во огромен број се лоцирани во Лушње под команда на Мехмед-паша, во Келкира под Сеид-паша, во Берат под Хавид-паша, во Лесковик

⁵⁰ Исмаил Кемал-бег, (1844-1919) бил роден во Валона во богато феудално семејство. Основното образование го завршил во родниот град и потоа продолжил да се школува во гимназијата Зосимеа во Јанина. Во 1859 година со семејството заминал во Цариград каде што ја започнал својата кариера во османлиската војска и продолжил да придонесува за конечното стекнување на албанската независност. Активно учествувал во младотурското движење, но се спротивставил на нивната политика кога ја воспоставиле нивната авторитарна власт. И покрај младотурските залагања против неговата кандидатура, во декември 1908 година Исмаил Кемал бил избран за член на османлискиот парламент од Бератскиот санџак. По избивањето на Првата балканска војна, заедно со група други албански патриоти, организирал неколку средби со Албанците во дијаспората за да го продискутираат албанското прашање. Своите ставови за иднината на Албанија ги објавил во неколку написи и интервјуа во странските весници. Се вратил во Албанија на 19 ноември и по состанокот на претставниците на сите подрачја населени со Албанци, на 28 ноември 1912 година ја објавил независноста на Албанија од турска власт и станал првиот албански премиер. Во 1914 година неговата влада дала оставка и европските сили именувале еден европски принц за крал на Албанија. Исмаил Кемал умрел во 1919 година во Италија и е закопан во родната Валона.

под Али Риза-паша. Овие единици се целосно деморализирани, уморни и неопремени.

Ismail Qemal and Documents, стр. 246.

Каква била состојбата на албанската територија на крајот на Војната?

Зошто привремената влада барала добри односи со балканските сојузници?

Има ли противречност меѓу барањата на Албанците, Србите, Бугарите и Грците?

IV-5. Опасностите од поделбата на Албанија за европскиот мир - француско видување

Европските импликации на албанското прашање

На кој начин би можело разграничувањето на Албанија сега да биде закана за европскиот мир? Основите за таквото стравување се едноставни.

Австро-Унгарија, која не зеде учество во војната, нема реално право да интервенира во распределбата на европска Турција меѓу сојузниците, кои се повикуваат на правото

стекнато со освојувањата и огромните човечки и финансиски жртви што мораа да ги направат. Затоа, албанскиот проект презентирани од страна на Виенската влада има цел само да ги лиши Црногорците, Србите и Грците од главните резултати на нивните победи.

Големите сили веќе ѝ отстапија многу на Австро-Унгарија со тоа што ја одобрија автономијата на Албанија, иако е јасно дека ваква Албанија мора да се ограничи по големина, за да се помират аспирациите на Австрија со правата на победничките балкански сојузници.

Но ако Австрија во нејзините амбиции, помалку или повеќе, ја помагаат Германија и Италија, балканските сојузници природно ја имаат поддршката на силите на Тројната антанта, чија доктрина беше прогласена на 9 ноември 1912 година од британскиот премиер г-н Асквит. За време на градоначалничкиот банкет тој изјави: „Победникот не би требало да биде лишен од толку скапата победа.“ Околу албанското прашање, значи, во костец се фатени двете најважни политички групации во Европа.

André Chéradame, L'illustration, 3650, 8 февруари 1913, стр. 115.

МАКЕДОНИЈА. Ситуацијата во Македонија⁵¹ е многу посложена отколку во Албанија. Додека делови од населението бараат можност да се приспојат кон соседните нации-држави, идејата за автономија, како што е дадена во членот 23 на Берлинскиот договор во 1878 година, повторно е истакната од некои политички кругови во емиграцијата.

IV-6. Меморандум од група македонски интелектуалци кои живеат во Санкт Петербург, од 7 јуни 1913 година, адресиран „До владите и општественото мнение на сојузните балкански држави“

(...) Од името на природното право, од името на историјата, од името на практичната целесобразност ние ве молиме, браќа, да го примите на знаење следново:

1. Македонија е населена со еднородно словенско племе, кое има своја историја, свој начин на живеење, своја некогашна држав-

ност, свои идеали, па поради тоа и свое право на самоопределување.

2. Македонија треба да биде, во своите етнографски, географски и културно-историски граници, самостојна држава, со Влада која е одговорна пред народното собрание.

3. Македонската држава треба да биде одделна рамноправна единица на Балканскиот сојуз при општи царински граници.

4. Во црковен однос е неопходно во Македонија да се воспостави древната Охридска автокефална црква, која ќе се наоѓа во канонско единство со другите православни цркви:

⁵¹ Најразлично дефинирана: види ја Табелата 13.

грчката, руската, бугарската, српската, романската и сириско-арапската.

5. За подобро разработување на внатрешното устројство на македонската држава треба во најскоро време под покровителство на државите да се свика народно претставничко тело (национално уставотворно собрание) во градот Солун, избрано по пат на општо гласање.

Браќа сојузници - ослободители! Ние се надеваме дека нашите зборови ќе стигнат до вашите срца и разум и дека вие, по примерот на великодушна Русија, во интерес на вашата иднина, ќе помогнете веднаш да се создаде независна македонска држава и со тоа ќе ги зачувате меѓусебниот мир и слога. Колку побргу, толку подобро за сите нас. Таквото решение произлегува од оживотворувањето на големата словенско-елинска сојузничка идеја на Балканот, и ова од вас го бараат интересите на културата и правдата на целиот свет.

Потпишано од Димитар Д. Чуповски (најверојатно и автор), Георги А. Георгиев, Г. К. Константиновиќ, Наце Д. Димов, И. Г. Георгов.

Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ, стр. 566-568.

? Кои се главните политички идеи во овој документ?

Што мислите, зошто тие ја спомнуваат „великодушна Русија“?

Споредете го со текстовите II-4, II-5 и II-6: обидете се да разберете што значи „Балканска унија“ во секој од четирите случаи.

IV-7. Еден француски новинар ја преиспитува идејата за автономна Македонија, август 1912

Ќе ја примениме ли оваа прогресија и врз автономијата на Македонија? Идејата за Македонците напредуваше последниве години и има тенденција да ја замени уште поопасната идеја за распадот на Македонија и нејзината поделба меѓу различните балкански држави. Но грчевите кои непрекидно ја вознемируваат оваа покраина

се чини потекнуваат од бугарско движење, а не од македонско. Ако е тоа точно, ќе биде тешко да се организира македонска автономија без притоа значително да се фаворизира бугарската партија и без да се жртвуваат партиите на другите националности. Тоа бездруго ќе предизвика отпор дури и во срцето на Македонија. А на крајот, не треба да забораваме и дека Грците и Куцовласите (Романците) од Македонија, поради страв од хегемонија на словенските елементи, ја фаворизираат состојбата на статус кво. (...)

Во овој миг каква и да е Балканска војна би претставувала голема опасност за Европа. Европа треба да направи напори, со тие средства што ги има, по секоја цена да ја отстрани оваа опасност. Нема ништо друго полегитимно од тоа.

Albéric Cahuet, "La situation en Turquie et la proposition Berchtold", L'illustration, 3626, 24 август 1912, стр. 123.

► сл. 50 Грчки и српски дипломати и воени претставници на планината Кајмакчалан го дискутираат утврдувањето на границите за поделбата на Македонија.

? Прашања и задачи за делот IVa

Кои биле заедничките елементи во очекувањата на политичките кругови во Албанија и Македонија на крајот на Балканските војни? Имаат ли тие нешто заедничко со очекувањата на другите балкански нации и во кој поглед? Посочете ги разликите во овие очекувања и обидете се да го утврдите „најдоброто решение“.

IV.6. Балканските територии на Австро-Унгарија

Балканските покраини на Австро-Унгарија морале да ја следат официјалната неутралност прокламирана во Виена, но населението во нив, од низа други причини, било многу поангажирано отколку што биле владините министри во престолнината на Монархијата.

СЛОВЕНИЈА. Словенците покажале голем интерес за балканските војни, со очигледни симпатии спрема јужнословенските нации. Војната била претставена како војна на потчинетите нации против турската превласт, како културна и верска војна (на христијанството против исламот) и како војна за обединување на јужнословенските нации. Иако политиката на словенечките политички партии не била насочена кон наоѓање решенија за словенечкото национално прашање надвор од границите на Австро-Унгарија, тие го споделувале уверувањето дека ослободувањето на јужнословенските нации ќе ја зајакне позицијата на словенските нации во рамките на австроунгарската монархија.

IV-8. Книгата *Војна на Балканот 1912/13*, објавена во 1914 година, донесува пролабочена анализа на нациите вклучени во војната, на причините и последиците од војната

Пред војната - Причини за војна

...Србија сака на море

Очигледно е дека Србија не може да се развива соодветно со такви граници. Единствено ако Србија успее да ја добие Стара Србија, каде што по долината на Дрина до пристаништата Св. Иван, Љеш и Драч има најбрз излез на јадранскиот брег, ќе ги добие неопходните услови за нормален живот и економски развој. (...)

...Бугарија ќе ги ослободи Македонците

Штом нивните посреќни балкански браќа отидоа да се борат за ослободување од ужасното ропство, Македонците повторно се кренаа. Ги забораваја партиските спорови и братски се прегрнаа во борба за родната земја. Некои од нив ѝ се приклучија на бугарската војска како доброволци, други отидоа во планините. И едните и другите се бореа за слободата што толку долго ја посакуваа и за која веќе беше пролеано многу крв. Се кренаа за да се одмаздат за безбројните неправди и злодела,

да ги одмаздат своите татковци и мајки, свите жени и деца. Значи тие не се повлекоа во планините за да се кријат од Турците, туку беа заслепени од силниот блесок кој означил нов, слободен живот за родната земја. Сега за нив настапи тој голем ден. (...)

...Грција го бара Крит

Причината поради која Грците им се приклучија на балканските држави во војната против Турција беше островот Крит. (...)

Но Грција имаше и многу други причини за нападот. Како и Словените, и Грците страдаа под турската власт. Особено во Епир, Турците и Албанците постојано се колеа едни со други. Немаше мир ниту на островите. Непосредно пред војната беснееше безмилосен бунт на островот Самос.

Vojska na Balkanu, стр. 27, 42.

Кои се, според Словенците, главните причини за избивањето на Балканските војни?

Дали се тие запознаени со проблемите на Балканот?

Штом тие ги признаваат интересите на балканските нации-држави, зошто тогаш не ги признаваат интересите на Османлиската Империја?

IV-9. Словенечко видување на ситуацијата во Македонија

Спорот за Македонија

Словенците се несомнено пријатели на словенските нации на Балканот. Тие ги сакаат сите нив. Затоа им е жал што Србите и Бугарите се скараа. Словенците не заземаат страна и се однесуваат неутрално. Но тоа не значи дека тие се незаинтересирани посматрачи на спорот. Ние мошне добро знаеме дека тука не се работи само за судбината на поединечните етнички групи, туку и за судбината на Балканот, на сите јужни Словени и на Словените воопшто. На ниеден Словен не би му паднало на ум да потпалува оган во тој спор. Дури и Русите, како најстари браќа, избегнуваат директно да се замешаат во конфликтот како судии. (...)

„Руски збор“ (Рускоје Слово) експлицитно ги предупредува Србите - а имплицитно и Бугарите - во случај (на војна) да не сметаат ни на руската подршка, ни на симпатиите на Антантата... „Никако не смее да се дозволи нова Балканска војна. Големите сили имаат

неопходни средства да им стават крај на глупавите спорови и непромисленостите и на обете страни. Таква мерка е автономијата на Македонија - јасно е дека таа мерка би се презела само во краен случај, кога сите други мерки ќе се покажат неефикасни“.

Ставот на рускиот весник не е ништо ново за светот. Во помалите кругови на Балканот веќе со месеци е познато дека постои - помалку или повеќе значајна - партија која би сакала да создаде автономна Македонија. Тоа е партијата на сепаратистите. Тие дејствуваат тајно и се знае зошто. Но ако добијат поддршка од некоја силна страна, како руската, тоа може веднаш да им даде храброст, да им донесе нови следбеници и, неочекувано, иднината ќе им се насмее.

Slovenec, 122. 31 март 1913.

Автор на овој напис е Антон Безеншек, словенечки стенограф и преведувач кој живеел во Софија. *Словенец* бил католички дневен весник.

ХРВАТСКА, поблиску до сојузот на балкански нации, имала непосреден и конкретен поглед на Балканските војни. Паралелно со аналитичките материјали, некои Хрвати ги споделувале личните впечатоци на завојуваните страни во загребските весници. Во исто време, и двете позиции биле изложени на критика во карикатурите.

IV-10. Обзор (Хоризонт), загребски дневен весник, 10 октомври 1912

ВОЈНА НА БАЛКАНОТ

Балканските земји сигурно не влегоа во војната за да добијат ветувања за реформи во Турција, туку влегоа со надеж дека ќе добијат целосна автономија за христијанските покраини или барем дека територијално малку ќе се прошират. (...) Крајниот успех на балканските држави, секако, зависи од нивната воена подготвеност и од разбирањето и реализирањето на нивните заеднички интереси. Ако таквиот сојуз се базира врз цврсти основи, успехот е загарантиран. Тие ќе можат да им се против-

стават на сите надворешни напади како целина, како една нова власт.

Обзор (Хоризонт), објавуван од 1860 до 1941 година, бил еден од најшироко читаните дневни весници во Загреб. Во времето кога избиваат Балканските војни, уредник бил Славко Водварка.

Каков е, според горниот текст, односот на хрватското јавно мислење спрема Балканскиот сојуз и спрема Османлиската Империја?

► сл. 51 Хрватска карикатура, 1912

🔑 Превод:
 - „Мамо, мамо, војната е објавена!“
 - „Ќе ти покажам јас тебе што е вистинска војна!“

? Зошто некои Хрвати се толку одушевени со објавата на Балканската војна? Дали во горните извори се отсликува официјалната неутралност на Австро-Унгарија? Какви сличности и разлики гледате во односот на Хрватите и на Словенците?

Koprive, сатиричен магазин, 1912.

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА како нова покраина во Австро-Унгарија од 1908 година и како дел од Османлиската Империја со векови била во мошне специфична положба кога започнале Балканските војни. Покраинската влада морала да застапува неутралност, но населението не било толку резервирано.

IV-11. Покраинската хабсбуршка власт донесе специјални мерки во Босна и Херцеговина

Откако започнаа Балканските војни, шефот на државната влада (на Босна и Херцеговина) Оскар Поќорек стори многу нешта во Босна и Херцеговина во правец на подготовки за војна против Србија и Црна Гора. Тој лично ја посакува таа војна, исто како и заедничкиот австроунгарски министер за војна. Тие само чекаа добар изговор. На Поќорек му беа проширени воените функции и тој стана инспектор и главен командант на војската. Мобилизацијата на регрутите е веќе започната.

Поќорек го беше поготвил воведувањето на

таканаречените специјални мерки во Босна и Херцеговина уште пред Првата балканска војна, со цел да си го обезбеди грбот во случај на евентуална војна против Србија. Скадарската криза му беше добар повод да го воведо специјалниот статус во Босна и Херцеговина преку договор со заедничкиот министер за финансии Билински и заедничкиот министер за надворешни работи Бертолд. Императорот даде одобрување за таа акција на 1 мај и веќе на 3 мај 1913 година низ цела Босна и Херцеговина беа истакнати плакати со информација за специјалните мерки. Со специјалните мерки на некои граѓани им беа ограничени или укинати слободите: некои членови на босанскиот устав беа суспендирани и беа ограничени слободата

на движење и слободата на печатот. Тоа мошне негативно се одрази врз целото население на Босна и Херцеговина.

Madzar, Balkanski ratovi i iznimne mjere u Bosni i Hercegovini..., стр. 64-65.

Каков вид мерки вовела хабсбуршката власт во Босна и Херцеговина?

Дали тие биле поттикнати само со избивањето на Балканските војни или имале и други цели?

Зошто населението имало негативен став спрема државната политика?

IV-12. Ограничување на доброволното движење во Босна и Херцеговина

По испраќањето на 300 војници како доброволци во турската војска во октомври 1912 година, јавното одење во доброволци стана противзаконито. Тогаш, заедно со доброволците, до железничката станица маршира, под зеленото знаме, и група од илјада муслимански демонстранти. Заедничкото Министерство протестираше против таков вид отворена поддршка за едната завојувана страна. Веднаш беше пратена наредба до подрачните институции и веќе на 14 октомври беше забрането секако собирање на доброволци. Оттогаш доброволците ја минуваа границата само илегално.

Ekmečić, Uticaj balkanskih ratova, стр. 416.

Општи прашања за делот IVб

Зошто некои од народите во балканските покраини на Австро-Унгарија се обидуваат да учествуваат во Балканските војни, додека пак другите останале само заинтересирани?

До која мера меѓу нив постои чувство на заедничка припадност или заедничка лојалност спрема земјата во која живеат?

Можеме ли да го споредиме тоа со чувствата на народите што живееле во балканските покраини на Османлиската Империја или во балканските нации-држави?

Прашања и задачи за Четвртото поглавје:

Кои биле клучните фактори за формирањето на балканското јавно мислење во почетокот на Балканските војни?

Може ли Османлиската Империја или Австро-Унгарија да сметаат на лојалноста на сите свои граѓани?

IV-13. Српските доброволци во Босна и Херцеговина

Не беше лесно да се стане член на доброволните единици, особено на специјалните единици. Посебно строги беа критериумите за прием во единиците што ги водеа војводата Воислав Танкосиќ и Вук Поповиќ, но многу Срби сакаа токму во нивните единици. Во нив беа примани само високи мажи. Така, пред командното место на единиците на Танкосиќ можеа да се видат и тажни и среќни сцени. Среќни, се разбира, беа оние што беа примени во единиците, а тажни, па дури и расплакани беа оние кои од разни причини беа одбиени, главно, поради годините или поради физичката состојба. Во групата доброволци што ги одби војводата Танкосиќ имаше едно ниско црномурно момче. Тоа беше Гаврило Принцип.

Mičević, Srpski dobrovoljci u ratovima 1912-1918, стр. 15-16.

Зошто младите луѓе одат како доброволци во војна во која не учествува нивната држава?

Споредете го тоа со доброволното движење во Првата светска војна.

Знаете ли за некои случаи кога младите луѓе доброволно одат во војна од други мотиви, освен националноста (на пример, од Западна Европа во балканските земји)?

ПЕТТО ПОГЛАВЈЕ: По војната

Резултатите од секоја војна обично се проценуваат од гледна точка на победниците или на поразените. Тие политички резултати, обично, можат да се трасираат по новите граници на политичките карти и да се пресметаат преку бројките на територијалните и популациски добивки и загуби. Паралелно со овие формални резултати, војните предизвикуваат целосна промена во животот на секоја држава, на секое општество и на секое семејство за многу години. Уништувањата, болестите или повредите се само краткотрајни проблеми кои секоја држава и општество ќе ги пребродат за релативно краток период. Она што не може да се надмине за време на животот на цела една генерација е психолошката траума - „ужасите на војната“, како што обично ги нарекувале во тоа време. Во нив спаѓаат не само сеќавањата на најгрдите и нехумани епизоди, туку и страдањето поради загубените роднини, загубените родни градови или села, „загубената татковина“, според зборовите на стотиците илјадници бегалци. Трауматичните сеќавања се пренесуваат и на следната генерација и често се преточуваат во историски прикажувања кои имаат долготраен живот.

Последиците од Балканските војни не се никаков исклучок од таа тенденција. Болката и стравот останале до крајот, луѓето мигрирале оставајќи зад себе опожарени села, а на луѓето кои останувале во своите покраини, но кои сега се делови на други држави, им било тешко да се приспособат. Транзицијата во нација-држава не е само политичко прашање.

Последиците ќе станат уште позначајни поради избивањето на Првата светска војна, и тоа само една година по завршувањето на Балканските војни. Земјите кои се чувствуваат победнички во Балканските војни, им се приклучуваат на градителите на Балканската унија од Антантата, а оние што се чувствуваат понижени, им се приклучуваат на нивните антагонисти од Централните сили. Некои од нив, воопшто, немаат можност да избираат затоа што се окупирани од странски војски. Поради сево ова, многу современици и историчари ја сметаат Првата светска војна за „Трета балканска војна“.

Ова поглавје нема цел да ги документира во детали сите можни краткорочни и долгорочни последици од Балканските војни. Тоа само нуди избор на извори кои ќе им помогнат на учениците да ја разберат сложеноста на повоените последици и нивните далекосежни реперкусии.

Va. Политичките последици

Табела 15: Површина и бројност на населението во балканските држави пред и по Војната

	Површина во квадратни милји		Проценка на бројот на население	
	Пред војната	По војната	Пред војната	По војната
Албанија	—	11 317	—	850 000
Бугарија	33 647	43 310	4 337 516	4 467 006
Грција	25 014	41 933	2 666 000	4 363 000
Црна Гора	3 474	5 603	250 000	500 000
Романија	50 720	53 489	7 230 418	7 516 418
Србија	18 650	33 891	2 911 701	4 527 992
Европска Турција	65 350	10 882	6 130 200	1 891 000

Carnegie, стр. 418.

Карти 2 и 3: Територијалните модификации на Балканот.
 Договорот од Лондон и Договорот од Букурешт

Проучете ги картите и табелата и најдете ги територијалните модификации. Кој бил главниот резултат од Војните во споредба со ситуацијата пред нив? Споредете ги картите 1, 2 и 3: каков е односот меѓу првобитните аспирации и крајниот резултат?

V-1. *Finis Turquiae?* - Коментар на еден француски новинар, февруари 1913

Скршениот старец, со едната нога в гроб и со слуга за да му помага да оди, и свештеникот кој се моли, се поклонуваа до земја свртени кон Ориентот, меѓу европскиот мебел на претенциозно наместената дневна соба. Тие двајца улеми што наликуваат на личности од XV век, со отмени гестови уживаа во својот миризлив тутун на скалите од палатата. Но пред сè, материјалниот и моралниот декор на таа глетка, немилосрдноста на непријателскиот дел на Европа, предавството на другиот дел на кој тие сметаа за поддршка, незаинтересираноста на народот, политичката омраза - единствената која може да се види, крстосувачите на странските сили кои ја надгледуваат палатата и го надгледуваат градот: зарем не е сево ова собрано во само два збора? *Finis Turquiae?*

Georges Rémond, "Les angoisses et les convulsions de Constantinople", *L' Illustration*, 3649, 1 февруари 1913, стр. 79.

Сцената што е опишана во овој извадок се случила на 22 јануари, по состанокот на Големиот Диван, на кој министерот Камил-паша бил овластен да им го предаде Едрене на балканските сојузници. Наредниот ден, на 23 јануари, во Парламентот бил убиен министерот за војна Назим-паша и Младотурците со државен удар ја собориле османлиската влада.

V-2. Извадок од еден напис во бугарски весник, 26 јули 1913

МИРОВНИОТ ДОГОВОР Е ПОТПИШАН

Во Букурешт е потпишан мировниот договор, но на Балканот нема да има никаков мир. Не може да има мир онаму каде што има насилство. Мировниот договор потпишан во Букурешт е одобрение за најбрутално насилство. Бугарија никогаш нема да се помири со него. Исечена, со смалени граници, ограбена, задушена, силувана, ќе почне внатре во границите да работи на тоа да ги зајакне десетпати своите економски, културни и физички сили, за да може што побргу да си го врати она што ѝ припаѓа според националното и историското право.

Народна Воля⁵², бр. 58, 26 јули 1913, во Кишкилова, *Балканските војни*.

Обидете се да ги објасните реакциите во Бугарија. Дали се согласувате со изјавата „на Балканот нема да има никаков мир“?

V-3. Од говорот на Јован Скерлиќ, писател и народен пратеник во Народното собрание на Србија, 18 октомври 1913

(...)

Кога ќе се рече „резултат“ треба претходно да се продискутираат неколку прашања. Прво, треба да се реши: дали е сето тоа дефинитивен резултат, дали Србија, со Букурешкиот договор и со состојбата во која се наоѓа денес, со системот на алијанси што во овој миг владее на Балканскиот Полуостров, дали Србија денес има добиено апсолутно сè што можеше

⁵² Весник, орган на опозициската Радикално-демократска партија.

да добие, дали е нејзината положба подобра и посигурна отколку што беше порано. По неодамнешниот арнаутски упад и по бруталниот ултиматум на Австрија да излегуваме од Албанија, можеме да се посомневаме во севкупноста на тие резултати. Дури и да претпоставиме дека резултатите се идеално добри, пак ќе треба да ги продискутираме. Не е доволно само да се укаже на проширената територија, треба да се види како се дошло до тие успе-

си, треба да се процени дали можело до нив да се дојде со помалку жртви и треба да се утврди кому треба да му се заблагодариме за сите тие успеси.

Скерлић, *Фелџтони, скице и говори*, стр.343, 347, 354.

Обидете се да го идентификувате расположението во овој извадок.

► сл. 52 Ослободувањето на поробена Грција

Популарна алегориска слика чија главна личност е премиерот Елефтериос Венизелос, но која им е посветена на сите оние што придонесле за ослободувањето на поробените грчки области.

Композицијата е составена од историски симболи, алегорични личности и форми кои асоцираат на Големата идеја, сè познати мотиви од други популарни слики на Балканските војни. Сликата е објавена пред Грчко-бугарската војна.

Превод: Премиерот Елефтериос Венизелос со победничкиот Принц-престолонаследник кој ја води нашата храбра војска, ги крши прангите и им ја враќа слободата на нашите заробени сестри.

Идентификувајте ги симболите и нивното значење.

Можете ли да најдете показатели кои ја откриваат Големата идеја? Продискутирајте ги „историските права“ на Грција да го има Цариград во своите граници.

Литографија во боја на тврд картон, 55x41 см / 64x45 см / од колекцијата ИЕЕЕ, бр. 4951/14 во *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913...*, стр.203.

► сл. 53 Букурешката мировна конференција - романска карикатура

Fumica, IX, бр. 48, 1 август 1913, стр. 12.

🔑 Превод: Букурешката мировна конференција (фотографии)
За време на состанокот
Состанокот завршува

V-4. Последиците од Балканските војни за Романија, според романскиот историчар Константин Киритеску

Мировните преговори што ги водеше Мајореску со забележителен авторитет, доведоа до заклучувањето на Букурешкиот мировен договор од 1913 година со кој, според зборовите на бугарскиот воен делегат, генерал Фичев, неговата земја мораше да ја плати

сметката за својата алчност и политичка кратковидост. Што се однесува до нашата земја, на крајот на овие настани таа излезе со својата целосна територија, што ја обезбеди границата на Јужна Добруџа, со значително зајакнат европски престиж, но и со безмилосен непријател чија омраза потекнува од зависта и од огромната разочараност и долготрајна понижаност.

Kiritescu, Istoria razboiului..., стр. 96.

Кој е, според текстот, „безмилосниот непријател“ на Романија?

► сл. 54 Знамињата на Големите сили над тврдината Скадар, мај 1913

► сл. 55 Српската војска во Битола

Marzanović, War Album.

V-5. Сеќавањата на Мартулков за првите контакти на српската војска и граѓаните на неговиот роден град Велес во есента 1912

Уште во почетокот балканските сојузници - „ослободители“ забележаа големи победи над Турција. При окупирањето на нашиот град Велес од српската армија, ние, велешаните, ги пречекавме „ослободителите“ многу свечено. Не може да не се признае фактот дека во првите денови од војната, голем дел од населението - со мали исклучоци - беше во делириум од радост. Та дојде крајот на повеќе од петвековното турско ропство! Нас нè исполнуваше надежта дека ќе настапат поволни услови за подобар живот, кога ќе може

да се гради, да му се стави крај на тешкото минато и да бидат заштитени интересите на македонскиот народ.

Но, за жал, уште од првите денови се виде кој ветер дува меѓу сојузниците - „ослободители“ и какви изненадувања може да се очекуваат во блиската иднина ...

Нашите „ослободители“ не ги криеја своите великосрпски аспирации. Кога почнуваа да зборуваат со некој граѓанин што ќе го сретнат, првото прашање им беше: „Шта си?“ Ако добиеја одговор дека прашаниот не е Србин, продолжуваа: „До сада је било тако, али тако неће да буде убудуће. Бугари су многу радили код вас, да вас начине Бугарима. Али сада ќе те постати добри Срби... Треба да знате: онамо где је ступила српска нога, ту ќе српско да буде“.

Мартулков, *Моето учество...*, стр. 243-244.

Обидете се да ги објасните причините за промената во односот на луѓето спрема „ослободителите“ на Македонија.

Дали мислите дека укажаната промена се однесува еднакво на секого во Македонија?

Кои фрази можат да се поврзат со конкурентските национални идеи во Македонија?

Коментирајте ја последната реченица. Дајте сугестија за начините на кои нечие национално самоидентификување може да се промени.

► сл. 56 Промени на имињата: од Ускџуп во Скопје

Направете некое истражување за вашиот регион и обидете се да ги разберете различните имиња што ги имале вашиот град и соседните градови: а) за време на османлиската ера и б) по воспоставувањето на нација-државата. Што мислите, зошто имињата се промениле (ако се промениле)?

L'illustration, т. CXL (1 јули - 31 декември 1912), стр. 373.

V-6. Српскиот крал Петар им ветува еднакви права на сите народи со различно етничко потекло кои живеат на териториите присоедени кон Србија

Од прогласот на српскиот крал Петар

До мојот драг народ од ослободените и присоедените подрачја Со мојов денешен проглас, врз основа на склучените меѓународни договори, вашите земји се присоединети кон Кралството Србија... Сета моја грижа ќе биде насочена кон тоа сите вие, без разлика на верата и потеклото, да бидете во секој поглед задоволни, просветени и загарантирани со правда и безбедност кои ќе ви ги гарантира владеењето на слободна Србија. Сите ќе бидете еднакви пред законите и власта. Сечија вера, имот и личност ќе се почитуваат како свети. Мојата влада ќе работи непрестајно на просветното, стопанското и секое друго поле на нашиот напредок.

А вие треба со сета сила да се фрлите на работа, да ги отфрлите досегашните заблуди, раздори и неслоги, и сложено во братска преградка да ги избришеме од лицето на нашите убави татковини сите траги на долгото ропство.

Петар (потпис)

25 август 1913, во Рибарска Бања

(следуваат потписите на членовите на српската влада)

Балкански рат у слици и речи 29, 31 август (13 септември) 1913.

Споредете го овој текст со претходниот и кажете дали наоѓате некакви разлики.

V-7. Напис во еден романски весник за реакциите на народот во новоприсоедената Јужна Добруца како резултат од Втората балканска војна

Од Квадрилатерот

Летото 1913 година во едно село во Квадрилатерот, на група Романци меѓу кои имаше и војници, им беше дадено засолниште од едно

богато бугарско семејство. „Отсега натаму вие ќе бидете романски војници“, им рековме, а на најмладиот му рековме дека ќе служи во романската војска. Кога го чу тоа, младичот како да го удри гром. Тие мислеа дека Романија ќе го окупира Квадрилатерот само привремено и дека војската ќе се повлече штом ќе биде склучен мирот. Но кога им објаснивме дека оваа територија засекогаш ќе ѝ припаѓа на Романија, можевме да видиме жалење на нивните лица. И жените прашаа за објаснување, а злиот поглед во нивните очи покажуваше дека и тие ја сфатија вистината.

(...)

Бугарите со тага во очите гледаа како нивната територија минува во рацете на Романија, но многу Татари и Турци тоа го пречекаа со радост. Колку што беа грди и непријателски погледите во очите на Бугарите, толку пријателски беа погледите во очите на муслиманите и на Турците.

Universul, XXXI, бр. 213, 5/18 август 1913, стр. 1.

Обидете се да ја објасните разликата меѓу реакциите на Бугарите и реакциите на Татариите и Турците во Квадрилатерот. Како се промениле животите на луѓето откако териториите преминале од една земја на друга?

V-8. Бугарските национални интереси

ИЗЈАВА НА ВРХОВНИОТ ПАРТИСКИ СОВЕТ ЗА НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА НА НАРОДНАТА ПАРТИЈА НА БУГАРИЈА

Софија, 4 јануари 1915.

(...) Пправејќи студена и трезна проценка на интересите на Бугарија, гледаме дека единствениот начин на кој би можело задоволително да се решат виталните проблеми на земјата, е со помошта на силите на Тројната антанта. Прво, со секој изминат ден стануваат сè помали шансите на Австро-германската алијанса да постигне победа. По неоправданата и неморална инвазија

на неутрална Белгија, агресивниот германски империјализам се најде соочен не само со реалната опозиција на своите непријатели, туку и со совеста на цивилизираното човештво. Неочекуваното непријателство се покажа доволно силно да ја осуди Австро-германската алијанса и да ја доведе во состојба на целосна изолација. Веќе е морално невозможно за неутралните нации да интервенираат во корист на Германија и Австро-Унгарија. Всушност, се случи токму спротивното: меѓу масите доби на популарност и сè почесто се спомнува интервенцијата против Австро-германската алијанса.

Најважниот интерес на Бугарија е да обезбеди што е можно пошироко национално обединување на териториите. Тоа може да се случи само со враќање на соседните земји кои ни беа одземени со договорите во Букурешт и Истанбул. Понатаму, само Тројната антанта е во положба која ѝ овозможува да го наложи враќањето на териториите. Тоа е од причини што некои подрачја во земјите во чие име тоа ќе се случи, се нејзини непријатели, додека други подрачја се нејзини сојузници (бидејќи се надеваат дека Тројната антанта ќе ги задоволи нивните национални интереси).

Друга значајна цел кон која ќе работи Бугарија, откако ќе заврши сегашнава европска криза, е целта да биде во можност да живее во мир со нејзините соседни земји и преку тој мир таа посакува да може целосно да му се посвети на

културниот и на стопанскиот развој на Бугарија. Со други зборови, во рамките на основите на бугарската политика мора да постои елемент на согласување со соседните земји. Тоа ќе претставува чекор поблиску до целосната солидарност и здружување на заемните културни, стопански и политички интереси на различните земји. Сето тоа може да се постигне единствено преку мирното разрешување на бугарските барања со посредство на Тројната антанта.

Третиот важен интерес на Бугарија е одржувањето на балканската независност. Тој интерес е во согласност со целите и политичките интереси на земјите-членки на Тројната антанта. Овие земји сакаат на Балканот да се утврдат слободни и силни нации кои ќе можат да дејствуваат како бариера против аспирациите на експанзионистичкиот германски империјализам на Исток. Тие јасно ја изразија оваа надеж преку нивниот однос спрема Првата балканска алијанса. (...)

Со оглед на гореспоменатите причини, Народната партија, верна на своите постојни политички идеи, стои на цврсто убедување дека решението на нашите национални проблеми може да се постигне преку развивање на искрено разбирање меѓу Бугарија, земјата-ослободителка Русија и руските сојузници Англија и Франција.

Мир, 4451, 1 јануари 1915 во В. Георгиев и Ст. Трифонов, стр. 258-259.

В6. Општествено-економските резултати

Табела 16: Жртви (загуби) во Балканските војни

Земја	Население (во илјади)	Максимална сила на војските (во илјади)	Загинати и починати (во илјади)	Коефициент на жртви според населението (во %)	Коефициент на жртви според вооружените сили (во %)
1. Бугарија	4 430	607	30	0,68	4,9
2. Србија	2 910	175	5	0,17	2,8
3. Грција	2 630	90	4,75	0,18	5,2
4. Црна Гора	247	30	2	0,80	6,6
Вкупно (за коефициентите - %)	10 217	902	41,75	0,46	4,9
5. Турција	23 000	400	50	0,22	12,5

Georgiev, G. Human resources of the countries which took part in the Balkan War 1912-1913, A Collection of Military History, 1983, том 1.

► сл. 57 Апотеоза на Балканската војна - романска карикатура

Furnica, IX, бр. 49, 8 август
 1913, стр. 1.

Превод на текстот на карикатурата
 Апотеоза на смртта на Балканската војна: Браво и благодарам! Да не бевте вие, ќе
 умрев летово од жед!

V-9. Загубите на српската војска во Балканските војни

На денот 13 февруари 1914 година, српскиот министер за војна ги изнесе пред Народната скупштина (собрание) следниве бројки на загубите што ги претрпе српската војска во последните две војни:

Српско-турската војна: умрени – 5 000, ранети – 18 000.

Српско-бугарската војна: умрени – 7 000 до 8 000, ранети – 30 000. Две илјади и петстотини војници умреа како резултат од повредите, меѓу 11 000 и 12 000 од болести и 4 300 од колера. Од последниве, 4 000 умреа за време на Српско-турската војна.

Carnegie, стр. 395.

Размислете за последиците на човечките загуби во контекст на фактот дека стопанствата на балканските земји биле, главно, земјоделски.

Најдете повеќе информации за економската положба во балканските земји по војните.

V-10. Првата светска војна: една поинаква војна

(...) Средбата со масовна смрт е, веројатно, најсуровото воено искуство. (...) Преку современите војни многумина за првпат се сретнаа лице в лице со организирана масовна смрт. (...) Бројот на загинати во акција или од здобиените рани во Првата светска војна е повеќе од двојно поголем од бројот на загинатите во сите поголеми војни меѓу 1790 и 1914 година. Некои бројки ќе ни помогнат да ги објасниме димензиите на присуството на масовната смрт, кои се без преседан и кои доминираат во спомените од таа војна. Во Првата светска војна умреа некаде околу тринаесет милиони луѓе, додека Наполеон во војната против Русија, која претставуваше дотогаш најкрвав поход, загуби 400 000 луѓе - или 600 000 помалку од вкупниот број паднати жртви кај сите страни во нерешената битка на реката Сома

во 1916 година. Најголемата војна во XIX век, Француско-пруската војна од 1870-1871 година, виде 150 000 загинати Французи и 44 780 Пруси паднати на бојното поле. До времето кога изби Првата светска војна, секавањата за големите загуби во наполеонските војни постепено избледеа, а воените загуби во XIX век не можат ни да се споредат со она што допрва доаѓаше. Новата димензија на смртта во војна повикуваше на многу поголем напор да се маскира и да се надмине смртта во војна, од кога и да било порано.

Првата светска војна имаше и други нови и значајни димензии кои повлијаеја врз начинот на кој мажите и жените гледаа на војната. Тоа беше војна во векот на технологијата, на новите и поефикасни средства за комуникација кои овозможија да се распространи нејзината слика и да се разгори фантазијата. Но најважно од сè, војната на Западниот фронт воведо нов вид оружје кое изврши влијание врз значењето што ќе го има војната во животите на најголемиот број војници. Војувањето во ровови го определи не само гледањето на војната на оние што минаа низ неа, туку и тоа како ќе ја сфаќаат неа идните генерации. (...) Западниот фронт со неговиот специфичен и уникатен начин на војување доминираше во прозата и поезијата, како и во сликовниците и филмовите за војната. Тоа воедно ја определи и смислата што ѝ ја дадоа современите и идните генерации.

Mosse, стр. 3-4.

Споредете ги бројките во Табела 16 и бројките што ги споменува текстот на Мосе: каква е разликата во човечки загуби меѓу Балканските војни и Првата светска војна?

V-11. Новите краишта - резултати од пописот на населението во областите приспоени кон Србија

Според пописот на населението што воената власт го спроведе во градовите на нова

Србија, градовите во новоослободените области на Србија го имаат следниов број жители: Битола 59 856, Скопје 47 384, Марков Прилеп 21 783, Призрен 21 244, Приштина 18 174, Велес 16 624, Гаковица 14 500, Нови Пазар 13 434, Охрид 11 038, Дебар 10 199, Тетово 10 070, Косовска Митровица 9 354, Плевља 7 935, Крушево 7 903, Гевгелија 6.000, Кавадарци 5 861, Вучитрн 5 749, Кичево 5.400, Крива Паланка 4 893, Ресен 4 756, Ораховац 4 593, Сеница 4 539, Куманово 44 210, Феризовиќ (Урошевац) 4 405, Приеполе 3 355, Кратово 3 020 и Нова Варош 2 909. Неколку други градови, како што се Дојран, Ѓџилане, Прешево, Прибој и тн., ги нема на списокот. Бројот на градското население на нова Србија изнесува преку 400.000 луѓе.

Балкански рат у слици и речи 34, 13 (26) октомври 1913.

? На кои начини можел порастот на градското население да има влијание врз стопанскиот живот на Србија во тоа време? Дали таа ситуација можела да предизвика некој вид економска криза и зошто?

V-12. Бројот и сместувањето на бегалците во Бугарија, според Извештајот на премиерот В. Радославов⁵³ до 17-тото национално собрание

Софија, 21 април 1914
(...) 10 000 повеќе или 10 000 помалку, но ги има околу 150 000. Некои од бегалците се снајдоа самите, без помошта на комитетите, затоа што не сакаат да ги спроведуваат нивните наредби. Тие си одбраа некои села и ние ќе ги оставиме на мира. Јас ги оставив, иако има многу тешкотии, бидејќи локалното население не ги сака бегалците, плашејќи се да не му ја земат земјата. Морам да признам, локалното население или им завидува или се плаши

дека во иднина тие би можеле да им го ограбат имотот, поради што не ги пречекуваат бегалците на некој особено срдечен начин. Има поплаки дека бегалците биле избркани од училиштата во некои села, и тоа во време кога било многу студено, па ние моравме да интервенираме и да преземеме мерки за да им го гарантираме животот.

В. Георгиев, Ст. Трифонов.

? Кои биле причините за напливот од бегалци по Балканските војни? Можете ли да најдете некоја врска меѓу прашањето на бегалците и економските процеси? Зошто, според ваше мислење, луѓето се плашат од бегалците? Најдете повеќе информации за напливот од бегалци во вашата земја.

V-13. Муслиманските бегалци во Солун

Бр. 5. Официјалните лица од Исламскиот комитет на Солун на 1 септември нè информираа дека во градот и околината има 135 000 муслимани - бегалци, од кои повеќето дошле по започнувањето на Втората балканска војна. Од нив, шест до осум илјади веќе се заминати за Мала Азија, главно, кон Мерсина, Адалија и Скендерун. Грчката влада беше ветила дека ќе обезбеди пет воза и во последниве неколку дена 3 000 лица веќе добија билети. Комитетот ја потсети Грчката влада дека таа е одговорна за бегалците што сега се во Солун, бидејќи таа ги принуди да ги напуштат своите огништа. Тој побара од Владата на овие бегалци да им обезбеди леб. Самиот комитет трошеше 50 фунти дневно на леб. Одговарајќи на прашањата, Комитетот изјави дека не верува дека на

⁵³ Васил Радославов (1854-1929) - бугарски правник, политичар и лидер на Либералната партија (радослависти), која била ориентирана против Западна Европа. Тој бил премиер неколкупати.

значителен број бегалци ќе им биде дадена земја во грчка Македонија. На некои може да им биде дадено во Кукуш, но најмногу една до две илјади лица би

можеле да бидат земени како полски работници.

Carnegie, стр. 278.

► сл. 58 и сл. 59 Бегалци

Carnegie, сл. 43 и 48, стр. 253, 256.

V-14. Економските последици за Солун, според описот на „Социјалистичката федерација на Солун“, 1913

Откако прашањето го испитавме од гледна точка на интересите на различните националности, да го испитаме сега од економска гледна точка, бидејќи прашањето на европска Турција претставува и национално и економско прашање, и, всушност, е повеќе економско отколку национално.

Сојузничките балкански земји не беа заинтересирани ни за решавање на проблемот на националностите, ни за подобрување на судбината на христијанското население на тие подрачја. Тие беа заинтересирани само за проширување на своите територии.

Затоа, ако го разгледаме прашањето од оваа гледна точка ќе видиме дека окупираниите територии што (сојузниците) сакаат да ги делат, нема никогаш да го достигнат економското ниво што го имале во минатото. Ова тврдење е точно сè

додека се однесува на економската состојба на Солун. Овој град ги опслужуваше сите вилаети на европска Турција, освен Одринскиот. Безмалку сиот увоз и извоз од македонските области и голем дел од Албанија минуваа низ солунското пристаниште. По поделбата на територијата на европска Турција некои индустриски гранки ќе бидат уништени - главно одгледувањето и преработката на тутунот, што претставува гранка од витална важност за земјата: во неа се вработени 160 000 работници од кои мнозинството се организирани во моќни синдикати. Доколку територијалната поделба стане стварност, регионите кои го користеа солунското пристаниште ќе мораат да најдат други трговски патишта. Движењето од Солун кон внатрешноста ќе биде крајно ограничено, што на најголемиот град на европска Турција ќе му донесе катастрофална иднина, катастрофа која е неминовно да се случи доколку не се воспостави царинска унија меѓу сојузниците. Но колку е реално да се очекува остварувањето на таквата унија на Балка-

нот по оваа ужасна војна и по сите оние колежи што ги предизвикаа сите завојувани страни?

Како што веќе спомнавме, единственото решение на овој проблем е автономијата на покраините на европска Турција, автономија што ќе биде загарантирана со еден меѓународен договор. Во тој случај, единството на балканските нации за кратко време ќе стане реалност. Освен тоа, покраините на европска Турција ќе мора да се обединат во една балканска федерација. Со федерацијата не само што ќе можеме да постигнеме политички и културен развој, како и економски просперитет, туку едновременно ќе избегнеме нова војна на одмаздата, нова „национална“ и „ослободителна“ војна. Балканските земји нема да мораат да бараат помош и заштита од самоименуваните заштитници на балканските народи како Австрија и Русија.

Напротив, со тоа што ќе бидат обединети, балканските земји самите ќе претставуваат сила, способна успешно да им се противстави на притисоците на Русија и Австрија и да спречи каква и да е освојувачка закана.

Elefantis, стр. 49.

Табела 17

Балканските доселеници во Турција
(Главно од Тракија и Македонија)

Година	Број на доселеници
1912-1913	177 352
1914-1915	120 566
1916-1917	18 912
1918-1919	22 244
1919-1920	74 848
Вкупно	413 922

Извори: Cem Behar, Osmanli imparatorlugunun ve Turkiyenin Nufusus (Населението на Османлиската Империја и на Турција) 1500-1927, Анкара 1996; Daniel Panzac, L'enjeu du nombre. La population de la Turquie de 1914 a 1927, Revue du Monde Musulman et de la Mediterranée, 1988, 4, стр. 45-67; Justin McCarthy, "Muslim Refugees in Turkey" во The Balkan Wars, WWI and the Turkish War of Independence. Essays in honor of Andreas Tietze, Истанбул 1993.

Вв. Идеолошките последици

V-15. Од една читанка за петто одделение во основните училишта, 1914

Двата најголеми непријатели на грчката нација се Бугарите и Турците. Првите се многу поопасни и нехумани. Во нашата историја постојат ужасни записи за суровоста и монструозноста на тие дивјаци кои себеси се нарекуваат христијани. Тие се Татари и се поврзани со Турците. Тие го минале Дунав барајќи гостопримство на нашите територии. Ние сме им дале земја за обработување, сигурност, правда и сме ги вовеле во христијанската вера за да можат да си ги спасат душите, но сето тоа било попусто, зашто тие си останаа Татари.

 Оваа читанка ја објавил Галатија Казансаки, познат писател и автор на книги за деца. Насловот на читанката е „Војникот“. На кориците на читанката има алузии и на Антиката и на Византија, првата - преку античката спартанска изрека „врати се или победник или мртов“, со која, според традицијата, спартанските мајки ги испраќале своите синови во војна, а втората со сликата на двоглавиот орел.

► сл. 60 Насловна страница на една читанка за петто одделение во основните училишта

V-16. Критички коментар во извештајот за школските учебници во Грција, напишан во 1926 година од Д. Глинос, педагог и застапник за народниот (говорен) јазик

Обопштувајќи ги наодите од ова истражување, можеме да го речеме следново:

1. Во почетокот на XIX век грчкото образование беше инспирирано од топли патриотски чувства. Големата идеја на Грците, т.е. нивниот копнеж да ги ослободат сите Грци од турското владеење и повторно да ја воспостават византиската држава со Константинопол како главен град, е насочена исклучиво против Турците. На другите христијански народи на Балканот - кои, со исклучок на Србите, сè уште не покажуваа силни знаци на национално будење - се гледаше како на

браќа по страдање и се повикуваа да учествуваат во борбата за слобода (Ригас Велестинлис).

Тој антитурски национален идеал ни до ден-денес не е исчезнат. Неодамнешната катастрофа во Мала Азија и раселувањето на грчкото население од Мала Азија и Тракија може, доколку сегашниот статус кво во источните работи остане непроменет, на крајот да ја промени таа идеја.

2. Во втората половина на XIX век, а особено по седумдесеттите години - кога Бугарите, помогнати од Русите, тргнаа во потрага по своето национално наследство и се свртеа против Турците, но исто така мошне жестоко и против Грците - на површината повторно испливаа спомените на средновековните судири меѓу Грците и Бугарите и, како последица од тоа, расната омраза е сега посилен од онаа спрема Турците. Грчкото образование е под силно влијание на таквата ситуација.

3. За време на Балканските војни и непосредно по нив, омразата што само накратко беше отсутна за време на грчко-српско-бугарскиот сојуз, повторно зајакна. Грчките успеси за време на овие војни, кои успеаја да ја приближат Грција до остварувањето на големата идеја, ги зајакнаа патриотизмот и националната гордост и ги разгореа националистичките идеали. Со тоа се објаснува зошто школските учебници по сите предмети го постигнаа врвот во негувањето на национализмот и расниот антагонизам во периодот од 1914 до 1917 година.

4. Во 1917 година, новововедените образовни реформи во основните училишта - инспирирани од еден либерален дух, засновани врз подобро познавање на детската душа, фокусирани на негувањето на позитивните елементи на една мирна и благородна цивилизација - воведоа серија од читанки за првите четири годишта, кои ни оддалеку не одгледуваа слеп и нетолерантен национализам, ниту ги разгоруваа националните страсти, но успеаја кај учениците да поттикнат позитивна љубов спрема

земјата и грчката култура, спрема националната слобода и независност. Националниот идеал може да се одгледува и без презир и омраза спрема другите народи. Овие книги се вистинска зора на една посветла иднина. Тие се луцидни и хуманитарни. Во исто време, годините од образованието до кои реформата, сè уште, не стасала, остануваат под влијанието на старите трендови.

5. Образовните реформи беа прекинати во периодот меѓу 1920-1922 година, т.е. за време на возобновувањето на монархијата под власта на кралот Константин, и повторно продолжија од 1923 до 1926 година, без да можат да ги зафатат и годините повисоки од четвртото одделение на основното образование. Повисоките години и, пред сè, секундарното образование од 1914 година до денешен ден не претрпеле никакви промени.

Извадоците од читанката и извештајот се наведени во:
 F. Iliou, "Σχολικά εγχειρίδια και εθνικισμός.
 Η προσέγγιση του Δημήτρη Γληνού" (Школските учебници и национализмот. Пристапот на D. Glinos“
 во *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1910-1914*, стр. 271, 277-8.

Димитриос Гинос учествувал во обликувањето на образовната политика на Е. Венизелос во 1917 година, но подоцна станал комунист. Коментарот, меѓу другите работи, објаснува зошто се најлоши токму учебниците напишани веднаш по Балканските војни, кога Грците верувале дека е дојден мигот на исполнувањето на големата идеја.

Како биле образовани учениците во Грција по Балканските војни? Каков ефект можело да има таквото образование? Дали е уместно, според ваше мислење, образовните системи да пропагираат таква слика за соседните народи? Најдете учебници од вашата земја веднаш по Балканските војни и видете во какво светло се прикажани вашите соседи.

V-17. Радикализацијата на националните чувства во Бугарија, по појавувањето на песните на Иван Вазов

А. Оваа војна (ноември 1912)

Од бурниот Лозенград до Егејот со трупови послани полја и бразди патот ни беше обележен со гробови опожарени села над гробници.
 (...)

Ужасна и зла војна предизвикува гнев,
 бич што бие, татнеж на бес, лелеци,
 безмилосна војна, море од солзи и бол,
 Господи - а сепак света војна!

Б. За ова ли се боревме? (април 1913)

Купишта крвави тела
 убиени во борба за братска слобода,
 славно величествено јуначко дело
 во страшната борба против душманот,
 елементите, природата.
 (...)

За ова ли нашите храбри синови
 жнееја ловори и постилаа гробови
 по полињата и снеговите на Тракија
 та повторно денес да гледаат робови?
 (...)

Бугаријо, дали за ова
 погребна толку јунаци?
 Дали за ова храбро пролеа
 врела крв од своите вени?

За ова ли се боревме?

В. Македонија (мај 1913)

(...)

Нема да те оставиме! Клетва нека падне
 на нашите глави и на нашата слава
 ако не ги искинеме синџирите
 на нашите кутри браќа со нашите силни тупаници.

(...)

Иван Вазов, стр. 52, 152, 153-154.

Споредете ги песните на Иван Вазов со неговите идеи за балканска унија (текстот II-5).

V-18. Извадок од мемоарите на Михаил Маџаров, бугарски политичар од Народната партија, кој ја искажува својата жал поради смртта на сина си

Вечерта на 23 јуни во мојот дом пристигна еден бугарски офицер кој сакаше да зборува со мене насамо. Јас прифатив. Тој беше срамежлив и збунет. Ми кажа дека учествувал во лаханските битки на Солунскиот фронт. Нашата војска дотогаш веќе беше поразена. Во таа битка, од граната беше ранет мојот син, поручникот И. Маџаров. Тој беше застапник и помошник на Вториот баталјон на 25-от драгомански полк. Во мигот кога гранатата го погодила, син ми го заменува командантот на четата, кој беше загинал. Офицерот не ми ги соопшти сите детали за случката и ме остави во уверување дека син ми останал на бојното поле и дека, доколку му испратам телеграма на Венизелос, тие ќе мораат да го побараат. Не треба да кажувам колкав шок претставуваше тоа за моето семејство и за мене самиот. Неколку дена низ Софија кружеа страшни гласови за судбината на моите два сина и мене ме ставија на ужасни маки. Веднаш му пратив телеграма на Венизелос, барајќи да ме известат дали го пронашле син ми меѓу ранетите заробеници од Солунскиот фронт. По неколку дена добив телеграма од грчкиот премиер кој ми беше пријател уште од Лондонската конференција. Ме известат со жалење дека син ми не е меѓу преостанатите ранети заробеници. Ја изгубив и последната надеж. Од тој миг сум човек скршен од болка. Околу мене беше само мрак. Сета жалост и тага на Бугарија ми се чинеше двојно поголема. Секој предмет во куќата ме потсетуваше на мојата изгубена среќа. Утехата на пријателите и роднините ме исполнуваше со уште поголема несреќа, а можам да речам дека дури и ме нервираа. Сакав да бидам сам. Секој разговор со пријателите и роднините завршуваше со спомнување на настраданите. Се чувствував како одново да ми се отвора страшно болната рана. Единствено

ме смируваа самотијата и работата. Мојата длабока тага беше во согласност со тагата на Бугарија. И Бугарија на истиот начин го губеше она што ѝ беше најдраго и најскапоценно. Само така, обвиткан во сопствената несреќа, успевав да не ги забележувам грешките и злосторствата на царот Фердинанд и неговиот апарат на власта. Наместо тоа, сиот свој бес го насочив кон довчерашните сојузници кои ја лишија мојата татковина од она што ѝ припаѓа, не давајќи ѝ и не признавајќи ѝ на Бугарија ништо од она што беше договорено со спогодбата. Пред тоа бев уверен во нашата занесеност и слепо, но кога ја видов злбата на нашите соседи, сфатив дека е тоа чувство заедничко за сите нас. Ми се чини дека тогаш спонтано посакав и сите други да го почувствуваат тоа понижување, за да сфатат колку великодушност и понизност му се потребни не само на поединецот, туку и на целиот народ.

Маџаров, стр. 185.

Михаил Маџаров (1854-1944) бил бугарски политичар од Народната партија, дипломат, новинар и јавна личност. Во периодот од 1912-1915 година бил ополномоштен министер на Бугарија во Лондон и Санкт Петербург. По Балканските војни ги застапувал следниве идеи: одржување на тесни врски со Русија и Антантата, потпишување бугарско-српски договор, помирување со Грција и Романија (т.е. политика заснована врз политичко расудување, а не на чувствата и фанатизмот). Сепак, овој извадок од неговите сеќавања ја илустрира неговата лична жал и огорченост по примањето на веста за смртта на неговиот син на Солунскиот фронт во јуни 1913 година, чувства кои биле типични и преовладувале во тоа време.

V-19. Познатиот хрватски писател Антун Густав Матош во почетокот на Првата светска војна напишал коментар во кој жалењето по неговите српски пријатели загинати во војната е измешано со неговите крајно идеолошки погледи

Ги гледам четворицата мои пријатели како лежат пред мене и на телото ми се отвораат четири рани. Гледам една руса глава со брада како на Исус, која му припаѓа на мојот пријател Бранко Лазаревиќ, гордоста на помладата српска книжевна критика. Денес Лазаревиќ е мртов, среќна е земјата што го родила и градите што со млеко го доеле. Беше критичар и новинар, сега е јунак.

И мојот Владета Ковачевиќ, син на министерот и познатиот историчар Ковачевиќ, роднина на поетот Ракиќ. И тој падна, Господи боже!

Таму во Париз се облекуваше како денди, се огледуваше како жена што се огледува во огледало и ние го сакавме како што би сакале некоја млада убава девојка.

Јас сум денес жив, а тие лежат мртви покрај Милош и Лазар⁵⁴. Сите тие рани печат, но не и за оној што знае. Тие рани се најдобар лек за големата болна рана на Косово⁵⁵.

Antun Gustav Matoš⁵⁶, "Živi i mrtvi", прво објавен во списанието *Obzor*, 3 ноември 1912, бр. 303, стр. 1, 2 и во *Pjesme/Pečalba*, Самобор 2003

Дали се согласувате со авторот дека смртта на неговите пријатели може да ја излечи „болната рана на Косово“?

Дали мислите дека е правилно да се „одмаздува“ за некои историски настани?

Како би се чувствувале вие и што би мислеле во слична ситуација?

V-20. Резултатите на војните, видување на Меѓународната комисија за испитување на причините и водењето на Балканските војни

Комисијата, од она што го виде и чу, не смета на никаков оптимизам во врска со неопсредната политичка иднина на Македонија. Србија е сега во војна со Албанија, Бугарија ја мачи тоа што самата го смета за неправилен третман, а Грција, сè уште, не е сигурна кои територии ги добила. Ниедна од овие нации не може да ја намали својата војска на мирновременско ниво, зашто нејзините соседите се исто толку подготвени за кршење на договорите колку што се подготвени и за потпишување. Нема сомневање дека најголемото зло за моралното и општественото добро на балканските држави е растечката тенденција спрема милитаризмот, при што тие стануваат плен на агентите на производителите на оружје и други воени средства, со огромни трошоци кои водат кон национално осиромашување.

Има многу примери за рефлексниот психолошки ефект на ваквите злосторства против правдата и човечноста. Работите стануваат сериозни кога ќе помислиме дека се тоа нешта што нациите ги апсорбираат во својот секојдневен живот, еден вид вирус кој преку обичните канали на циркулација го заразува целото политичко тело. Со тоа може да се објасни целиот проблем - застрашувачките економски загуби, смртта на не-малиот дел од населението, количеството на страв и болка кои можат само делумно да се осознаат и да се проценат и колективната национална свест за уште поголеми злосторства од оние што се запишани во историјата. Тоа е премногу застрашувачко наследство што им се остава на идните генерации. Ако бараме

⁵⁴ Се мисли на Милош Обилиќ и кнез Лазар, легендарните српски херои од времето на османлиските војни.

⁵⁵ Косово било сцена на големата Османлиско-српска битка во 1389 година, што ја изгубиле Србите (макар што некои историчари, сè уште, мислат дека резултатот на таа битка не е сосема јасен).

⁵⁶ Антун Густав Матош (1873-1914), хрватски поет, писател на куси раскази, есеист, колумнист и критичар. Живеел во Загреб, Белград, Париз, Минхен. Матош се смета за еден од основачите на модерната хрватска литература. Тој е суптилен лиричар, но и мошне ангажиран во сите видови општествена критика.

олеснителни причини за овие грозоморни отстапувања од човечноста и законот, тогаш ќе мораме да ги најдеме во младоста на овие нации, во незрелоста на националниот и на граѓанскиот карактер, како и во условите во кои се наоѓаа за време на долготрајното вазалство. Животот бил евтин, ништо не било сосема безбедно или сигурно, неправдата и насилството биле вообичаени факти на секојдневието, а опасноста од секаков вид била општо присутна. Без оглед колку револт предизвикува некој настан, него надворешниот свет набргу го заборава и нациите, главно, страдаат поради сопствената свест за моралното пропаѓање и поради загубата на самопочитта.

Carnegie, стр. 272.

? Дискутирајте ги коментарите на Комисијата. Дали се согласувате со изјавите за причините и последиците од војните? Дали се овие коментари објективни или не? Аргументирајте го своето мислење!

V-21. Кукушко по Балканските војни

A. Чувствата на еден Турчин, Ибош-ага

Седнат крснозе на диванот и тивко пушејќи си ја цигарата закачена на крајот од долгиот чибук, се секаваше на доживелиците од минатите неколку дена.

„Онаму кон Кукуш беа Бугарите,“ рече, „главно комити и малку редовна војска со топови. На таа страна 'Руните', Грците, ја држеа железничката станица.“ Бил фатен меѓу два огна и цел ден, дури куршумите и гранатите му фрчеле над глава, тој седел во оваа мала просторија и се молел.

Тогаш Грците влегле во дворот и продолжиле со пукањето од другата страна на сидовите зад коишто се криел. Го виканале

да им донесе вода и тој пошол до бунарот и ги наполнил цреповите.

„Валлах⁵⁷, Јудеко,“ рече со едната рака на градите, „помислив Азраел, ангелот на смртта, е покрај мене.“ Внимателно си завитка друга цигара. „Деновите на човекот се избројани, исто како топчињата на бројниците,“ прокоментира. Неговиот ден уште не бил дојден и тој му се заблагодари на Алах за неговата милост.

Да, чадот што го црнеше небото кон североисток беше Кукуш, во пламен. Претходниот ден беше отишол до станицата и војниците му кажале.

Што беше тоа што седеше во тишината на собата сега полна со мрачни сенки и го слушаше Ибоша. Тој зборуваше без омраза. Сево ова било волја Алахова! А Тој си ја знае целта. Само еднаш го спомна поразот на Турција. „Кога лавот ќе остаре“, рече низ воздишка, „волкот ќе го нападне.“ (...)

B. Средба со еден Бугарин

Во самракот по нашето безглаво бегство од кукушките духови, на патот кон Сариѓол сретнавме мала група луѓе. Еден бугарски селанец тераше магаре со девојче качено на него и нејзините боси ноженца се клатеа од едната страна на дрвеното седло.

Ни јас ни дедо не се осмеливме да го распрашаме како успеал толку долго време да ја избегне смртта. Бедата, ужасната и целосна агонија во малите трепкави очи на избразденото лице со жолта, разбушавена брада беа чисто олицетворение на човечки страв и очај. Не, не човечки. Беше тоа животинскиот ужас на добитокот во кланица, дивниот и стаклен ужаснат поглед на фатеното животно. Беше тоа поглед кој предизвикува срам и понижување за оној што ќе го здогледа, засраменост дека е фатен од човечко око.

Дедо не праша ништо. Внимателно го упати кон куќата на Кара Мехмед во Аша

⁵⁷ Господи боже!

Маало. „Оди по патот одзади“, рече, „нема никого да сретнеш.“ А човекот, веројатно сеќавајќи се на тоа како Бугарите ги третираа Турците за време на нивната окупација, стоеше на патот избекумен и со колебање. Дедо го уверуваше: „Сè ќе биде во ред. Тој ќе се погрижи за тебе и за малечката.“

Sciaky⁵⁸, стр. 267, 269.

Опишете ги чувствата на Турчинот и на Бугаринот одделно. Зошто Кара Мехмед би му помогнал на бугарскиот селанец?

V-22. Стравот, роман на Неџати Кумали за наследството на Балканските војни

Ги преброив, еден, два, пет, осум војника со поручник на чело. Растојанието меѓу нив и нас изнесуваше двесте до двесте и педесет чекори. Со пушките обесени на рамото, тие полека се качуваа по ридот. Ноќта, веројатно, ја поминале во Сорович и тргнале рано тоа утро. Но и покрај тоа, изгледаа уморно како да пешачеле со денови. Гледаа напред право кон нас. Се разбира, нè видоа. Ништо не се промени во нивното однесување. Од начинот на којшто ги мрдаа главите и рацете, сфативме дека некои од нив пеат. Тие не запреа со песната. Почувствував некаков страв. Тие беа христијани, ние бевме муслимани. Тие беа Грци, ние бевме Турци. Нашите дисаѓи беа полни. Јас имав нешто пари во мене. Што е најважно, нивниот поручник и десетарот одеа пеш, а ние имавме коњи. Ако се договоревме никому да не кажат, што ќе спречеше еден грчки поручник и еден десетар да убијат двајца Турци во шумата, за да не мораат по жешкото да одат пеш?

(...) Тие продолжија да одат, дојдовме поблиску едни до други - нè делеа само четириесет до педесет чекори. Ние замолчавме. Рацете уште им се потпираа на врвовите на пушките кои искосено им висеа од раменици-

те. Почнав да го туркам коњот од патот за да им направам место да поминат. Поручникот беше побрз и се симна од патот пред мене. Војниците се симнаа по него. Сè беа млади момци. Униформата на поручникот му беше голема. Тој ја крена раката до капата во војнички поздрав.

Ми олесна и се насмевнав. И јас ја кренив раката до капата, а потоа ја ставив на градите.

- Здраво, господине!

- Здраво, поручнику!

- Имате кибрит?

Му понудив кутија цигари и кибрит.

(...) Бев преплашен. И со право. Беа поминале само две години од крајот на Балканската војна. Многумина загинаа, премногу животи беа залудно загубени. Којзнае колкумина млади го загубиле животот на оваа иста почва преку која ние сега јаваме. Планините, сè уште, беа преполни со дезертери. По градовите, жените, сè уште, се тргаа подалеку кога ќе здогледаа војник, а децата бегаа дома да се скријат.

(...) Се сретнавме како луѓе во спокојството на утрото, на работ од празната шума. Никој не рече „пукај“ или „убиј“. Не мислеа дека се војници, ниту нас нè гледаа како непријатели!

(...) Радоста повторно се врати, ширејќи го бајракот и виорејќи го знамето за почетокот на гозбата. Прекрасно е кога постои доверба и љубов меѓу луѓето! Прекрасно е кога вооружени луѓе со различен јазик и различна вера ќе се сретнат во планините, ќе си понудат цигари и ќе си пожелат добар пат!

N. Cumali, „Стравот“, во Eideneier-Toker, стр. 540, 541, 542, 543.

Неџати Кумали (1921-2000) е роден во Воден и се преселил во Турција при размената на населението. Живеел во Измир, а студирал во Анкара. Писател и поет, автор е на книгата Македонија 1900. Тој е еден од ретките турски автори кои говорат за „изгубената татковина“ на Балканот. Во романот под наслов Стравот, собирачот на данок Мустафа и неговиот каја Јасин патуваат по Воденско во август 1914 година.

⁵⁸ За авторот Шаки види во текстот I-4.

Што мислеле грчките војници кога ги сретнале двајцата Турци? Што мислите, на кој јазик комуницирале двете групи?

Прашања и задачи за Петтото поглавје:

Дали во вашата земја или град има некој празник кој има врска со Балканските војни? Кои настани се слават?

КАРТА 4: Југоисточна Европа по Балканските војни

Carnegie, Анекс.

Библиографија

- *Adevărul*, весник 8353, 11 декември 1912; 8443, 15/28 март 1913.
- *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, 1878-1912* [Акти за албанската национална преродба, 1878-1912], (ур.), Stefanaq Pollo и Selami Pulaha, Тирана 1978.
- Constantin Bacalbaşa, *Bucureşti de altădată* [Стариот Букурешт], том IV, Букурешт 1933.
- *Балканската војна през погледа на един французин. Сборник од документи* [Балканската војна видена од еден Французин. Збирка документи], Софија 1977.
- *Балканската војна или руската оранжева книга* (дипломатически документи, издадени од руското вџшно министерство, докосващи се до събитията на балканскиот полуостров - август 1912г. - јули 1 913 г.) [Балканската војна или руската портокалова книга. Дипломатски документи издадени од руското министерство за внатрешни работи за случувањата на Балканскиот Полуостров, август 1912 - јули 1913], Софија 1977.
- *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913. Ελληνική Λαϊκή εικονογραφία* [Балканските војни 1912-1913. Грчката народна иконографија], Атина, Историско и етнографско друштво на Грција - генералштаб, 1992.
- *Балкански рат у слици и речи 2*, [Балканската војна во слика и зборови 2] 27 јануари (9 февруари) 1913; 6, 24 февруари (9 март) 1913; 7, 13 (16) март 1913; 12, 7 (20) април 1913; 13, 14 (27) април 1913; 29, 31 август (13 септември) 1913; 35, 20 октомври (13 ноември) 1913, (ур.), Душан Мил. Шијачки, второ издание, Белград 1922.
- Cem Behar, *Osmanli imparatorluğunun ve Türkiyenin Nüfus* [Населението на Османлиската Империја и на Турција 1500-1927], Историска статистика, том II, Анкара 1996.
- Gino Berri, *L'Assedio di Scutari. Sei mesi dentro la città accerchiata* [Опсадата на Скадар. Шест месеци во опколениот град], Editori Frateli Treves, Милано, 1913.
- D. Blagoev, *Bulletin Périodique du Bureau Socialiste International*, Брисел, бр. 9.
- Palmira Brummett, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908/1911*, [Сликата и империјализмот во османлискиот револуционерен печат, 1908/1911], New York, State University of New York Press, Њујорк, 2000.
- Carnegie Endowment for International Peace, *Report of the International Commission To Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, [Карнегиевата фондација за меѓународен мир, Извештај на меѓународната комисија за испитување на причините и водењето на Балканските војни], Washington D. C., Вашингтон 1914.
- Chr. K. Christodoulou, *Τα φωτογενή Βαλκάνια των αδελφών Μανάκη* [Фотогеничниот Балкан на браќата Манаки], Солун 1989.
- Emil Diaconescu, *România și Marile Puteri după congresul de la Berlin până la 1914* [Романија и Големите сили од Берлинскиот конгрес до 1914 година], Јаши 1937.
- *Dielli* [Сонце], весник, 13 февруари 1913.
- Ed. Driault, *La question d'Orient depuis ses origines jusqu'a la paix de Sèvres (1920)*, преведено на грчки од Лина Стаматијади, Атина, 1997.
- M. Edith Durham, *The Struggle for Scutari*, [Битката за Скадар], London, Edward Arnold, Лондон, 1914.
- Niki Eideneier, Arzu Tokar (ур.), *Kalimerhaba, Griechisch-Deutsch-Türkisches Lesebuch*, Келн, 1992.
- Milorad Ekmečić, *Uticaj balkanskih ratova 1912-1913. na društvo u Bosni i Hercegovini* [Влијанието на Балканските војни од 1912-1913 година на општеството во Босна и Херцеговина] во *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka* [Трудови од историјата на Босна и Херцеговина во XIX век], Белград, 1997.
- Angelos Elefantis, „Η Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης και το εθνικό ζήτημα. Από την αλληλογραφία της Εργατικής Σοσιαλιστικής Ομοσπονδίας Θεσσαλονίκης με το Γραφείο της Β' Σοσιαλιστικής Εργατικής Διεθνούς“ . [Федерацијата на Солун и националното прашање. Документи од преписката на Работничката социјалистичка федерација на Солун со Бирото на Втората социјалистичка работничка интернационала], *Ο Πολίτης* 28 (1979), стр. 34-49.
- *Embros*, весник, Атина, 27 октомври 1912.

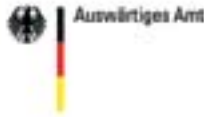
- Генерал Иван Фичев, *Избрани произведения [Одбрани дела]*, Софија, 1988.
- Dionyssi Fotopoulos, *Athenian Fashions at the turn of the 19th century*, [Атинската мода на крајот на XIX и почетокот на XX век], Атина 1999.
- *Furnica*, IX, бр. 20, 17 јануари 1913; бр. 48, 1 август 1913; бр. 49, 8 август 1913; бр. 52, 29 август 1913.
- Constantin Gane, *Amintirile unui fost holeric [Мемоарите на страдалникот од колера]*, второ издание, Букурешт, 1915.
- E. Gardika-Katsiadaki, G. Margaritis (ур.), *To Аγαίο των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913 [Егејот во Балканските војни 1912-1913]*, Атина, Министерство за Егејот, ЕЛИА, 2002.
- *Gazeta Ilustrată II*, 6 јули 1913; 13 јули 1913; 10 август 1913; 24 август 1913.
- Georgiev, G. *Human resources of the countries which took part in the Balkan War 1912-1913, A Collection of Military History [Човечки ресурси на земјите - учеснички во Балканските војни 1912-1913, Збирка по воена историја]*, 1983, том I.
- В. Георгиев и Ст. Трифонов *История на българите в документи [Историја на Бугарите во документи]*, том II: 1912-1918, Софија, 1996.
- *Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres [Траги од националната историја во Скадарскиот фото-архив]*, (ур.), Kahremen Ulqini, Тирана, 1982.
- Elias Grunberg, *Ocupatiunea mijloc de dobândirea proprietății după Dreptul International Public [Окупацијата како средство за стекнување имот во рамките на меѓународното јавно право]*, Јаши, 1913.
- *Η Αθηνα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913. Αναμνηστικό Λεύκωμα [Атина за време на Балканските војни 1912-1913]*, Атина, Општина Атина, ЕЛИА, 1993.
- *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1910-1914 [Грција за време на Балканските војни 1910-1914]*, Атина, ЕЛИА, 1993.
- Katia Hadjidemetriou, *A History of Cyprus [Историја на Кипар]*, Никозија, 2002.
- Ch. Hadjiiossif (ур.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα 1900-1922. Οι Απαρχές, [Историја на Грција во XX век. 1900-1922. Почетокот]*, том A2, Атина, Библиорама, 1999.
- Tobias Heinzelmann, *Die Balkankrise in der osmanischen Karikatur. Die Satirezeitschriften Karagöz, Kalem und Cem 1908-1914 [Балканската криза во османлиските карикатури. Сатиричните списанија Карагџоз, Калем и Кем 1908-1914]*, Истанбул, 1999.
- *Hrvatski pokret [Хрватско движење]*, весник, 9 до 31 октомври 1912; 2 декември 1912; 28 декември 1912.
- *L' Illustration*, t. CXL [1 јули - 31 декември 1912; јануари-декември 1913].
- Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914 [Економската историја на Турција, 1800-1914]*, The University of Chicago Press, Чикаго, 1980.
- Izzet-Fuad pasha, *Paroles de Vaincu...Après le désastre - avant la revanche*, Париз, 1913.
- Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics, [Османлиската популација 1830-1914. Демографски и општествени карактеристики]*, The Univesity of Wisconsin Press, 1985.
- Constantin Kiritescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919 [Историјата на војната за интеграција на Романија 1916-1919]*, трето издание, том I, Букурешт 1989.
- П. Кишкилова, *Балканските војни по страниците на българският печат 1912-1913 [Балканските војни во бугарскиот печат 1912-1913]*, Софија, 1999.
- *Koprive [Коприви]*, сатиричен магазин, 1912.
- Christina Koulouri, *Ιστορία και γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834-1914). Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις. Ανθολόγιο κειμένων. Βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων [Историја и географија во грчките училишта (1834-1914). Содржини и идеолошки импликации. Антологија на текстови. Библиографија на школски учебници]*, Атина, 1988.
- M. Jackson and J. Lampe, *Balkan Economic History, 1550-1950 [Економската историја на Балканот]*, Блумингтон, 1982.
- Драгиша Лапчевиќ, *Рат и српска социјална демократија [Војната и српската социјална демократија]*, Слово Љубве, Белград, 1978.
- *Liri e Shqiperise [Слобода на Албанија]*, весник, 12 октомври 1912.
- *Мир*, весник, бр.3887, 17 мај 1913.

- Михаил Маџаров, *Дипломатическа подготовка на нашите војни. Спомени частни писма, шифровани телеграми и поверителни доклади [Дипломатските подготовки на нашите војни. Спомени, приватни писма, шифрирани телеграми и тајни извештаи]*, Софија, 1998.
- Божо Маџар, *Балкански ратови и изнимне мјере у Босни и Херцеговини 1912-1913. године [Балканските војни и специјалните мерки во Босна и Херцеговина 1912-1913], во Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине XXXV [Годишник на Друштвото на историчарите на Босна и Херцеговина]*, Сараево 1984.
- *Ратни албум Ристе Марјановића 1912-1918 [Воениот албум на Риста Марјановиќ]*, „Дечје новине“, - Архив Србије, Белград, 1987.
- Алексо Мартулков, *Моето учество во револуционерните борби на Македонија*, Институт за национална историја, Скопје, 1954.
- Антун Густав Матош, *Пјесме/Печалба*, Самобор 2003.
- Martin Mayer, "Grundschiilen in Serbien warend des 19. Jahrhunderts..." in Norbert Reiter, Holm Sundhassen (ур.), *Allgemeinbildung als Modernisierungsfaktor. Zur Geschichte der Elementarbildung in Sudosteuropa von Aufklarung bis zum Zweiten Weltkrieg*, („Основното образование во Србија кон крајот на XIX век...“ во Норберт Рајтер, Холм Сундхасен (ур.), *Образованието како модернизирачки фактор. Кон историјата на основното образование во Југоисточна Европа од просветителството до Втората светска војна*), Берлин, 1994.
- Justin McCarthy, "Muslim Refugees in Turkey" [„Муслиманските бегалци во Турција“] во *The Balkan Wars, WWI and the Turkish War of Independence. Essays in honor of Andreas Tietze [Балканските војни, Првата светска војна и Турската војна за независност. Есеи во чест на Андреас Тице]*, Истанбул 1993.
- Yannis Megas, *Souvenir. Images of the Jewish Community, Salonika 1897-1917 [Сувенир. Слики од еврејската заедница, Салоника 1897-1917]*, Солун, 1993.
- Славко Мика Мићевић, *Српски доброволци у ратовима 1912-1918 [Српските доброволци во војните од 1912-1918 година]*, Бања Лука, 1998.
- *Mışcaree*, весник, Букурешт, 20 март/2 април 1913; 8/21 јули 1913.
- George L. Mosse, *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars [Паднатите војници. Преобликување на спомените на двете светски војни]*, Oxford University Press, Оксфорд, 1990.
- Riza Nur, *Hayat ve Hatiratim [Мојот живот и моите спомени]*, Истанбул, 1992.
- *Одбрани текстови за историјата на македонскиот народ*, втор дел, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје, 1976.
- Daniel Panzас, «L'enjeu du nombre. La population de la Turquie de 1914 à 1927», *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, 1988, 4, стр. 45-67;
- P. Paparolyviou, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι. Συμβολή στην ιστορία του Κυπριακού εθελοντισμού [Кипар и Балканските војни. Прилог кон историјата на кипарските доброволци]*, Никозија, 1997.
- Leonidas Papazoglou, *Photographic portraits from Kastoria and its vicinity at the time of the Macedonian Struggle. Collection of George Goolobias [Фотографски портрети од Костурско за време на борбата за Македонија. Збирка на Ѓорѓи Голобијас]*, Солунски музеј на фотографии, Солун, 2004.
- Constantin Popescu, *Din impresiile unui mobilizat [Впечатоците на еден регрут]*, Букурешт, 1913.
- *Qeveria e Përkohëshme e Vlorës dhe Veprimtaria e Saj, Nentor 1912- Janar 1914 [Привремената влада на Валона и нејзините активности, ноември 1912 - јануари 1914]*, (ур.), Д. Котини, Џ. Струга, Ф. Веизи, М. Шутериќи, К. Деди, Тирана, 1963.
- С. Радев, *Това, което видях от Балканската война [Она што го видов од Балканската војна]*, Софија, 1993.
- Mihail Sadoveanu, *44 de zile in Bugaria [44 дена во Бугарија]*, Букурешт, 1916.
- Leon Sciaky, *Farewell to Salonica. City at the Crossroads [Збогување со Солун, градот на крстопат]*, Paul Dry books, Филаделфија, 2003.
- Selim bay lieutenant, *Carnet de campagne d'un Officier Turc (Octobre-Decembre 1912) De Sul-Oglou a Tchataldja*, Париз-Нанси, 1913.
- Omer Seyfeddin, *Ashab-Kehfimiz - Bir Ermeni Gencinin Hatralar [Нашите седум спјачи. Секавањата на еден млад Ерменец]*, 1918.
- Јован Скерлић, *Фелџони, скице и говори [Фелџони, скици и говори]*, Белград, 1965.
- С. Скоко, *Други балкански рат 1913 [Втората балканска војна од 1913]*, Белград, 1968.
- *Slovenec* 122, 31 мај 1913.

- Holm Sundhaussen, *Historische Statistik Serbiens 1834-1914 Mit europäischen Vergleichsdaten* [Историска статистика на Србија 1834-1914 со европски податоци], R. Oldenbourg Verlag, Минхен, 1989.
- L. Trichas (ур.), *Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913* [Дневници и писма од фронтот. Балканските војни 1912-1913], Атина, ЕЛИА, 1993.
- Иван Вазов, *Събрани съчинения* [Собрани дела], том III, Софија, 1943.
- Ev. C. Vlachos, *The Assimilation of Greeks in the* ули 1913; 213, 5/18 август 1913.
- *Vojska na Balkanu* [Војската на Балканот], (ур.), Антон Сушник и Винко Шарабон, професори во Католичката букварна во Љубљана, Љубљана, 1914.

Current Copy based on the Original English Edition:

Sponsors: The United States Department of State, the United States Agency for International Development (USAID), the German Ministry of Foreign Affairs and the Stability Pact for South Eastern Europe

Disclaimer: The designations employed and presentation of the material in this book do not imply the expression of any opinion whatsoever on the part of the publisher (Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, Foundation Open Society Institute Macedonia), nor on the part of the sponsors (the US State Department, USAID, the German Ministry of Foreign Affairs, Stability Pact for South Eastern Europe and the Foundation Open Society Institute Macedonia). This book contains the views expressed by the authors in their individual capacity and may not necessarily reflect the views of the CDRSEE and the sponsoring agencies.

Its content, including the references to the denomination of the partner country, does not represent the official position of the CDRSEE. The CDRSEE refers to the country exclusively under the provisional denomination 'The Former Yugoslav Republic of Macedonia', in line with the UNSC Resolutions 817/93 and 845/93.

ОЦЕНЕТЕ ЈА КНИГАВА!

Вашето мислење како читател ни е од огромна важност како заради оценување на трудот што сме го изработиле, така и заради планирање на нашите идни трудови. Центарот за демократија и помирување во Југоисточна Европа (CDRSEE), заедно со големиот број колеги и помошници, вложи голем труд, време и средства во овој проект: „Учење за современата историја на Југоисточна Европа“ кој резултираше со книгата што ја држите в раце. За да се измери ефективностa на методот, користа од ваквиот проект и вредноста на нашата инвестиција, би сакале да го оцените овој проект. Ве молиме да ни го дадете вашето искрено мислење, кое ќе побара од вас малку време и внимание.

Откако ќе ја прочитате оваа книга, или можеби ќе ја употребите и на час, ве молиме да појдете на нашата интернет страница, каде што ќе ја најдете секцијата за Историските читанки (History Workbooks) и да го пополните формуларот за оценка. Формуларот ќе го најдете на: <http://www.cdsee.org/jhp/index.html>

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски"
Скопје

94 (497) " 1912/13" (075.3)
355.48 (497) " 1912/13" (075.3)

БАЛКАНСКИТЕ војни : историска читанка 3 / приредиле Валери
Колев и Христина Кулури ; [Превод од англиски Анета
Маркоска - Чубриновска]. - Скопје : Фондација институт отворено
општество Македонија ; Солун : Центар за демократија и
помирување во Југоисточна Европа, 2007. - 131 стр. : илустр. ;
30 см. - (Настава по модерната историја на Југоисточна Европа :
алтернативни наставни материјали / уредничка на серијата Христина
Кулури ; уредничка на македонското издание на серијата Ирена
Стефоска)

Превод на делото: The Balkan Wars : Workbook 3. - Фусноти кон
текстот. - Библиографија : стр. 128-131

ISBN 978 - 9989 - 185 - 47 - 2 (ед.)
ISBN 978 - 9989 - 185 - 43 - 4 (кн.3)
1. Колев, Валери [собирач] 2. Кулури, Христина [собирач]

COBISS.MK - ID 70486538